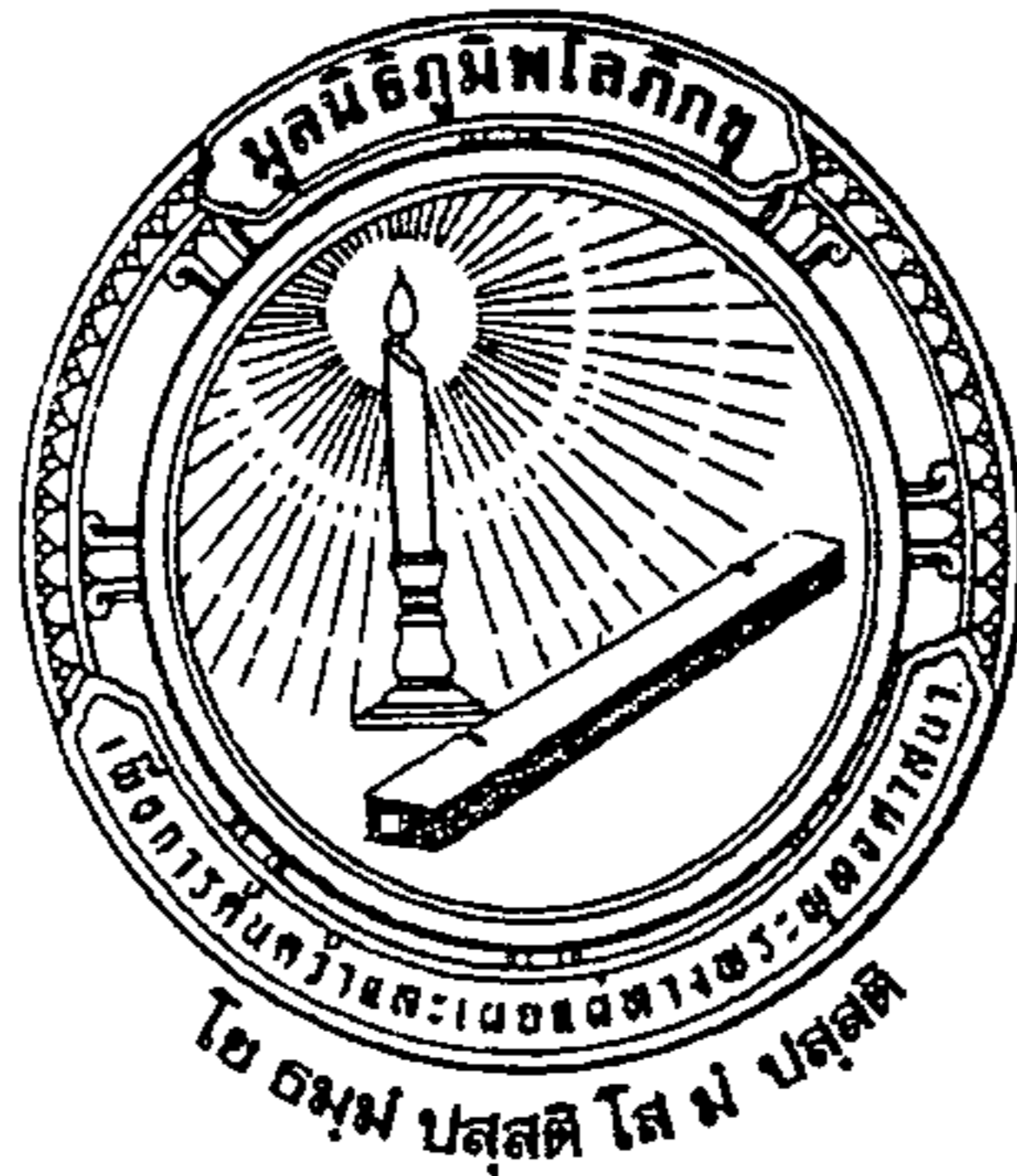

BBF00047

ปรมัตถทีปนี เทรคาถาธรรมกถา

(บาลี-ไทย)

ภาค ๑

PARAMATTHADĪPANĪ THERAGĀTHĀ ATTHAKATHĀ

(PĀLI - THAI)

PART I

มูลนิธิพุทธโลก

คุณภรณี-คุณภัทรภา ชัยกิตติศัพท์
สร้างพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณที่อังกฤษ
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

มูลนิธิพุทธโลก

ISBN : 974-8288-68-4

ปรมัตถดīpanī เทวคทาถรรพคทา

(บาลี-ไทย)

ภาค ๑

PARAMATTHADĪPANĪ THERAGĀTHĀ AṬṬHAKATHĀ

(PĀLI - THAI)

PART I

มูลนิธิหอสมุดไทย

คุณภรณ์-คุณภัทราภา ชัยกิตติ์สิขย์
สร้างพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณที่องคิษฐ์
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

มูลนิธิหอสมุดไทย

ISBN : 974-8288-68-4

พระบรมราชาโชวาท

ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไป อย่าหยุดเสีย
ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้า
ขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่นักศึกษา
ต่อไปภายหน้า ที่ใครสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้
แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย

(พระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทาน
แต่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโมทย์มหาเถระ และคณะกรรมการ
ของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าฯ ถวายพระคัมภีร์
อัฐสาลินีแปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖)

คณะผู้ำนวยการจัดสร้าง
พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	ประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. นายระพีพันธ์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๔. นายภิญโญ ล่องสกุล	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

๑. คณะนักวิชาการ

๑. นายสุวรรณ จินต์ประชา ป.ธ.๙
๒. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ.๙
๓. นายทศพร ศรีคำ ป.ธ.๙
๔. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘, พ.ม., M.A.(B.H.U.)
๕. นายชำนาญ รักขาว ป.ธ.๘, พ.ม.
๖. นายกวีพัชต์ นวลศรี ป.ธ.๗, พ.ม., พธ.บ., ค.บ.(มจร.)
๗. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์ บ.ศ.๗
๘. อุบาสิกาจรรยา บั้วสุวรรณ บ.ศ.๖
๙. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(ศิลปากร)

๒. ฝ่ายธุรการ-สารบรรณ

๑. นายสุนทร แก้วเพชร
๒. นางสุภา วรรณพงษ์

๓. ฝ่ายเอกสาร-การพิมพ์

๑. นางชลอ วรรณจันทร์
๒. นางพิกุล บำรุงผล
๓. นางจิตตรา อมะรักษ์
๔. นางสาวพวงเงิน อุชชิน

๔. ฝ่ายบัญชี-การเงิน

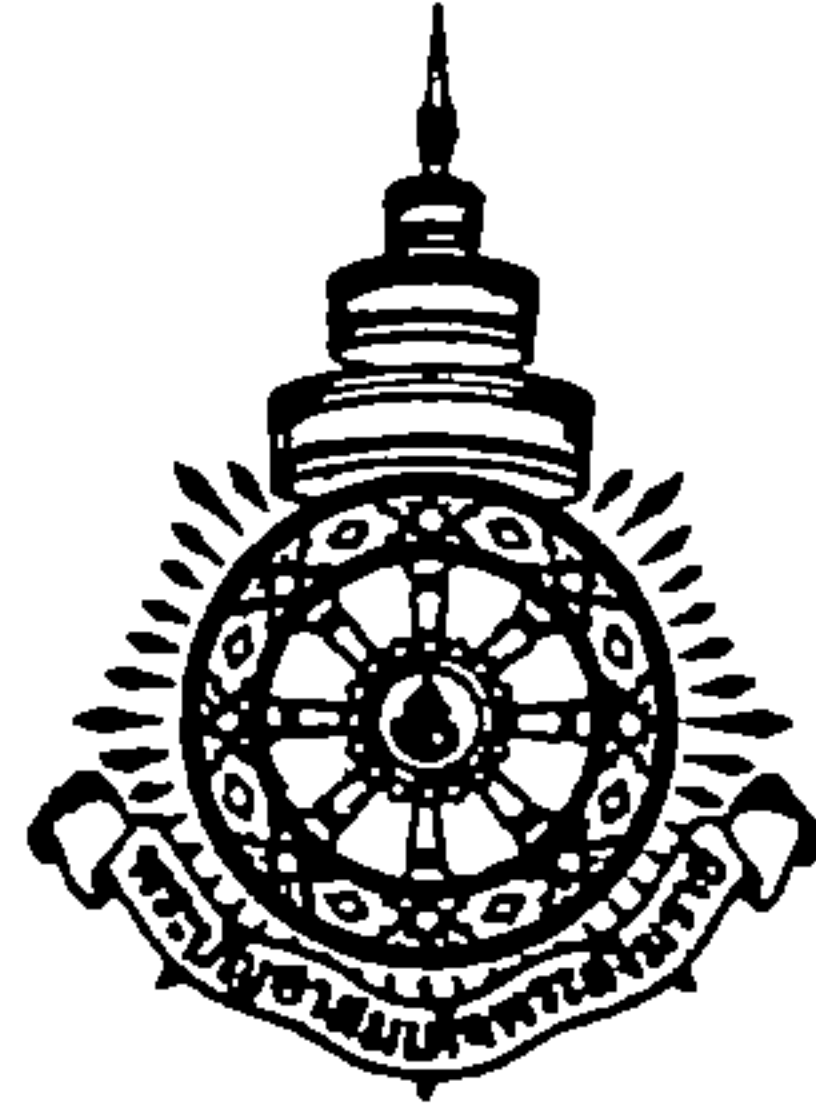
๑. นางถาวร ศรีปราสาท

๕. ฝ่ายพัสดุ

๑. นางวีณา เพิ่มสุข
๒. นางสาวธรินทร์ญา อภัยเสวตร์

๖. ฝ่ายโรงพิมพ์

๑. นายเฉลิมชัย ทองมี
๒. นางสาวจิตาภา กล้าส่องศรี
๓. นางบุศรา ขวัญดี
๔. นางรักชนก ศรีสุขสด
๕. อุบาสิกาชฎสมร ทัดทอง
๖. อุบาสิกาพรหม เกิดเกษม
๗. อุบาสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์
๘. นางวรียา รักดนตรี

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุนโดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อรรถฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส สัททวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสนมหาเถระ)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
องค์ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลก
และองค์ราชูปถัมภ์

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของมูลนิธิภูมิพลโลก

คณะกรรมการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร	กรรมการ
๔. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช	กรรมการ
๕. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ	กรรมการ
๖. คุณหญิงนงเยาว์ จิตต์กุศล	กรรมการ
๗. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน	กรรมการ
๘. พลเอกอุดมชัย อดิศัย	กรรมการ
๙. นายบุญปลุก ชายเกต	กรรมการ
๑๐. นางสาววิไลลักษณ์ จารุดุล	กรรมการ
๑๑. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์	กรรมการ
๑๒. นายปราโมทย์ สัจฉกร	กรรมการ
๑๓. พลเรือตรีสุรจิต สงสกุล	กรรมการ
๑๔. พันเอกณรงค์ ครองแก้ว	กรรมการ
๑๕. นายวิเศษ แสงกาญจนวนิช	กรรมการ

(๘)

๑๖. นางสุนีย์ ครุจิต	กรรมการ
๑๗. นางสินีนางุ ไสดสถิตย์	กรรมการ
๑๘. นางบุญมา เตสยานนท์	กรรมการ
๑๙. นางสาวณัฐนิชา มานะวนิชย์	กรรมการ
๒๐. นายประสิทธิ์ พุกษาจารย์สิริ	กรรมการ
๒๑. นายวีระชัย ไชยวรรณนะ	กรรมการ
๒๒. นายพีระพันธ์์ สุนทรศารทูล	กรรมการ
๒๓. นางสุภาคินี เอกฉัตร	กรรมการ
๒๔. นายระพีพันธ์์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๒๕. นางสาวพิมพ์พิมพ์ จันบุญศรี	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๖. นางนิรมล เรียบร้อยเจริญ	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๗. นางสาวพรทิพย์ โพธิ์ปิ่น	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๘. นางประณัฐ เตชะเสน	กรรมการและเหรัญญิก
๒๙. นางสาวจงกลณี นาคสมบุญ	กรรมการและผู้ช่วยเหรัญญิก
๓๐. นางสาวกมลวรรณ กรรเกษม	กรรมการและเลขาธิการ

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณที่อังกฤษ
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

(๑๒)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๕๘

First published : 2016

ISBN : 974-8288-68-4

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิกุ ในบริเวณวัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalobhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า พระปริยัติสังฆธรรม ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้ง ๓ พระปริยัติสังฆธรรมมีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบไต่ พระปฏิบัติสังฆธรรม และ พระปฏิบัติสังฆธรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั่น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสังฆธรรมและพระปฏิบัติสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสังฆธรรม จึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธรวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรกด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดเป็นหมวดหมู่เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปาฬิ หรือ พระบาลี

พุทธบริษัทผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎก หรือพระบาลีนี้ ให้รู้ซึ่งทั้งบทพยัญชนะและอรรถ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธรวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า คันถฐานะ คู่กับ วิปัสสนาฐานะ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสังฆธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานิบายเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึงพระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ ในครั้งแรกมีพระมหากัสสปเถระ พระอุบาลีเถระ และพระอานนทเถระ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า อรรถกถา มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่น

(๑๔)

อยู่ในลังกาทวิปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงห์อันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่สำนักมหาวิทยาลัยในลังกาทวิป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา พุทธบริษัทจำต้องศึกษาภาษาสิงห์ก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่พุทธบริษัทผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธรวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลายมีพระพุทธโฆชะ พระพุทธทตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงห์เป็นภาษาบาลีอันเป็นต้นติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลาย เป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งคัมภีร์อธิบายความในอรรถกถา เพื่อให้เข้าใจพระพุทธรวจนะชัดเจนยิ่งขึ้นเรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มุลฎีกา และคัมภีร์อธิบายฎีกาเดิม ซึ่งต่อมาเรียกว่า อนุฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนงำข้อขัด ที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คณฐิบท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า อัถถโยชนา คัมภีร์เหล่านี้ล้วน เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย พระคัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้ แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณวิเสส แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค หรือพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถาแล้วมีคัมภีร์อธิบายต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญจุสา อธิบายพระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคและ คัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี อธิบายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นติภาษา คือภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธรวจนะซึ่งเรียกว่า พระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธรวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลง

ในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พุทธบริษัทผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธรวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้เรียกว่า สัททวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นิรุตติศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับพระคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อัญฎีกา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในโบราณ ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธรวจนะทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎก ภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้ว ตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชาคณะภิกษุภิกษุณีที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างพระคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักไปไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชดำยาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ เมื่อวันที่

(๑๖)

๕ มิถุนายน ๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุน เป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปล เป็นภาษาไทยตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลี ให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่นและฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝน บัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปล สู่อักษรไทยก็จะถูกต้องตามไปด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกฯ ได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธา สร้างพระคัมภีร์เป็นรายยก เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคล ดังได้ประกาศพระนามและนามในท้ายเล่มพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้ อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา บาลี-ไทย ภาค ๑ นี้ คุณภรณ์ - คุณภัทรภา ชัยกิตติศิลป์ ได้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้าง เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ซึ่งเป็นประโยชน์ในการศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นมหากุศลยิ่ง

มูลนิธิภูมิพลโลกฯ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้ ขออำนาจแห่งมหากุศล อันบังเกิดจากการบริจาคทรัพย์สร้างพระคัมภีร์นี้ ได้โปรดบันดาลให้ คุณภรณ์ - คุณภัทรภา ชัยกิตติศิลป์ ประสบความสุขความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป.

มูลนิธิภูมิพลโลกฯ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย นั้น มุลนิธิภูมิพลโลกฯ ได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อัญฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มุลนิธิฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่หลายไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา
๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกันโดยแยกเป็นสองคอลัมน์เป็น ๒ พากย์ซ้ายขวาเป็น ๒ ภาษา คือบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และ

จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจ คำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับ ชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็น พระราชประสงค์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน “เข้าถึงธรรม”

มูลนิธิฯ จะทำพระคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และ ความเหมาะสมในการที่จะเผยแผ่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การพิมพ์พระคัมภีร์ปรมาตถที่ปณี เถรคาถาอรรถกถา บาลี-ไทย ภาค ๑ นี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกัน ตามคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนา ให้กว้างขวาง และลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัย ให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ได้ดีมีรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งกันเทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลก
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

แนะนำ

พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ ได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์ “ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา” เพื่อเป็นธรรมบรณการร่วมงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี สำเร็จในปี ๒๕๒๕ นับว่าเป็นมงคลอย่างยิ่ง ที่งานด้านการสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้สำเร็จลงอีกหนึ่งคัมภีร์

เบื้องต้น ควรทำความเข้าใจคำว่า **ปรมัตถทีปนี** ซึ่งเป็นชื่อของคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาหลายคัมภีร์ด้วยกัน คือ

๑. เป็นชื่อของอรรถกถาในขุททกนิกาย ได้แก่

๑.๑ อรรถกถาอุทาน

๑.๒ อรรถกถาอิติวุตตกะ

๑.๓ อรรถกถาวิมานวัตถุ

๑.๔ อรรถกถาเปตวัตถุ

๑.๕ อรรถกถาเถรคาถา

๑.๖ อรรถกถาเถรีคาถา

๑.๗ อรรถกถาจริยาปิฎก

๑.๘ อรรถกถาปัญญาปกรณ์ในพระอภิธรรมปิฎก

๒. ฎีกาอรรถกถาพุทธวงศ์

๓. ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ (งานของพระอาจารย์เลดีสยาดอ) สำหรับพระคัมภีร์นี้ นับว่าเป็นฎีกาภาษาบาลีรุ่นใหม่สุด

คำว่า **ปรมัตถทีปนี** แยกคำเป็น **ปรม-อรรถ-ทีปนี** แปลว่า แสดงเนื้อความอันยอดเยี่ยม ในที่นี้เป็นชื่อเฉพาะของอรรถกถาเถรคาถา คือเป็นคำอธิบายความในเถรคาถา

(๒๐)

คำว่า เถรคาถา นี้ เป็นชื่อของพระคัมภีร์หนึ่งในพระไตรปิฎก หมวดพระสุตตรหรือพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อยู่ในเล่มที่ ๒๖ ของพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ ในเล่มนี้มีรวมกันอยู่ ๔ พระคัมภีร์ คือ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา และเถรีคาถา

คำว่า คาถา นี้ ได้แก่ คำฉันท์ภาษาบาลี เป็นคำร้อยกรองที่พระเถระในครั้งพุทธกาล มีพระสุภูติเถระเป็นต้น ได้กล่าวไว้ จึงเรียกว่า เถรคาถา เป็นคำประพันธ์ที่ท่านพระเถระได้พิจารณาถึงความสุขอันเกิดจากมรรคผล ตามที่ตนได้บรรลุแล้ว บางคาถาเปล่งเป็นอุทานวาจา บางคาถาเกี่ยวกับการพิจารณาถึงธรรมเป็นที่อยู่หรือผลสมาบัติของตน บางคาถาเกี่ยวกับการแสดงความที่พระศาสนาเป็นธรรมเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ในวัฏฏะ พระสังคีติกาจารย์ ได้รวบรวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน ในคราวทำปฐมสังคายนา เรียกว่า เถรคาถา ส่วนคาถาที่พระเถรีทั้งหลายได้ภาซิตไว้ เรียกว่า เถรีคาถา

เถรคาถาเหล่านี้ เมื่อว่าโดยนวังคสัตถุศาสน์ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ ไวยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทัลละ เถรคาถานี้ จัดอยู่ในองค์ คือ คาถา

ว่าโดยพระธรรมชั้นแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น เถรคาถานี้ นับเข้าเป็นพระธรรมชั้นเล็กน้อย

ว่าโดยการจัดเป็นหมวดหมู่ที่เรียกว่า นิบาต เถรคาถามี ๒๑ นิบาต

บรรดานิบาตเหล่านั้น เอกกนิบาตมี ๑๒ วรรค ในแต่ละวรรคมีพระเถระ ๑๐ องค์ กล่าวองค์ละหนึ่งคาถา รวมเป็นพระเถระ ๑๒๐ องค์ มี ๑๒๐ คาถา

ทุกนิบาต	มีพระเถระ ๔๙ องค์	กล่าวองค์ละ ๒ คาถา	มี ๙๘ คาถา
ติกนิบาต	มีพระเถระ ๑๖ องค์	กล่าวองค์ละ ๓ คาถา	มี ๔๘ คาถา
จตุกกนิบาต	มีพระเถระ ๑๓ องค์	กล่าวองค์ละ ๔ คาถา	มี ๕๒ คาถา

ปัญญาภิบาล	มีพระเถระ ๑๒ องค์ กล่าวองค์ละ ๕ คาถา มี ๖๐ คาถา
ฉัณฑภิบาล	มีพระเถระ ๑๔ องค์ กล่าวองค์ละ ๖ คาถา มี ๘๔ คาถา
สัตตภิบาล	มีพระเถระ ๕ องค์ กล่าวองค์ละ ๗ คาถา มี ๓๕ คาถา
อัฐภิบาล	มีพระเถระ ๓ องค์ กล่าวองค์ละ ๘ คาถา มี ๒๔ คาถา
นวกภิบาล	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๙ คาถา
ทสกภิบาล	มีพระเถระ ๗ องค์ กล่าวองค์ละ ๑๐ คาถา มี ๗๐ คาถา
เอกาทสกภิบาล	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๑๑ คาถา
ทวาทสกภิบาล	มีพระเถระ ๒ องค์ กล่าวองค์ละ ๑๒ คาถา มี ๒๔ คาถา
เตรสนิบาล	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๑๓ คาถา
จุททสนิบาล	มีพระเถระ ๒ องค์ กล่าวองค์ละ ๑๔ คาถา มี ๒๘ คาถา
ปัทมรสนิบาล	ไม่มี
โสฬสนิบาล	มีพระเถระ ๒ องค์ กล่าวองค์ละ ๑๖ คาถา มี ๓๒ คาถา
วิสตินิบาล	มีพระเถระ ๑๐ องค์ กล่าวรวมกันมี ๒๔๕ คาถา
ติงสนิบาล	มีพระเถระ ๓ องค์ กล่าวรวมกันมี ๑๐๕ คาถา
จัตตาฬิสนิบาล	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๔๒ คาถา
ปัญญาสนิบาล	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๕๕ คาถา
สัจฉิสนิบาล	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๖๘ คาถา
สัตตตินิบาล หรือ มหานิบาล	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๗๑ คาถา

รวมพระเถระ ๒๖๕ องค์ มีคาถา ๑,๒๙๔ คาถา

ต่อจากนี้ ประมัตถที่ปณี เถรคาถาอรรถกถา ก็อธิบายคำแต่ละคำ ประกอบข้อความ เล่าเรื่องไปตามลำดับ ทำให้นักศึกษาเข้าใจความของคาถาและประวัติของพระเถระอย่างพิสดาร โดยได้อธิบายเล่าประวัติของพระเถระแต่ละองค์ ทั้งในอดีตที่ได้บำเพ็ญบารมีและประวัติในครั้งพุทธกาล อธิบายความในคาถาให้เข้าใจ ได้ตลอด เป็นประโยชน์แก่การศึกษาพระคัมภีร์เถรคาถา

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์ “ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา” นี้ มีชื่อว่า พระธรรมปาလာจารย์ สำนักวัดพุทธดิตถวิหาร แคว้นทมิฬ อินเดียตอนใต้ ใกล้เกาะลังกา ท่านมีชีวิตรอยู่ในราวพุทธศักราช ๙๕๐-๑๐๐๐ รุ่นหลังพระพุทธโฆษาจารย์ ได้สร้างงานรจนาพระคัมภีร์อรรถกถาฎีกาสืบต่อจากพระพุทธโฆษาจารย์ไว้เป็นจำนวนมาก ในคัมภีร์จุฬคันถวงศ์และศาสนวงศ์ได้กล่าวผลงานของท่านไว้ว่า ได้แต่งพระคัมภีร์ไว้ประมาณ ๑๔ พระคัมภีร์ คือ

๑. อรรถกถาเนตติปกวรรณ์
๒. อรรถกถาอิติวุตตกะ ชื่อปรมัตถทีปนี
๓. อรรถกถาอุทาน ชื่อปรมัตถทีปนี
๔. อรรถกถาจริยาปิฎก ชื่อปรมัตถทีปนี
๕. อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๖. อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๗. อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๘. อรรถกถาเปตวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๙. มหาฎีกาวิสุทธิมรรค ชื่อปรมัตถมัญจสุสา
๑๐. ฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีอรรถกถาที่ขนิทายเป็นต้น ชื่อสันตถปกาสินี
๑๑. ฎีกาอรรถกถาชาดก ชื่อสันตถปกาสินี
๑๒. ฎีกาเนตติอรรถกถา เป็นฎีกาอธิบายงานอรรถกถาของท่านเอง
๑๓. ฎีกาอรรถกถาพุทธวงศ์ ชื่อปรมัตถทีปนี
๑๔. อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อสันตถวัณณนา

พระธรรมปาလာจารย์ ได้สร้างงานพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ เป็นสมบัติทางวรรณกรรมของโลกมาเป็นเวลาถึง ๑๕๐๐ ปีเศษแล้ว จัดว่าท่านเป็นพระอรรถกถาจารย์ และเป็นพระฎีกาจารย์ผู้มีความสามารถ จากผลงานของท่าน

ที่ปรากฏในคัมภีร์มหาฎีกาวิสุทธิมรรค ชื่อว่า ปรมัตถมัณฑุสนัน ได้แสดงถึงความรู้
อย่างเยี่ยมทั้งพุทธศาสตร์และโลกโหวหาร สำหรับด้านการรรจนอรรถกถานั้น
ท่านได้ยึดแบบแผนข้อวินิจฉัยของสำนักมหาวิหารเป็นหลัก โดยถือนวเดียวกับ
พระพุทโธชาจารย์ ทำให้เข้าใจว่าได้ร่วมงานมากับพระพุทโธชาจารย์ และรับช่วง
งานทำอรรถกถาเป็นภาษาบาลีมาด้วย ผลงานที่ได้ทำอรรถกถาขุททกนิกายถึง ๘
พระคัมภีร์ อันมีชื่อว่าปรมัตถทีปนีนี้ แสดงถึงการวางแผนงานทำพระคัมภีร์
พระพุทโธศาสนาในระบบต่อเนื่อง สืบทอดงานของกันและกันแห่งพระเถระผู้บริหารงาน
พระพุทโธศาสนาไว้ให้เป็นสมบัติของโลก ถึงแม้ท่านจะอยู่สำนักวัดพทธรดิถวิหาร
ในตอนใต้ของชมพูทวีป ทางลังกาก็ถือว่าท่านเป็นชาวลังกาด้วย

การสร้างเป็นอักษรไทย

ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถานี้ เป็นพระคัมภีร์ที่แสดงถึงประวัติ
พระพุทโธสาวกที่มีความสำคัญควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง แต่เดิมยังไม่เคยมีเป็นคัมภีร์
อักษรไทย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อุปเสณมหาเถระ) ได้เห็นความสำคัญ
ของพระคัมภีร์นี้ จึงได้เสนอแนะมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้ตรวจ
ชำระตอนต้น พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานออกพระเมรุ พระราชทานเพลิงพระศพ
สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโยมหาเถระ) แห่งวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร เมื่อ
พ.ศ.๒๕๐๘ งานสร้างพระคัมภีร์นี้ยังค้างอยู่ มุขนิธิภูมิพิภคิกษุเห็นเป็นการสมควร
ที่จะสืบต่องานสร้างพระคัมภีร์นี้ จึงได้ดำเนินการปริวรรตอักษรขอม พระคัมภีร์
ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถาตั้งแต่ต้นจนจบพระคัมภีร์ ใช้ต้นฉบับอักษรขอม
จากวัดบวรนิเวศวิหาร โดยความอนุเคราะห์ของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระ
สังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ยืมมาปริวรรต มีจำนวนทั้งสิ้น ๔๙ ผูก
เป็นหนังสือ ๑,๑๖๘ ลาน ๒,๓๓๖ หน้าลาน ดังนี้

ชั้นต้น มีจำนวน ๑๙ ผูก

ผูก ๑	๒๓ ^๑ / _๒	ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูก ๒	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๓	๒๓	ลาน	๔๖ หน้าลาน
ผูก ๔	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๕	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๖	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๗	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๘	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๙	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๐	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๑	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๒	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๓	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๔	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๕	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๖	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๗	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๘	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๙	๑๔	ลาน	๒๘ หน้าลาน

รวม ๑๙ ผูก

๔๔๔^๑/_๒ ลาน ๘๘๙ หน้าลาน

ชั้นสอง มีจำนวน ๑๐ ผูก

ผูก ๑	๒๓ ^๑ / _๒	ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูก ๒	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน

ผูก ๓	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๔	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๕	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๖	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๗	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๘	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๙	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๐	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
รวม ๑๐ ผูก	๒๓๙ ^๑ / _{๒๕}	ลาน	๔๗๙	หน้าลาน

บันปลาย มีจำนวน ๒๐ ผูก

ผูก ๑	๒๓๙ ^๑ / _{๒๕}	ลาน	๔๗	หน้าลาน
ผูก ๒	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๓	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๔	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๕	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๖	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๗	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๘	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๙	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๐	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๑	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๒	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๓	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๔	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน

(๒๖)

ผูก ๑๕	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน		
ผูก ๑๖	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน		
ผูก ๑๗	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน		
ผูก ๑๘	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน		
ผูก ๑๙	๒๗ ^๑ _๒	ลาน	๕๕	หน้าลาน		
ผูก ๒๐	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน		
รวม	๒๐	ผูก	๔๘๔	ลาน	๙๖๘	หน้าลาน

ในการจัดพิมพ์ พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา ฉบับ
ภูมิพโลภิกขุ นี้ ได้แบ่งออกเป็น ๔ ภาค คือ

ปฐมภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ คันถารัมภกถา สุกุติเถรคาถาวันฉนวนา
ถึง สามิทัตตเถรคาถาวันฉนวนา

ทุติยภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ ปริปุณณกเถรคาถาวันฉนวนา
ถึง วิมลเถรคาถาวันฉนวนา

ตติยภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ นาคสมาลเถรคาถาวันฉนวนา
ถึง โคทัตตเถรคาถาวันฉนวนา

จตุตถภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ อัญญาโกณฑัญญเถรคาถาวันฉนวนา
ถึง วังคีสเถรคาถาวันฉนวนา

ในการพิมพ์ทั้ง ๔ ภาค เป็นการพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ **ปฐมภาค** มุลินิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดพิมพ์เพื่อถวาย
พระกุศลแด่ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อยู่ ญาโณทโยมมหาเถระ) สมเด็จพระ
พระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ส่วนทุติยภาค
ตติยภาค และจตุตถภาค นั้น ได้มีผู้มีจิตศรัทธาเป็นเจ้าภาพบริจาคเงินพิมพ์ ดังนี้

- ทุติยภาค** - หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์ สร้างอุทิศส่วนกุศลถวายหม่อมเจ้าปรีดียากร คัคณางค์ ท่านพ่อสุดที่รักและเคารพ
- ตติยภาค** - คณะอาสาสมัครร้านจิตรลดา มูลนิธิศิลปะอาชีพพิเศษ ในพระบรมราชานุอุปถัมภ์ อุทิศกุศลถวายพระบูรพมหากษัตราธิราชเจ้าแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์
- จตุตถภาค** - สหพันธ์สตรีนักธุรกิจและวิชาชีพแห่งประเทศไทย สร้างถวายเป็นพุทธรูปบูชา

พระคัมภีร์ปรมัตถที่ปนี เถรคาถาอรรถกถา

พากย์คู่ บาลี-ไทย

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ได้จัดให้มีการแปลอรรถกถาเถรคาถา เป็นพากย์คู่ บาลี-ไทย โดยมอบหมายให้ นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙ นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๙ นายปลั่ง บุญศิริ ป.ธ.๙ นายสุวรรณ จินต์ประชา ป.ธ.๙ และ นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘ เป็นผู้แปล แล้วมอบหมายให้คณะนักวิชาการประจำมูลนิธิ เป็นผู้ตรวจชำระ

พระคัมภีร์ปรมัตถที่ปนี เถรคาถาอรรถกถา ฉบับภูมิพลโลกิขุ บาลีล้วน ประกอบด้วย ปฐมภาค ทุติยภาค ตติยภาค และจตุตถภาค เมื่อจัดสร้างเป็น ฉบับภูมิพลโลกิขุ บาลี-ไทย จะมี ๘ ภาค ประกอบด้วย

ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่ บทมาติกา คันถารัมภกถา เอกกนิบาต ปฐมวรรค ทุติยวรรค ไปจนจบ ตติยวรรค

(๒๘)

ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่ จตุตถวรรค ปัญจวรรค ฉัฏฐวรรค สัตตมวรรค
อัฏฐมวรรค ไปจนจบ นวมวรรค

ภาค ๓ เริ่มตั้งแต่ บทมาติกา ทสมวรรค เอกาทสมวรรค ทวาทสมวรรค
ทุกนิบาต ปฐมวรรค ไปจนจบ ทุตติยวรรค

ภาค ๔ เริ่มตั้งแต่ ตติยวรรค จตุตถวรรค ปัญจวรรค ไปจนจบ
ติกนิบาต

ภาค ๕ เริ่มตั้งแต่ จตุกกนิบาต ปัญจนนิบาต ไปจนจบ ฉักกนิบาต

ภาค ๖ เริ่มตั้งแต่ สัตตกนิบาต อัฏฐกนิบาต นวกนิบาต
ทสกนิบาต เอกาทสกนิบาต ทวาทสกนิบาต เตรสกนิบาต ไปจนจบ
จุททสกนิบาต

ภาค ๗ เริ่มตั้งแต่ โสฬสนิบาต วิสตินิบาต ไปจนจบ ดิงสนิบาต

ภาค ๘ เริ่มตั้งแต่ จัตตาศีสนิบาต ปัญญาสนิบาต สัฎฐินิบาต
ไปจนจบ มหานิบาต

สำหรับพระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา บาลี-ไทย
ภาค ๑ นี้ คุณภรณ์-คุณภัทรามา ชัยกิตติศิลป์ ได้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้าง
เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นธรรมทาน
จงเป็นแสงสว่างคือปัญญาแก่มนุษยชาติและทวยเทพทั้งปวง ให้สรรพสัตว์มีความสุข
โดยทั่วกันเทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา บาลี-ไทย ภาค ๑
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๕	ประธานกรรมการแปล
๒. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์	ป.ธ.๕	แปล
๓. นายพิสิฐ เจริญสุข	ป.ธ.๕	แปล
๔. นายปลั่ง บุญศิริ	ป.ธ.๕	แปล
๕. นายสุวรรณ จินต์ประชา	ป.ธ.๕	แปล
๖. นายบุญมา จิตจรัส	ป.ธ.๘	แปล
๗. นายทวี ศรีทองอินทร์	ป.ธ.๕	ตรวจชำระ
๘. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๕	ตรวจชำระ
๙. นายทองดี พันโน	ป.ธ.๘	ตรวจชำระ
๑๐. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘	ตรวจชำระ
๑๑. นายทวีพัฒน์ นวลศรี	ป.ธ.๗	ตรวจชำระ
๑๒. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ	บ.ศ.๖	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๓. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๔. นายชำนาญ รักษา	ป.ธ.๘	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๕. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘	ควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๑๖. นางชลอ วรรณจันทร์		จัดทำรูปเล่ม และดำเนินการจัดพิมพ์
๑๗. นายเฉลิมชัย ทงมี		ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ		คำเต็ม
วิ. มหาวิภังค.	วินยปิฎก	มหาวิภังค
วิ. ภิกขุณี.	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีลกขนุทธวคค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคค
ม. มุ.	มชฺฌิมนิกาย	มุลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ส. ส.	สังยุตฺตนิกาย	สคาถวคค
ส. นิ.	สังยุตฺตนิกาย	นิทานวคค
ส. ขนุธ.	สังยุตฺตนิกาย	ขนุธวารวคค
ส. สฬา.	สังยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคค
ส. มหา.	สังยุตฺตนิกาย	มหาวารวคค
อง. เอกก.	องคฺตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
อง. ทุก.	องคฺตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์ปรมัตถที่ปณี เถรคาถาอรรถกถา
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๕	ประธานกรรมการ
๒. นายเขียน วงศ์ศรีตั้งษ์	ป.ธ.๕	กรรมการ
๓. นายบัว สนสร้อย	ป.ธ.๕	กรรมการ
๔. นายปลั่ง บุญศิริ	ป.ธ.๕	กรรมการ
๕. นายสุวรรณ จินต์ประชา	ป.ธ.๕	กรรมการ
๖. นายบุญมา จิตจรัส	ป.ธ.๘, M.A.	กรรมการ
๗. นายจิตต์ นิกรพล	ป.ธ.๖	กรรมการ
๘. พระมหาสนอง วิโรจโน	ป.ธ.๕	กรรมการและเลขานุการ
๙. นางสุภาพร พงศ์ไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๐. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๑. นางสาวกุสุมา รอดวรรณะ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๒. นางปรางทิพย์ ขำทอง	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๓. นายอารมณ สุคใจ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๔. นางสาวเกษสุดา สุประดิษฐ์	ปกศ.สูง	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๕. นางสุนันทา วุฒิมานานนท์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๖. นางสาวกุสุมา รอดวรรณะ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๗. นายจิตต์ นิกรพล	ป.ธ.๖	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๘. นายสวัสดิ์ วิเศษวงษ์	ป.ธ.๕	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๙. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม

(๓๐)

๒๐. นายอารมณ สุคใจ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๒๑. ร้อยตรีจันทร์ พุฒซ้อน		อ่านทานกับอักษรขอม
๒๒. สิบบโทจำเนียร กิ่งยา		อ่านทานกับอักษรขอม
๒๓. ร้อยตำรวจเอกพิมพ์สอน ทองเปลว		อ่านทานกับอักษรขอม
๒๔. พระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์	ป.ธ.๗ (เขมร)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๒๕. นายอารมณ สุคใจ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๒๖. นายสิทธิชัย อินทพงษ์	ป.ธ.๖	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๒๗. นางสาวราตรี โตเพ่งพัฒน์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๒๘. นายพวง หนองภักดี	ป.ธ.๔	ทำครรรชนี
๒๙. นายสุวรรณ จินต์ประชา	ป.ธ.๕	ทำครรรชนี
๓๐. นายสุวัฒน์ โกพลวัฒน์	ป.ธ.๕, M.A.	ทำครรรชนี
๓๑. นายเกษียร มะปะโม	ป.ธ.๕	ทำครรรชนี
๓๒. นางปรางทิพย์ จำทอง	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ควบคุมการแก้ไขตามต้นฉบับ
๓๓. นายวัฒนา สอนแย้ม	ป.ธ.๕	ตรวจความเรียบร้อย
๓๔. นางสาววชิราภรณ์ วรรณดี	อบ., อม.	ตรวจความเรียบร้อย และดำเนินการจัดพิมพ์

คำย่อ

คำเต็ม

อง. ดิก.	องคุตตรนิกาย	ดิกนิပါတ
อง. จตูกุ.	องคุตตรนิกาย	จตูกุณิပါတ
อง. ปญจก.	องคุตตรนิกาย	ปญจกนิပါတ
อง. ฉก.	องคุตตรนิกาย	ฉกนิပါတ
อง. สตตก.	องคุตตรนิกาย	สตตกนิပါတ
อง. อฏจก.	องคุตตรนิกาย	อฏจกนิပါတ
อง. นวก.	องคุตตรนิกาย	นวกนิပါတ
อง. ทสก.	องคุตตรนิกาย	ทสกนิပါတ
อง. เอกาทสก.	องคุตตรนิกาย	เอกาทสกนิပါတ
ช. ช.	ชุตฺตนิกาย	ชุตฺตปาจ
ช. ฐ.	ชุตฺตนิกาย	ฐมฺมปทคาถา
ช. อุ.	ชุตฺตนิกาย	อุทาน
ช. อิติ.	ชุตฺตนิกาย	อิติวุตตก
ช. สุ.	ชุตฺตนิกาย	สุตฺตนิပါတ
ช. วิ.	ชุตฺตนิกาย	วิมานวตฺถุ
ช. เปต.	ชุตฺตนิกาย	เปตวตฺถุ
ช. เถร.	ชุตฺตนิกาย	เถรคาถา
ช. เถรี.	ชุตฺตนิกาย	เถรีคาถา
ช. ชา.	ชุตฺตนิกาย	ชาตก
ช. มหา.	ชุตฺตนิกาย	มหานิทฺเทศ
ช. จุฬ.	ชุตฺตนิกาย	จุฬนิทฺเทศ
ช. ป.	ชุตฺตนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค

คำย่อ	คำเต็ม	คำเต็ม
ช. อ.	ชุตตทกนิกาย	อปทาน
ช. พุทฺธ.	ชุตตทกนิกาย	พุทฺธวีส
ช. จริยา.	ชุตตทกนิกาย	จริยาปิฎก
อภ. ส.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาทุกถา
อภ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคฺลปญฺจตฺติ
อภ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถ
อภ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจาน

วิธีใช้ เช่น วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬไปตถก	(ฉบับสีหฬ)
ส.	สยามรัฐไปตถก	(ฉบับสยามรัฐ)
ม.	มรุมไปตถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฺสงคีติไปตถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
ท.	ทาลนุทาเทวนาครีपालิตะปิฎก	(ฉบับทาลันทา)
รา.	รามณฺญไปตถก	(ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตถก	(ฉบับไบลานเก่า)
อิ.	อิงคฺลิสไปตถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ย.)
สง.	สงคีติเตปิฎก	(ฉบับสังคายนา ๒๕๓๐)
มจร.	มหาจุฬาทะปิฎก	(ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)
ก.	กตฺถจิปตถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET

As used in this pāli text

of

THE BHŪMIBALOBHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

ะ a ำ ā ิ i ี ī ุ u ู ū ะ e ो o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ŋa
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฉ จ ja	ญ ña
ฎ ṭa	ฏ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ด ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	ม̐ ṃ	

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กุ ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระคัมภีร์
ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา
บาลี-ไทย
ภาค ๑

PARAMATTHADĪPANĪ THERAGĀTHĀ AṬṬHAKATHĀ

Pāli - Thai

Part I

ฉบับภูมิพลโลก

พุทธศักราช ๒๕๕๘

สารบาญ
ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา
บาลี-ไทย ภาค ๑

เรื่อง	หน้า
กถาเริ่มพระคัมภีร์	๑
พรรณนานิทานคาถา	๑๐

๑. เอกกนิบาต

๑. ปฐมวรรค

๑. พรรณนาคาถาของพระสุภุตติเถระ	๕๕
๒. พรรณนาคาถาของพระมหาโกฏฐิกเถระ	๙๙
๓. พรรณนาคาถาของพระกังขาเวตเถระ	๑๑๕
๔. พรรณนาคาถาของพระปุณณเถระ	๑๓๐
๕. พรรณนาคาถาของพระทัฬพะเถระ	๑๔๓
๖. พรรณนาคาถาของพระสีตวนิยเถระ	๑๖๔
๗. พรรณนาคาถาของพระภัลลียเถระ	๑๗๔
๘. พรรณนาคาถาของพระวีรเถระ	๑๘๑
๙. พรรณนาคาถาของพระปิลินทวัจจเถระ	๑๘๖
๑๐. พรรณนาคาถาของพระปุณณมาสเถระ	๑๙๖

(๔๐)

เรื่อง

หน้า

๒. พุதியวรรค

๑. พรรณนาคาถาของพระจุฬวัจฉเถระ	๒๐๓
๒. พรรณนาคาถาของพระมหาวัจฉเถระ	๒๑๐
๓. พรรณนาคาถาของพระวนวัจฉเถระ	๒๑๕
๔. พรรณนาคาถาของสิวกสามเณร	๒๒๓
๕. พรรณนาคาถาของพระกุนทธานเถระ	๒๓๐
๖. พรรณนาคาถาของพระเพ็ญฐิสเถระ	๒๔๙
๗. พรรณนาคาถาของพระทาสกเถระ	๒๕๕
๘. พรรณนาคาถาของพระสิงคาลปีตเถระ	๒๖๑
๙. พรรณนาคาถาของพระกุลเถระ	๒๖๗
๑๐. พรรณนาคาถาของพระอชิตเถระ	๒๗๓

๓. ศதியวรรค

๑. พรรณนาคาถาของพระนิโครธเถระ	๒๗๗
๒. พรรณนาคาถาของพระจิตตกเถระ	๒๘๘
๓. พรรณนาคาถาของพระโคสาลเถระ	๒๙๓
๔. พรรณนาคาถาของพระสุคันธเถระ	๒๙๘
๕. พรรณนาคาถาของพระนันทียเถระ	๓๐๔
๖. พรรณนาคาถาของพระอภยเถระ	๓๐๙
๗. พรรณนาคาถาของพระโลมสกังคิยเถระ	๓๑๕

เรื่อง

หน้า

๘. พรรณนาคาถาของพระขัมพुकามิยบุตรเถระ	๓๒๑
๙. พรรณนาคาถาของพระหาวิตเถระ	๓๒๗
๑๐. พรรณนาคาถาของพระอุตติยเถระ	๓๓๒
ปทานุกุโม	๓๓๙

ประมวลที่ปนี เกรคาถาอรรคกา บาลี-ไทย

ภาค ๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

คณการมุกกา

มหากาธุณิกํ นาถํ
เบยยสาครปารคํ
วณฺเฑ นิปฺปนคฺมภีรํ^๑
วิจิตฺตฺรณยเทสนํ.^๒

วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา
เยน นียฺยนฺติ^๓ โลกโต
วณฺเฑ ตมฺตฺตมํ ฐมมํ
สมมาสมพุทฺธปฺปชิตํ.

กถาเริ่มพระคัมภีร์

ข้าพเจ้าไหว้พระโลกนาถ ผู้
ประกอบด้วยพระมหากาธุณาคุณ ผู้
ถึงฝั่งแห่งสาครคือไถยธรรม (คือ
ธรรมที่ควรรู้) ผู้ทรงแสดงธรรมมีนัย
อันวิจิตรละเอียดลึกซึ้ง.

ข้าพเจ้าไหว้พระธรรม ซึ่งพระผู้มี
พระภาคผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา และ
จรรยา ทรงนำสัตว์ออกจากโลก
เป็นธรรมอันอุดมที่พระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้าทรงบูชาแล้ว.

^๑ ส. นิปฺปนคฺมภีรํ.

^๒ ส. วิจิตฺต..

^๓ ส. นียฺยนฺติ.

สีลาतिकุณสมุปนุโน

จิตโต มคฺคผลเสสุ โย

วณฺเฑ อริยสงฺฆิ ตี^๑

ปุณฺณกฺเขตฺตํ อณฺุตฺตรํ.

วณฺทนาชนิตํ ปุณฺณํ

อิตติ ยํ รตนตฺตเย

หตฺนตฺตราโย สพฺพตฺถ

หุตฺวาทิ ตสฺส เตชสา.

ยา ตา สุกฺกฺติอาทิตฺติ

กตฺติกฺจเจหิ ตาทิตฺติ

เถเรหิ ภาสิตา คาถา

เถรียิ จ นิรามิสสา.

อุทานนาทวิจิณา^๒

คมฺภีรา นิปุณา สุภา

สุณฺณตฺตาปฏิสฺสยฺตฺตา

อริยธฺมมปฺปกาสิกา.

เถรคาถาติ นามเณ

เถรียคาถาติ ตาทิโน

ยา ชุทฺทกฺนิกายมฺหิ

สงฺคายีสุ มเหสโย.

ข้าพเจ้าไหว้พระอริยสงฆ์ ผู้ถึง

พร้อมด้วยคุณ มีศีลเป็นต้น ผู้ดำรง

อยู่ในมรรคและผลทั้งหลาย ผู้เป็น

เนื่อนาบุญอันยอดเยี่ยมนั้น.

บุญอันใด ที่เกิดจากการไหว้พระ

รัตนตรัย ด้วยประการดังกล่าวนี้

ขอข้าพเจ้าเป็นผู้มีอันตราย อันเดช

ของบุญนั้นขจัดเสียแล้ว.

คาถานั้นใด ที่ไม่เจือด้วยอามิส

อันพระเถระทั้งหลาย และพระเถรี

ทั้งหลาย มีพระสุกฺกฺติเป็นต้น

ผู้กระทำกิจแล้ว เป็นผู้คงที่กล่าวไว้.

ลึกลงด้วยวิธีอุทาน และบันลือ

(สีหนาท) ละเอียดงดงามประกอบ

ด้วยสุณฺณตฺตา ประกาศอริยธรรม.

ที่พระมเหสีเจ้าทั้งหลาย ผู้มั่นคง

สังคายนาไว้ โดยชื่อว่าเถรคาถา

เถรียคาถา ในชุทฺทกฺนิกาย.

^๑ ไป. อริยสงฺฆมนต์.

^๒ สี. อุทานนาทวิจิณา เจว, ฉ. อุทานนาทวิจิณา.

ตาสั คมภีรณาณเห
 โอคาทเหตุพพภาวโต
 กิณจาปี ทุกุกรา^๑ กาทุ
 อตถสัวณณนา มยา.

สหสัวณณนั ยสุม
 ธรเต สตุถุ สาสัน
 ปุพพาจริยสีหานัน
 ติฏฐเตว วินิจจโย.

ตสุม ตั อวลมพิตวา
 โอคาทเหตุวาน ปญจาปี
 นิกายเย อุนิสุสาย
 ไปราณญจกถานยั.

สุวิสุทฐั อสงกิณณัน
 นิปนตถวินิจจยั
 มหาวิหารวาสัน
 สมยั อวิโลมยั.

ยาสั อตโต ทุวิณญเยโย
 อานุพพิกถั^๒ วินา
 ตาสั ตณจ วิภาเวนโต
 ทิปยนโต วินิจจยั.

ข้าพเจ้าจะกระทำการสังวรณนา
 ความ แม้จะกระทำได้ยากก็ตาม
 โดยที่คาถาเหล่านั้น จะต้องหยั่งลง
 ด้วยญาณอันลึกซึ้งก็ตาม.

เพราะเหตุที่คำสอนของพระศาสดา
 พร้อมทั้งสังวรณนา จะพึงดำรงอยู่
 ประดุจข้อวินิจฉัย ของบูรพาจารย์
 ผู้เปรียบปานสี่หะดำรงอยู่.

ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะหยั่งลงเลือกเฟ้น
 เอาคำสอนนั้น ซึ่งมีนัยของ
 อรรถกถาโบราณ แม้อาศัยนิกาย
 ทั้ง ๕.

ซึ่งเป็นนัยอันบริสุทธิ์ดีไม่ปะปนกัน
 มีวินิจฉัยอรรถอันละเอียด มิให้ผิด
 ลัทธิของพระเถระผู้อยู่ในมหาวิหาร.

อรรถแห่งลัทธิใด เว้นอนุพพิกถา
 เสียแล้ว ก็รู้ได้ยาก จะยังอรรถแห่ง
 ลัทธินั้นให้แจ้ง แสดงข้อวินิจฉัยไว้.

^๑ ส. ทุกุกรั.

^๒ ส. อานุพพิกถั.

ยถาพลั กิริยสุสามิ
 อตฺถสัณฺณนั สุภั
 สกุกฺขุจัน เถรคาถานัน
 เถรีคาถานเมว จ.

อิติ อากงฺขมานสุส
 สทฺธมฺมสุส จิรญฺจิติ
 ตทตฺถั วิภชฺชนฺตสุส
 นิสามยถ สาธโวติ.

กา ปเนตา เถรคาถา เถรีคาถา
 จ? กถญจ ปวตฺตาติ? กามญฺจายมตฺถโ
 คาถาสู วุตฺโตเยว, ปากฏภวณตฺถ^๑ ปน
 ปุณฺปิ วุจฺจเต : ตตฺถ เถรคาถา ตาว
 สุญฺญิตฺตฺเถราทีหิ ภาสิตา. ยา หิ เต
 อตฺตนา ยถาธคตฺ มคฺคผลสุขั
 ปจฺจเวกฺขิตฺวา กาจิ อุทानวเสน, กาจิ
 อตฺตโน สฺมาปตฺติวิหารปจฺจเวกฺขณวเสน,
 กาจิ ปุจฺจาวเสน, กาจิ ปรินิพฺพานสมเย
 สาสนสุส นียฺยานิกภาววิภาวณวเสน
 อภาสีสุ, ตา สพฺพา สงฺคีติกาเล เอกขุณฺ
 กตฺวา “เถรคาถา” อิจฺเจว ธมฺมสงฺคาหเกหิ

กระทำการพรรณนาอรรถ แห่ง
 เถรคาถา และเถรีคาถานั้นให้
 แจ่มแจ้ง ตามสติกำลังโดยเคารพ.

ข้าพเจ้าหวังความดำรงอยู่แห่งพระ
 สัทธรรมตลอดกาลนาน ขอท่าน
 สาธุชนทั้งหลาย จงตั้งใจสดับอรรถ
 แห่งเถรคาถาและเถรีคาถานั้นเทอญ.

ก็เถรคาถาและเถรีคาถานั้นเป็น
 อย่างไร? และเป็นมาอย่างไร? ก็เนื้อ-
 ความนี้ท่านกล่าวไว้ในคาถาทั้งหลายโดยแท้
 ถึงกระนั้น ข้าพเจ้าก็จะกล่าวซ้ำอีก เพื่อ
 ให้ชัดเจนขึ้น : ในคาถาทั้ง ๒ นั้น ท่าน
 กล่าวเถรคาถาด้วยเรื่องพระสุญฺญิตฺเถระ
 เป็นต้น คือคาถาบางคาถาท่านกล่าว
 โดยพิจารณาถึงสุขที่เกิดจากมรรคผล
 ที่ตนบรรลุแล้วเปล่งออกมา, บางคาถา
 ก็กล่าวโดยพิจารณาวิหารสมบัติของตน,
 บางคาถาก็กล่าวโดยปุจฺจว, บางคาถา
 ก็กล่าวโดยประกาศว่า คำสอนเป็น
 นียฺยานิกธรรม ในสมัยปรินิพพาน,
 ในสมัยสังคายนา ท่านพระธรรม-

^๑ ส. ม. ปากฏภวณตฺถ.

สงคีตา. เถรีคาถา ปน เถริโย อุทฺทิสฺส
เทสิตา.

สังคหาคารยทั้งหลายนำคาถาเหล่านั้น
ทั้งหมด รวมเป็นอันเดียวกันกล่าวไว้ว่า
ชื่อว่า “เถรคาถา”. ส่วนเถรีคาถา
ท่านแสดงไว้ เฉพาะพระเถรีทั้งหลาย.

ตา ปน วินยปิฎกํ สุตตฺตปิฎกํ
อภิธมฺมปิฎกนฺติ ตีสุ ปิฎกเส
สุตตฺตปิฎกปริยาปนฺนา, ทีฆนิกาย
มชฺฌิมนิกาย สํยุตฺตนิกาย อังคฺตตร-
นิกาย ชุทฺทกนิกายติ ปญฺจสุ นิกายเส
ชุทฺทกนิกายปริยาปนฺนา, สุตฺตํ เคยฺยํ
เวยฺยาकरणํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ
ชาตกํ อพฺภูตธมฺมํ เวทลฺลนฺติ นวสุ
สาสนนฺจฺเคสุ คาถนฺจฺสงฺคหํ คตา

ก็เถรคาถาและเถรีคาถานั้น จัดเข้า
ในพระสุตตันตปิฎกในปิฎกสาม คือ
วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก,
จัดเข้าในชุททกนิกายในบรรดานิกาย ๕
คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สํยุตต-
นิกาย อังคตตรนิกาย ชุททกนิกาย,
ถึงความรวมเข้าในองค์แห่งคาถา ใน
บรรดาองค์แห่งศาสนา ๙ คือ สุตตะ
เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน
อิติวุตตกะ ชาตกะ อัปภูตธรรม เวทลละ
ถึงความรวมเข้าในธรรมชั้นเล็กน้อย ใน
บรรดาพระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ พระธรรม-
ชั้น ที่ท่านพระอานนทเถระผู้เป็น
ธรรมภักตคาริกปฏิญาณไว้อย่างนี้ว่า

“ทฺวาสิตี” พุทฺธโต คณฺหิ
เทว สหสฺसानิ ภิกฺขุโต
จตุราสิตีสหสฺसानิ
เย เม ธมฺมา ปวตฺตติโน”ติ

“พระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้
ที่เป็นไปอยู่แก่ข้าพเจ้า คือข้าพเจ้า
เรียนจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐
พระธรรมชั้น เรียนจากภิกษุ
๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น”.

๑ ส. ทฺวาสิตี.

เอวํ ฌมฺมภณฺฑาทาคาริเกณ ปฏินฺญาเตสุ
 จตุราสีติยา ฌมฺมกฺขนฺธสฺสเสสุ
 กติปยฌมฺมกฺขนฺธสงฺคหํ คตา.

ตตฺถ เถรคาถา ตาว นิปาตโต
 เอกกนิปาโต เอกุตฺตรวเสน ยาว
 จุทฺทสนิปาตาติ จุทฺทสนิปาโต โสฬส-
 นิปาโต วิสฺตินิปาโต ตีสฺสนิปาโต^๑
 จตฺตาศีสฺสนิปาโต ปญฺญาสนิปาโต สฺมุจฺจิ-
 นิปาโต สตฺตตินิปาโตติ (^๒) เอกวิสฺติ-
 นิปาตสงฺคหา. นิปาตนํ นิกฺขิปนฺนติ
 นิปาโต. เอโก เอกโก คาถานํ นิปาโต
 นิกฺเขโป เอตฺถาติ เอกกนิปาโต. อิมินา
 นเยน เสเสสุปี อตฺถเ อเวทิตฺพุโ.

ตตฺถ เอกกนิปาเต ทฺวาทส วคฺคา.
 เอกกสฺมี วคฺเค ทส ทส กตฺวา
 วิสุตฺตรสฺตํ เถรา, ตตฺติกา เอว คาถา.
 วุตฺตํ หิ

ในเถรคาถา และเถรคาถานั้น
 เถรคาถารวมนิบาตไว้ ๒๑ นิบาต คือโดย
 นิบาต มีเอกกนิบาตก่อน โดยเพิ่ม(ทีละ)
 หนึ่งนิบาต จนถึง ๑๔ นิบาต ชื่อว่า
 จุทฺทสนิบาต โสฬสนิบาต วิสฺตินิบาต
 ตีสฺสนิบาต จตฺตาศีสฺสนิบาต ปญฺญาสนิบาต
 สฺมุจฺจินิบาต สตฺตตินิบาต. ชื่อว่านิบาต
 เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องตกลง คือ
 ใส่เข้า. ชื่อว่าเอกกนิบาต เพราะอรรถว่า
 เป็นที่ตกลง คือใส่เข้าซึ่งคาถาทั้งหลาย
 ทีละหนึ่ง ๆ เป็นนิบาตหนึ่ง. แม้ในนิบาต
 ที่เหลือก็พึงทราบความโดยนัยนี้.

ในบรรดานิบาตเหล่านั้น เอกกนิบาต
 มี ๑๒ พรรค. แต่ละพรรคมีพระเถระพรรค
 ละ ๑๐ รูป รวมเป็น ๑๒๐ รูป คาถา
 ก็เท่ากัน (๑๒๐ คาถา) เหมือนกัน.
 สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

^๑ ส. ตีสฺสนิปาโต.

^๒ ฉ. (อิมเ สตฺตนิปาตา).

“วิสุตตรสตี เถรา
 กตกิจจา อนาสวา
 เอกกมฺหิ นิปาตมฺหิ
 สฺสงฺคีตา มเหสิภี”ติ.

ทุกนิปาเต เอกุณปญฺญาส เถรา,
 อฏฺจนวฺติ คาถา, ติกนิปาเต โสฬส
 เถรา, อฏฺจจตุตาฬส คาถา, จตุกุก-
 นิปาเต เตรส เถรา, เทวปญฺญาส
 คาถา, ปญฺจกนิปาเต ทฺวาทส เถรา,
 สฏฺจฺจิ คาถา, ชกุกนิปาเต จุฑทส เถรา,
 จตุราสตีติ คาถา, สตฺตกนิปาเต ปญฺจ
 เถรา, ปญฺจตีส คาถา, อฏฺจกนิปาเต
 ตโย เถรา, จตุวิสตี คาถา, นวกนิปาเต
 เอโก เถโร, นว คาถา, ทสนิปาเต
 สตฺต เถรา, สตฺตตีติ คาถา, เอกาทส-
 นิปาเต เอโก เถโร, เอกาทส คาถา,
 ทฺวาทสนิปาเต เทว เถรา, จตุวิสตี
 คาถา, เตรสนิปาเต เอโก เถโร, เตรส
 คาถา, จุฑทสนิปาเต เทว เถรา,
 อฏฺจวิสตี คาถา, ปญฺจนรสนิปาโต
 นตฺถิ, โสฬสนิปาเต เทว เถรา, ทฺวตฺตีส
 คาถา, วิสตีนิปาเต ทส เถรา,
 ปญฺจจตุตาฬสธาธิกานิ เทว คาถาสตานิ,
 ตีสนิปาเต ตโย เถรา, สตี ปญฺจ
 จ คาถา, จตุตาฬสนิปาเต เอโก เถโร,

“ในนิบาตแต่ละนิบาต พระมเหสีเจ้า
 รวบรวมพระเถระผู้ทำกิจแล้ว ผู้ไม่มี
 อาสวะไว้ ๑๒๐ รูป”.

ในทุกนิบาต มีพระเถระ ๔๙ รูป
 คาถา ๙๘ คาถา ติกนิบาต มีพระเถระ
 ๑๖ รูป คาถา ๔๘ คาถา จตุกุกนิบาต
 มีพระเถระ ๑๓ รูป คาถา ๕๒ คาถา
 ปญฺจกนิบาต มีพระเถระ ๑๒ รูป คาถา
 ๖๐ คาถา ชกุกนิบาต มีพระเถระ ๑๔ รูป
 คาถา ๘๔ คาถา สตฺตกนิบาต มีพระเถระ
 ๕ รูป คาถา ๓๕ คาถา อฏฺจกนิบาต
 มีพระเถระ ๓ รูป คาถา ๒๔ คาถา
 นวกนิบาต มีพระเถระ ๑ รูป คาถา
 ๙ คาถา ทสนิบาต มีพระเถระ ๗ รูป
 คาถา ๗๐ คาถา เอกาทสนิบาต มี
 พระเถระ ๑ รูป คาถา ๑๑ คาถา ทฺวาทส-
 นิบาต มีพระเถระ ๒ รูป คาถา ๒๔ คาถา
 เตรสนิบาต มีพระเถระ ๑ รูป คาถา ๑๓
 คาถา จุฑทสนิบาต มีพระเถระ ๒ รูป
 คาถา ๒๘ คาถา ปญฺจนรสนิบาต ไม่มี
 โสฬสนิบาต มีพระเถระ ๒ รูป คาถา
 ๓๒ คาถา วิสตีนิบาต มีพระเถระ ๑๐ รูป
 คาถา ๒๔๕ คาถา ตีสนิบาต มีพระเถระ
 ๓ รูป คาถา ๑๐๕ คาถา จตุตาฬสนิบาต

เทวจตุตทาพีส คาถา, ปญญาสนิปาเต
เอโก เถโร, ปญจปญญาส คาถา,
สญฺฉินิปาเต เอโก เถโร, อญฺจสญฺฉิ
คาถา, สตฺตตฺตินิปาเต^๑ เอโก เถโร,
เอกสตฺตติ คาถา.

๑ สมฺปิณฺฑเขตฺตวา ปน เทวสฺตานิ
จตุสญฺฉิ ๑ เถรา, สหสฺสํ ตีณิ สฺตานิ
สญฺฉิ ๑ คาถาติ.

๒ วุตฺตมฺปิ เจตํ

“สหสฺสํ โหนฺติ ตา คาถา
ตีณิ สญฺฉิ สฺตานิ ๑
เถรา ๑ เทว สฺตา สญฺฉิ
จตุตฺตาโร ๑ ปกาสิตา”ติ.

เถรีคาถา ปน เอกกนิปาโต
เอกุตฺตรวเสน ยาว นวนิปาตาติ
นวนิปาโต เอกาทสนิปาโต ทฺวาทสนิปาโต
โสฬสนิปาโต วิสฺตตินิปาโต ตีสฺนิปาโต,^๒
จตุตฺตาพีสนิปาโต มหานิปาโตติ โสฬส-
นิปาตสงฺคหา. ตตฺถ เอกกนิปาเต
อญฺจารส เถริโย, อญฺจารเสว คาถา.

มีพระเถระ ๑ รูป คาถา ๔๒ คาถา
ปญญาสนิปาต มีพระเถระ ๑ รูป คาถา
๕๕ คาถา สญฺฉินิปาต มีพระเถระ ๑ รูป
คาถา ๖๘ คาถา สตฺตตฺตินิปาต มีพระเถระ
๑ รูป คาถา ๗๑ คาถา.

ก็ครั้นรวบรวมเข้าด้วยกันแล้ว มี
พระเถระ ๒๖๔ รูป คาถา ๑,๓๖๐ คาถา
ดังนี้แล.

สมดังที่พระโบราณจารย์ กล่าวคาถา
ประพันธ์นี้ไว้ว่า

“ท่านประกาศจำนวนคาถาไว้ ๑,๓๖๐
คาถา ประกาศพระเถระไว้ ๒๖๔
รูป”.

ส่วนเถรีคาถา มีเอกกนิบาต จนถึง
นวนิบาต โดยเพิ่มทีละนิบาต รวมเป็น
๑๖ นิบาต คือ นวนิบาต เอกาทสนิปาต
ทฺวาทสนิปาต โสฬสนิปาต วิสฺตตินิบาต
ตีสฺนิปาต จตุตฺตาพีสนิปาต มหานิบาต,
ในบรรดานิบาตเหล่านั้น เอกกนิบาตมี
พระเถรี ๑๘ รูป มีคาถา ๑๘ คาถาเท่ากัน.

^๑ ส. ข. สตฺตตฺตินิปาเตปิ.

^๒ ส. ตีสฺตตินิปาโต.

ทุกนิปาเต ทส เถริโย, วิสติ คาถา,
 ดิกนิปาเต อฏฺจ เถริโย, จตุวิสติ คาถา,
 จตุกุกนิปาเต เอกา เถรี, จตฺสฺสเฐ คาถา,
 ปญฺจกนิปาเต ทฺวาทส เถริโย สฏฺจ
 คาถา, ชกุกนิปาเต อฏฺจ เถริโย,
 อฏฺจจตฺตาทิสฺส คาถา, สตฺตนิปาเต ติสฺส
 เถริโย, เอกวิสติ คาถา.

อฏฺจนิปาตโต ปฏฺจาย ยาว
 โสฬสนิปาตา เอกกา เถริโย ตตฺตนิปาต-
 ปริมาณา คาถา. วิสตินิปาเต ปญฺจ
 เถริโย, อฏฺจารสสฺสคาถา,^๑ ติสฺสนิปาเต
 เอกา เถรี, จตฺตติสฺส คาถา,
 จตฺตาทิสฺสนิปาเต เอกา เถรี,
 อฏฺจจตฺตาทิสฺส คาถา, มหานิปาเตปิ
 เอกา เถรี, ปญฺจสตฺตติ คาถา.

เอวเมตฺถ นิปาตานํ คาถาวคฺคานํ^๒
 คาถานญฺจ ปริมาณํ เวทิตพฺพํ.

คณฺถารมุกฺกถาวณฺณนา นิฏฺจิตา.

ทุกนิบาต มีพระเถรี ๑๐ รูป คาถา ๒๐
 คาถา ดิกนิบาต มีพระเถรี ๘ รูป คาถา
 ๒๔ คาถา จตุกุกนิบาต มีพระเถรี ๑ รูป
 คาถา ๔ คาถา ปญฺจกนิบาต มีพระเถรี
 ๑๒ รูป คาถา ๖๐ คาถา ชกุกนิบาต
 มีพระเถรี ๘ รูป คาถา ๔๘ คาถา
 สตฺตนิบาต มีพระเถรี ๓ รูป คาถา ๒๑
 คาถา.

ตั้งแต่อฏฺฐนิบาตจนถึงโสฬสนิบาต มี
 พระเถรีนิบาตละรูป คาถาก็มีปริมาณ
 เท่ากันกับนิบาตนั้น ๆ. วิสตินิบาต
 มีพระเถรี ๕ รูป คาถา ๑๑๘ คาถา
 ติสฺสนิบาต มีพระเถรี ๑ รูป คาถา ๓๔
 คาถา จตฺตาทิสฺสนิบาต มีพระเถรี ๑ รูป
 คาถา ๔๘ คาถา มหานิบาตก็เหมือนกัน
 มีพระเถรี ๑ รูป คาถา ๗๕ คาถา.

ในเถรีคาถานี้ พึงทราบปริมาณนิบาต
 วรรคคาถาและคาถา ด้วยประการ
 ดังกล่าวมานี้.

พรวณฺณากถาเริ่มพระคัมภีร์ จบ.

^๑ ส. ม. จตฺสฺสเฐ เถริโย สตฺตนวุติคาถา.

^๒ อิทํ ปทํ ส. ม. ปโตถเกสุ น ทิสฺสติ.

นิทานคาถาอาถรรพ์

เอวี่ ปริจฺฉินฺนปริมาณาสฺ ปเนตาสฺ
เถรคาถา อาทึ. ตตฺถาปี

“สีหานังว นทนต์านัง
ทาจีนิ คิริคพฺภเว
สุณาท ภาวิตตฺตานัง
คาถา อตฺตูปนายิกา”^๑

อัย โปจฺมมหาสงฺคีตีกาเล อายสุมตา
อานนฺทเน เตสฺ เถรานัง โถมนตฺถัง
ภาสิตา คาถา อาทึ.

ตตฺถ สีหานนฺติ สีหสทฺโท “สีโห ภิกฺขเว
มิกฺรราชา”^๒ ตีอาทิสฺ มิกฺรราชา อาคโต.
“อถโข สีโห เสนาปติ เยน ภควา
เตนุปลงฺกมึ”^๓ ตีอาทิสฺ ปญฺญตฺตยึ.

พรรณานิทานคาถา

ก็ในเถรคาถาและเถรีคาถาเหล่านี้
ซึ่งมีปริมาณตามที่กำหนดไว้ดังกล่าวมานี้
เถรคาถาเป็นเบื้องต้น. แม้ในเถรคาถานั้น
ท่านพระอานนท์ได้กล่าวคาถาต้นไว้ เพื่อ
สรรเสริญพระเถระเหล่านั้น เมื่อครั้ง
มหาสังคายนาครั้งแรกดังนี้

“ขอท่านทั้งหลาย จงฟังคาถาอัน
น้อมเข้าไปสู่ประโยชน์ของพระเถระ-
เจ้าทั้งหลาย ผู้มีตนอบรมแล้ว
บันลืออยู่ ดุจการบันลือแห่งสีหะ
ทั้งหลาย ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐกว่า
เหล่าสัตว์ผู้มีเขี้ยวทั้งหลาย ที่โกล้ง
ถ้ำที่ภูเขา ฉะนั้น”.

ในคาถานั้น ศัพท์ว่า สีห ในคำว่า แห่ง
สีหะทั้งหลาย ใช้ในความหมายว่า
พญาเนื้อ เช่นประโยคเป็นต้นว่า “สีโห
ภิกฺขเว มิกฺรราชา” (ภิกษุทั้งหลาย สีหะ

^๑ สี. อตฺตูปนายิกา.

^๒ อญ. จตฺก. ๒๑/๒๔๖/๓๓๑.

^๓ อญ. ปญจก. ๒๒/๓๘/๔๑.

“สีโหดิ โข ภิกขเว ตถาคตสเสตติ อธิวจัน
 อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺสา”ติอาทีสุ^๑
 ตถาคเต. ตตฺถ ยถา^๒ ตถาคเต
 สทิสกปฺปนาย อาคโต, เอวํ อิธาปิ
 สทิสกปฺปนาวเสเนว เวทิตพุโ, ตสฺมา
 สีนานํวาติ สีนานํ อิว. สนฺธิวเสน
 สรโลโป “เอวํส เต”ติอาทีสุ^๓ วีย.
 ตตฺถ อิวาติ นิปาตปทံ.

เป็นพญาเนื้อ) ใช้ในความหมายว่า
 บัญญัติ เช่นประโยคเป็นต้นว่า อถโข
 สีโห เสนาปติ เยน ภควา เตนุปลงฺกมิ
 (ครั้งนั้นแล สีหเสนาบดี เข้าไปเฝ้า
 พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ). ใช้ใน
 ความหมายว่า พระตถาคต ในประโยค
 เป็นต้นว่า สีโหดิ โข ภิกขเว
 ตถาคตสเสตติ อธิวจัน อรหโต
 สมมาสมพุทฺธสฺส (ภิกษุทั้งหลาย คำว่า
 สีหะ แล เป็นชื่อของตถาคตอรหันต-
 สัมมาสัมพุทธเจ้า). ในคำนั้น (สีหศัพท์)
 ใช้ในความหมายว่า เช่นเดียวกับ ตถาคต
 (ศัพท์) ฉันโด แม้ในที่นี้ก็พึงทราบ
 ใช้ในความหมาย เช่นเดียวกันนั่นเอง
 ฉันนั้น. เพราะเหตุนั้น บทว่า สีนานํ
 แปลว่า ดุจสีหะทั้งหลาย. ลบสระเสีย
 เพราะเข้าสนธิ เหมือนในคำว่า “เอวํส
 เต” เป็นต้น. ศัพท์ว่า อิว ในคาถานั้น
 เป็นบทนิบาต.

สุณาทาติ อาชฺยตปทံ. อิตฺรานิ
 นามปทานิ. สีนานํวาติ ๑ สมฺพนฺธ

บทว่า สุณาท เป็นบทอาชยต. นอก
 นี้ เป็นบทนาม. อนึ่ง บทว่า สีนานํ

^๑ อ. ง. ปญฺจก. ๒๒/๙๙/๑๓๗.

^๒ ส. อาทีสุ. ยตฺถ ตถาคเตว วุตฺติ, ยถา.

^๓ ม. ม. ๑๒/๑๔/๑๘.

สามิวจัน. กามญเจตถ สมุพนุโธ สรูปโต
 น วุตโต, อตถโต ปน วุตโตว โหติ.
 ยถา हि "โฏจสุเสว มุขํ เอตสุสา"ติ
 วุตเต โฏจสุส มุขํ วिय มุขํ เอตสุสาติ
 อยมตฺโต วุตโต เอว โหติ, เอวมิธาปี
 "สีหानฺวา"ติ วุตเต สีหानํ นาโท วียาติ
 อยมตฺโต วุตโต เอว โหติ. ตตถ
 มุขสทฺทสนฺนิธานํ โหตีติ เจ, อิธาปี
 "นทฺนฺตานนฺ"ติ ปทสนฺนิธานโต, ตสฺมา
 สีหानฺวาติ นิทฺสสนวจัน.

นทฺนฺตานนฺติ ตสฺส นิทฺสสิตพฺเพน
 สมุพนุทฺทสนฺนํ. ทาจีนนฺติ ตพฺพิเสสนํ.
 คิริคพฺภาเรติ ตสฺส ปวตฺติฎฺฐานทฺทสนฺนํ.
 สุณฺนาถาติ สวเน นิโยชนํ. ภาวิตฺตฺตานนฺติ
 โสิตพฺพสุส ปภวทฺทสนฺนํ. คาถาติ
 โสิตพฺพวตฺถทฺทสนฺนํ.

เป็นฉฐฐฐวิภัตติในสัมพันธ (เชื่อมความ).
 อนึ่ง ในคาถานี้ท่านมิได้กล่าวความ
 สัมพันธไว้โดยสรุปก็จริง ถึงกระนั้น
 โดยความหมายก็ย่อมเป็นอันกล่าวแล้ว.
 เทียบ. เหมือนอย่างว่า เมื่อพูดว่า
 "โฏจสุเสว มุขํ เอตสุสา"ติ ก็ย่อมเป็น
 อันท่านกล่าวความหมายนี้ว่า โฏจสุส
 มุขํ วिय มุขํ เอตสุส ฉันใด, แม้ในที่นี้ก็
 ฉันนั้น เมื่อพูดว่า "สีหานํ" (ประดุจ
 สีหะ) ก็ย่อมเป็นอันท่านกล่าวความไว้
 ดังนี้ว่า เหมือนสีหะบันลือ. หากมีใคร
 ถามว่า ในคาถานั้น ก็มีความตั้งลง
 แห่งมุขศัพท์ด้วย. แม้ในที่นี้ เพราะการ
 ตั้งลงแห่งบทว่า "นทฺนฺตานนฺ" (บันลืออยู่)
 เพราะเหตุนั้น คำว่า สีหานํ เป็นคำ
 แสดงเป็นตัวอย่าง.

บทว่า นทฺนฺตานนํ เป็นบทแสดงถึง
 สีหศัพท์นั้น สัมพันธ์กับศัพท์ที่จะพึง
 แสดงเป็นตัวอย่าง. บทว่า ทาจีนนํ เป็น
 บทวิเสสนะของ สีหานํ นั้น. บทว่า
 คิริคพฺภาเร เป็นบทแสดงถึงถิ่นที่พญาสีหะ
 นั้นท่องเที่ยวไป. บทว่า สุณฺนาถ
 เป็นบทชักชวนในการสดับฟัง. บทว่า
 ภาวิตฺตฺตานนํ เป็นบทแสดงเหตุเป็น

อตฺตฺปนฺนํ ยิกาทิ ตพฺพิเสสนํ. กามณฺเจตฺต
 “สีหานํ นทฺนฺตํ ทาจันนุ”ติ ปฺลฺลฺิงค-
 วเสน อาคตฺ,^๑ ลิงคํ ปน ปวิตฺเตตฺตวา
 “สีหีนนุ”ติอาทินา อิตฺถิลิงควเสนาปี
 อตฺถิ เวทิตพฺโพ. เอกเสสวเสน วา
 สีหา จ สีหิโย จ สีหา, เตสํ
 สีหानนฺตฺอาทินา สาธารณา เหตา
 ติสฺโส นิทานคาถา เถรคาถานํ
 เถรีคาถานนฺจาทิ.

ตตฺถ สหนโต หนนโต จ สีโห.
 ยถา หิ สีหสฺส มิคฺรณฺโณ พลวิเสส-
 โยคโต สรณมิกมตฺตวรวารณาทิตฺปี^๒
 ปริสฺสโย นาม นตฺถิ, วาตาตปาทิ-
 ปริสฺสยมฺปิ โส สหติเยว, โคจราย
 ปกุกมฺนุโตปี เตชฺชสฺสทตฺตาย มตฺตคฺนฺธ-

แดนเกิดแห่งสิ่งที่ควรฟัง. บทว่า คาถา เป็นบทแสดงถึงเรื่องทีควรฟัง.

บทว่า อตฺตฺปนฺนํ ยิกาทิ เป็นบทวิเสสนะ (คำขยาย)ของคำว่าคาถานั้น. อนึ่ง ในคาถานี้ คำว่า สีหานํ นทฺนฺตํ ทาจันนุ ใช้เป็นปฺลฺลฺิงคํก็จริง, ถึงอย่างนั้น ก็ควรเปลี่ยนลิงค์แล้วทราบอรรถ แม้ด้วยอำนาจอิตถิลิงคํว่า “สีหีนุ” (นางพญาสีหะ) เป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง โดยอำนาจเอกเสสสมาสว่า สีหา จ สีหิโย จ สีหา (พญาสีหะด้วยนางพญาสีหะด้วยชื่อพญาสีหะและนางพญาสีหะ). กนิทานคาถา ๓ คาถานี้ เป็นสาธารณะ แม้แก่เถรคาถาและเถรีคาถาเหล่านั้น ด้วยคำมีอาทิวา “สีหานํ” ดังนี้.

ในพระคาถานั้น ชื่อว่าสีหะ เพราะทนได้ และเพราะฆ่าได้. เหมือนอย่างว่าชื่อว่าอันตราย แม้จากพญาเนื้อและพญาช้างที่ซบมัน เป็นต้น ย่อมไม่มี เพราะพญาสีหะ ประกอบด้วยพลังกำลังอันพิเศษ, แม้อันตรายเกิดแต่ลมและแดด

^๑ ส. อาคตํ.

^๒ มตฺตวรวารณาทิตฺปี.

หตถิวนมหีสาทิกะ สมาคนตุวา อภีรุ
 อจฺจุมภี อภีภาวติ, อภีภาวนฺโต จ เต
 อญฺญตฺตถุ หนฺตฺวา ตตฺถ มุฑฺฒฺसानิ
 ภกฺขยิตฺวา สุเชเนว วิหฺรติ, เอวเมเตปิ
 มหาเถรา อริยพลวิเสสโยเคน สพฺเพสมฺปิ
 ปริสุตฺยานํ สหนฺโต, ราคาทิสฺงกิเลส-
 พลสุตฺ อภีภาวิตฺวา หนฺนฺโต ปชฺหนฺโต
 เตชฺสุตฺทภาเวเน กุโตจฺปิ อภีรุ อจฺจุมภี
 ฌานาติสุเชเน หนฺนฺตฺติ สหนฺโต หนฺนฺโต
 จ สีหา วิยาติ สีหา. สทฺทตฺถโต ปน
 ยถา กนฺตณฺเฏเจเน อาทิสฺนฺตฺวิปลฺลาสโต
 ตกฺกํ วุจฺจติ, เอวํ หีสฺนณฺเฏเจเน สีโห
 เวทิตฺพุโพ ตถา สหนฺนณฺเฏเจเน. ปี-โสทราทิ-
 ปกฺขเยเปน^๑ นิสฺสฺสฺตฺตินเยเน ปน วุจฺจมาเน
 วตฺตพฺพเมว นตฺถิ.

เป็นต้น พญาสีหะนั้น ก็ทนได้ที่เดียว
 แม้ถึงจะไปเที่ยวหากิน พบคันทัตถิ
 ที่ซั่มมันและควายป่าเป็นต้น ก็ไม่สะดุ้ง
 กลัว ย่อมครอบงำเสียได้ เพราะตน
 เป็นสัตว์มีเดช อำนาจสูง อนึ่ง เมื่อ
 ครอบงำได้ก็จะฆ่าสัตว์เหล่านั้นเสียแล้ว
 กัดกินเนื้อที่อ่อนนุ่ม นอนอยู่อย่างสบาย
 ในที่นั้นนั่นเอง ฉันทิ แม้พระมหาเถระ
 เหล่านี้ ก็ฉันทิ ไม่หวาดหวั่น ไม่
 พรันพรึง อันตรายจากที่ไหน เพราะมี
 ความผยองเป็นเดช โดยอดทนอันตราย
 ทั้งปวงเสียได้ เพราะประกอบด้วย
 คุณวิเศษ อันเป็นกำลังของพระอริยะ
 เพราะครอบงำแล้วก็ฆ่าและละสังกิเลส
 อันมีกำลังมีราคาเป็นต้นแล้ว อยู่ด้วย
 ความสุขอันเกิดจากฌานเป็นต้น เพราะ
 เหตุนั้น จึงชื่อว่า สีหะ เพราะอดทนและ
 ฆ่าดุจสีหะ. แต่เมื่อว่าโดยอรรถแห่งศัพท์
 ฟังทราบ ว่า ชื่อว่า สีหะ เพราะอรรถว่า
 เบียดเบียน เหมือนอย่างท่านเรียกว่า
 เบียดเบียน เพราะอรรถว่า เป็นที่ชบใจ
 โดยย้ายอักษรข้างต้นมาไว้ข้างหลัง. อนึ่ง
 ชื่อว่าสีหะ เพราะอรรถว่า ทนได้.

^๑ สี. สหนตฺตณฺเฏเจเน, โสทราทิปกฺกเยเปน.

แต่เมื่อกล่าวโดยนิรุตตินัยโดยเพิ่มสัตว์
ที่มีทองเป็นรอยจุดเป็นต้น ก็ไม่มีคำที่จะ
ต้องกล่าวเลย.

อถวา ยถา มิคราชา เกสรสีโห
อตฺตโน เตชฺสุสทตาย เอกจรี วิหริติ,
น กญฺจิ สหายํ ปจฺจาสิสฺสติ^๑ เอวเมเตปิ
เตชฺสุสทตาย วิเวกาภิริติยา จ
เอกจรีโนติ เอกจรีญฺเจนปิ สีหา
วียาติ สีหา, เตนาห ภควา “สีหํ
เอกจรี นาคนุ”ติ.^๒

อีกนัยหนึ่ง พญาเนื้อไกรสรสีหะ
ตัวเดียวเที่ยวไปอยู่ เพราะผยองในเดช
ของตนไม่หวังสัตว์ตัวใดเป็นสหาย ฉะนั้น
แม้พระเถระเหล่านี้ ก็ฉนั้นนั้น เป็นผู้มีปกติ
เที่ยวไปผู้เดียว เพราะเป็นผู้ผยองในเดช
และมีความยินดีในวิเวก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า สีหะ เพราะเหมือนดังสีหะ
เพราะอรรถว่า เที่ยวไปตัวเดียวบ้าง,
เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
“สีหํ เอกจรี นาคํ” ดังนี้.

อถวา อสนฺตาสนชวปรกฺกมาทิ-
วิเสสโยคโต สีหา วียาติ สีหา, เอเต
มहाเถरा. วุตฺติ เหนฺติ ภควตา

อีกนัยหนึ่ง พระมหาเถระเหล่านี้
ชื่อว่าสีหะ เพราะอรรถว่า เหมือนดัง
สีหะ เพราะประกอบด้วยคุณวิเศษ
มีความไม่สะดุ้ง ความว่องไว และความ
พยายามเป็นต้น. สมจริงดังคำที่พระผู้มี
พระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า

^๑ ฉ. สี. ปจฺจาสิสฺสติ, ฉ. ปจฺจาสิสฺสติ.

^๒ ฉ. สีหํเวกจรี นาคํ, ส. ส. ๑๕/๒๓.

พ. ส. ๒๕/๓๐๙/๓๕๗.

เทวเม ภิกขเว อสนิยา ผลนุติยาน
น สนฺตสนฺติ กตเม เทว, ภิกขุ ๑
ชีณาสโว สีโห ๑ มิคราชาติ.^๑

ชโวปี สีหสฺส อญฺเณหิ อสธารโณ,
ตถา ปรกฺกโม. ตถา หิ โส อุสภสฺตมฺปิ
ลฺงฺมิตฺวา วณฺมहींสาทีสุ นิปตฺติ,
โปตโกปิ^๒ สฺมาโน ปภินฺนฺมทานมฺปิ
มตฺตวรวารณานํ ปฏิมานํ^๓ ภินฺนิตฺวา
ทนฺตกพีรมํสํ^๔ ขาทติ. เอเตสํ ปน
อริยมคฺคชโว อิทฺธิชโว ๑ อญฺเณหิ
อสธารโณ, สมฺมปฺปธานปรกฺกโม ๑
นिरตฺติสโย. ตสฺมา สีหानํวาทิ สีหสฺสทิสานํ
วีย. สีหสฺส เจตฺถ หีนุปมตา^๕ ทฏฺฐพฺพา
อจฺจนฺตวิสิฏฺฐสฺส สหฺนาทิอตฺถสฺส
เถเรเสวว ลพฺภนโต.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ๒ จำพวกนี้ เมื่อ
ฟ้าผ่าย่อมไม่สะดุ้ง ๒ จำพวกเป็นไฉน,
คือ ภิกษุชีณาสพ ๑ สีหะพญาเนื้อ ๑.

แม้ความว่องไวของสีหะก็ไม่ทั่วไปแก่
สัตว์เหล่าอื่น, ความพยายามก็เหมือนกัน.
จริงอย่างนั้น พญาสีหะนั้น กระโดดเข้าหา
สัตว์มีควายป่าเป็นต้น ไกลถึง ๑๐๐ อสุภะ
ก็มี. แม้ยังเป็นลูกเล็กๆ อยู่ ก็กระโดด
เข้าหา พญาช้างตกมันแล้ว ทำลายแล้ว
เคี้ยวเนื้ออ่อนที่ติดโคนงาได้. ส่วน
ความเร็วแห่งอริยมรรคและความเร็ว
แห่งฤทธิ์ ของพระมหาเถระเหล่านี้
ไม่ทั่วไปแก่พระเถระรูปอื่น ๆ รวมทั้ง
ความเพียรในสัมมัปปธาน ๔ และบุญอัน
ประเสริฐยิ่ง. เพราะฉะนั้น บทว่า
สีหानํว เทากับ สีหสฺสทิสานํ วีย
(เหมือนกับพญาสีหะ). อนึ่ง พึงเห็นว่า
ความเปรียบเทียบกับสีหะ ก็ดำไปในที่นี้
เพราะอรรถว่าอดกลั้นเป็นต้น อันวิเศษ
โดยส่วนเดียว ก็ได้ในพระเถระทั้งหลาย
เช่นกัน.

^๑ อจ. ทุก. ๒๐/๓๐๒/๙๗.

^๒ สี. ปตโกปิ.

^๓ สี. ปตมานาน.

^๔ ฉ. ทนฺตกพีรว.

^๕ สี. เจตฺถ หิ อญฺปมตา

นทนต์านนุติ คชชนุตานิ. โคจร-
ปรกุกมตฎุจเวลาทีสุ^๑ หิ ยถา สีหา
อตตโน อาสยโต นิกขมิตฺวา วิชฌมิตฺวา
สีหนาทํ อภิตนทํ นทนต์ิ, เอวํ เอเตปิ
วิสยชฺฌตฺตปจฺจเวกฺขณอุทานาทิกาลेषุ
อิมํ อภิตนทํ นทีสุ. เตน วุตฺตํ
“สีหานํว นทนต์านนุ”ติ.

ทาจันนุสติ ทาจวนุตานิ. ปสฏฺจทาจันนุ^๒
อติสยทาจานนุติ วา อตฺถเ. ยถา หิ
สีหา อติวิย ทฏฺจจันนุ ติกฺขานนฺจ จตฺตุนนํ
ทาจันนุ พเลน ปฏิปกฺขํ^๓ อภิวิตฺวา
อตตโน มโนรถํ มตฺถกํ ปุเรนฺติ,^๔
เอวเมเตปิ จตฺตุนนํ อริยมคฺคทาจันนุ
พเลน อนาทิมตฺตีสสาเร อนนิกฺกตปฺพพ-
ปฏิปกฺขํ อภิวิตฺวา อตตโน มโนรถํ
मतฺถกํ ปาเปสฺสุ. อิธปิ ทาจา วียาติ

บทว่า นทนต์านนุ ความว่า
คำรามอยู่. ก็ ในเวลาเที่ยวหาเหยื่อ
และเวลายินดีเป็นต้น พญาสีหะทั้งหลาย
จะออกจากที่อยู่ของตนแล้วปิดตัว บันลือ
สีหนาทส่งเสียงคำราม อย่างไม่เกรงกลัว
ฉันใด, แม้พระเถระทั้งหลายเหล่านี้
ก็ฉันนั้น จะบันลือลั่นอย่างไม่เกรงกลัวนี้
ในเวลาทีเปล่งอุทานเป็นต้น ในการ
พิจารณาธรรมอันมีอยู่ภายในตน ฉะนั้น.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “บันลือ
ดุจพญาสีหะ” ดังนี้.

บทว่า ทาจันนุ ได้แก่ มีเขี้ยว คือมีเขี้ยว
วิเศษ. อีกนัยหนึ่ง หมายความว่า มีเขี้ยว
อย่างดีเยี่ยม. เหมือนอย่างว่า พญาสีหะ
ข่มขวัญปฏิบัติด้วยกำลังเขี้ยวทั้ง ๔ ที่
มั่นคงและแข็งแรงอย่างยิ่ง ยังมโนรถ
ของตนให้ถึงที่สุดเต็มเปี่ยมได้ ฉันใด แม้
พระเถระทั้งหลายเหล่านี้ ก็ฉันนั้น
ครอบงำปฏิบัติที่ตนยังไม่เคยครอบงำ
ได้มาก่อนในสังสารวัฏ อันมีที่สุดและ

^๑ ส. ตฎุจโทหพาทิสฺ.

^๒ ม. ปสฏฺจจันนุ ปสฏฺจทาจันนุ.

^๓ ส. ปฏิปกฺเข.

^๔ ม. ปาเปนฺติ.

ทาสชาติ สทิสกปฺปนาวเสเนว^๑ อตุโถ
เวทิตพฺโพ.

เบื้องต้น อันบุคคลไปตามอยู่ก็รู้ไม่ได้ด้วย
กำลังเขี้ยว คืออริยมรรคทั้ง ๔ ยังมโนรถ
ของตนให้ถึงที่สุดได้ แม้ในอธิการนี้
อริยมรรคชื่อว่า เขี้ยว เพราะอรรถว่า
เป็นดุจเขี้ยว เพราะเหตุนี้ บัณฑิต
พึงทราบความหมาย ด้วยอำนาจการ
กำหนดเช่นเดียวกันนั้นเทียว.

คิริคพฺภเวติ ปพฺพตคฺุหายํ สมีปตฺเต
ภุมฺมวณฺเณ. “คิริคฺุหเร”ติ เกจิ ปจฺนฺติ.
ปพฺพเตสุ วณฺคหเน วณฺสณฺเขตฺติ อตุโถ.
อิทํ ปน เนลํ วิโรจณฺฺจฺานทสฺสณฺญเจว
สีหนาทสฺส โยคฺยภุมิทสฺสณฺญจ. นทนฺตานิ
คิริคพฺภเวติ โยชนา. ยถา हि สีหา
เยภฺยเยเน คิริคพฺภเว อณฺเณหิ
ทฺุราสทตฺตาย ชนฺวิวิตฺเต วสนฺตา อตฺตโน
ทสฺสเนน อปฺปชฺชนกสฺส^๒ ชุทฺทกมิก-
สนฺตาสสฺส ปฺริหรณฺตถิ โคจฺรคฺมเน

บทว่า คิริคพฺภเว ความว่า ใน
ถ้ำที่ภูเขา เป็นสัตตมีวิภัตติ ลงในอรรถ
ว่าใกล้. บางอาจารย์กล่าวว่า “คิริคฺุหเร”.
ความว่า ปาฐกฺุในไพโรสณฺท์ ใกล้ภูเขา.
อนึ่ง คำนี้แสดงถึงถิ่นที่ชอบใจของ
พญาสีหะเหล่านั้น และแสดงถึงถิ่นที่ควร
ประกอบกำรบั่นลือสีหนาท. โยชนาว่า
บั่นลือสีหนาทในถ้ำที่ภูเขา. พระมหาเถระ
แม้เหล่านั้นอยู่ในสุญญาคาร เช่นกับห้อง
ภูเขา ที่คนเหล่าอื่นจะเข้าหาได้ยาก
บั่นลือสีหนาทอย่างไม่เกรงกลัว กล่าวคือ
คาถาที่ตนกล่าวอยู่ เพื่อให้เว้นจากความ
สะดุ้งกลัว คือตณฺหาและทิกฺุฐิแห่งปฺุชฺชน
ทั้งหลายผู้ยากไร้ ด้วยคุณทั้งหลาย
เหมือนอย่างพญาสีหะ จะอยู่ในห้องภูเขา

^๑ ส. ปฺริสฺงกปฺปนาวเสเนว.

^๒ ม. อฺุพฺพิชฺชนกสฺส.

สีหนาท นทนต์, เอวเมเตปิ อญฺเณหิ
 ทุราสทคิริคพฺภรสีเสว สุณฺณาคาเร
 วสนฺตาคุณฺเณหิ ชุทฺทกานํ ปุณฺณชฺชนานํ
 ตณฺหาทิจฺฉิตฺตาสปริวชฺชนตฺถํ วกฺขมาน-
 คาถาสงฺขาทํ อภิตนํ นทิสฺสุ. เตน วุตฺตํ
 “สีหนานํ นทนต์านํ ทาจีณํ คิริคพฺภเร”ติ.^๑

สุณฺณาทติ สวณฺณตฺตติกวจฺนํ. เตน
 วกฺขมานานํ คานํ สนฺนิปตฺตตาย
 ปริสาย โสตุกามตํ อุปาเทนฺโต สวเน
 อาทริ ชเนติ อุตฺตสาหํ สมฺภูจฺจาเปนฺโต^๒
 คารวํ พหุมานญฺจ อุปฺภูจฺเปติ. อถวา
 “สีหนานนฺ”ติอาทินํ ปทานํ สทิสกปฺปนาย^๓
 วินา มุขฺยวเสเนว อตฺถโถ เวทิตพฺโพ.
 ตสฺมา ทพฺพหติกฺขภาเวเน ปสฺมฺภูจฺจติสย-

อันเป็นที่สงัดจากผู้คนโดยมาก เพราะ
 เป็นผู้อันสัตว์อื่นจะผจญได้ยาก เมื่อไป
 หาเหยื่อจะบันลือสีหนาท เพื่อป้องกัน
 ความตระหนกตกใจของเนื้อตัวเล็ก ๆ
 เพราะเห็นตนเข้า ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงกล่าวว่า “ดุจพญาสีหะผู้มีเขี้ยว
 บันลืออยู่ที่ถ้ำในภูเขา ฉะนั้น” ดังนี้.

บทว่า สุณฺณาท เป็นคำสั่งเพื่อให้
 สดับฟัง. เพราะเหตุนี้ พระเถระเมื่อยัง
 ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะฟังให้เกิดขึ้น ให้
 เกิดความเอื้อเฟื้อในการฟัง ให้เกิดความ
 อุตสาหะ เข้าไปตั้งความเคารพและนับถือ
 เป็นอันมาก แก่บริษัทผู้ประชุมกัน
 เพื่อฟังคาถาที่ตนกล่าวอยู่. อีกนัยหนึ่ง
 ฟังทราบเนื้อความแห่งบทว่า สีหนานํ
 เป็นต้น ด้วยอำนาจความเป็นประธาน
 เว้นจากการกำหนดความเป็นสัตว์ที่
 เสมอกันเท่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงมี
 อธิบายว่า ขอท่านทั้งหลาย จงตั้งใจฟัง
 คาถา เช่นเดียวกับการบันลืออย่างไม่
 เกรงกลัวของพระเถระเหล่านั้น ดุจการ

^๑ ส. สีหนานํ ฯเปฯ อตฺตูปนายิกาติ.

^๒ ก. สมตฺเตเชนโต.

^๓ ส. ปริกปฺปนาย.

ทาจตาย ทาจันิ คิริคพุภเว นทนุตันิ
 สีนคชชิติ คชชนุตันิ สีนานิ มิคราชุนิ
 วีย เตสสิ อภิตนาทสทิสสา คาถา
 สุณาถาติ อตุเถ.

อิทัง วุตตัง โหติ

“ยถา สีนนาทัง นทนุตันิ สีนานิ
 มิคราชุนิ กุโตจิปิ ภยาภาวโต โส
 อภิตนาโท ตทญญมิมคสนุตาสกโร, เอว
 ภาวิตตุดานัง อปฺปมตฺตานัง เถรานัง
 สีนนาทสทิสสา^๑ สพุพโส ภยเหตุณัง
 สุปฺปหีนตฺตา อภิตนาทญฺฐา ปมตฺต-
 ชนสนุตาสกธา คาถา สุณาถา”ติ.

ภาวิตตุดานนฺติ ภาวิตจิตฺตานัง.
 จิตฺตัง ทิ “อตุตา ทิ กิริ ทุทุทโม,^๒ โย
 เว จิตฺตโต ตสรวัง อชฺชชุนุ”ติ^๓ จ,
 “อตุตสมฺมาปณฺธิ”ติ^๔ จ เอวมาทิสฺสุ

บันลือของพญาสีหะ ชื่อว่าเป็นสัตว์มีเขี้ยว
 เพราะความเป็นสัตว์มีเขี้ยวอันงดงาม
 โดยความมั่นคงและแหลมคม บันลือ
 คือคำรามดุจสีหะที่ถ้ำในภูเขา ฉะนั้น.

ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ว่า

“ขอท่านทั้งหลาย จงสดับฟังคาถา
 อันกระทำชนผู้ประมาทให้สะดุ้ง เช่นกับ
 การบันลือสีหนาทของพระเถระทั้งหลาย
 ผู้มีตนอันอบรมแล้ว ผู้ไม่ประมาท
 ผู้ที่ชื่อว่าบันลืออย่างไม่เกรงกลัวใคร เพราะ
 ละเสียได้ด้วยดี ซึ่งเหตุคือภัยโดยประการ
 ทั้งปวง เหมือนการบันลืออันกระทำความ
 สะดุ้งกลัวแก่สัตว์อื่นนั้น ของพญาสีหะ
 ผู้บันลือสีหนาท ผู้ที่ชื่อว่าบันลืออย่างไม่
 เกรงกลัว เพราะไม่มีความกลัวแม้จาก
 ที่ไหน ๆ ฉะนั้น.

บทว่า ภาวิตตุดานัง ความว่า
 ผู้อบรมจิตแล้ว. จริงอยู่ จิตท่านเรียกว่า
 “ตน” ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า “ได้ยิน
 ว่าตนแลฝึกได้ยาก, ผู้ใดแล ดำรงตนไว้

^๑ ฉ. สีนนาทสทิสโย.

^๒ พุ. ฎ. ๒๕/๒๒/๓๖.

^๓ พุ. สุ. ๒๕/๓๑๓/๓๖๕.

^๔ พุ. สุ. ๒๕/๓๑๘/๓๗๖.

“อุตฺตา”ติ วุจฺจติ, ตสฺมา อธิจิตฺตานุโยเคน
สมถวิปสฺสนาภีวฑฺฒิตฺตจิตฺตานํ สมถ-
วิปสฺสนาภาวนามตฺถกํ ปาเปตฺวา
จิตฺตานนฺตฺติ อตฺถโก.

อถวา ภาวิตตฺตานนฺตฺติ ภาวิตสภาวานํ,
สภาวภูตสึลาภิภาวิตานนฺตฺติ^๑ อตฺถโก.
คึยตีติ คาถา, อญฺญุสฺสภากิวดเสน อิสึหิ
ปวตฺตตีติ จตฺตปฺปทํ ฅปฺปทํ วา วจฺนํ.
อญฺเฌสมฺปิ ตํสทิสตาย ตถา^๒ วุจฺจนฺตฺติ.
อตฺตตฺถาทิเฌเท อตฺถเ อฺปนฺนนฺตฺติ, เตสฺสุ
วา อฺปนฺนินฺยฺนตฺตีติ อตฺตฺตฺปนฺนายนิกา.^๓

ชื่อตรง ดูกระสวย”, และว่า “การตั้งตนไว้ชอบ”. เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่าจิตของบุคคล ผู้มีจิตอันอบรมเรียบร้อยแล้วด้วยสมถะและวิปัสสนา โดยการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอธิจิตแล้ว ให้ถึงที่สุดแห่งสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาดำรงอยู่แล้ว.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า ภาวิตตฺตานํ ความว่า ผู้มีภาวะของตนอันอบรมแล้ว, หมายความว่า ผู้มีตนอันอบรมแล้วด้วยคุณมีศีลเป็นต้น อันเป็นภาวะที่ตนได้อบรมแล้ว. ชื่อว่า คาถา เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงร้อยกรอง, คือคำมี ๔ บท หรือมี ๖ บท ที่พวกฤๅษีกถาว่า ด้วยอำนาจชั้นที่เป็นอญฺญุสฺสภชั้นเป็นต้น. เพราะเหตุที่ชั้นเหล่าอื่น ที่มีลักษณะคล้ายอญฺญุสฺสภชั้นนั้น ท่านก็เรียกอย่างนั้นเหมือนกัน. คาถาชื่อว่า อตฺตฺตฺปนฺนายนิกา เพราะอรรถว่า นำประโยชน์ อันต่างด้วยประโยชน์ตนเป็นต้น. หรือนำตนเข้าไปในประโยชน์เหล่านั้น.

^๑ ม. สภาวภูตานิ สึลาภิภาวิตานนฺตฺติ.

^๒ ส. คาถา.

^๓ ส. อตฺตฺตฺปนฺนายนิกา.

อถวา ภาวิตตตทานนุติ ภาวิตตต-
ภาวานัน^๑ อตตภาโว หิ อาหิตโต อหิ
มาโน เอตตภาติ “อตตภา”ติ วุจฺจติ, โส
จ เตหิ อปฺปมาทภาวนาย อนวชฺช^๒-
ภาวนาย^๒ ภาวิตโต สมฺมเทว คุณคฺคฺนุ
คาหาปีโต. เตน เตสํ กายภาวนา
สีลภาวนา จิตตภาวนา ปญฺญาภาวนาติ
จตฺตุนมฺปิ ภาวนานํ ปริปุณฺณภาวํ
ทสฺเสติ.

“ภาวนา”ติ จ สมุโพธิปฏิบัติ
อิธาทิปฺเปตา. ยายํ สจฺจสมุโพธิ อตฺถิ,
สา ทูริธา อภิสมยโต ตทตฺถโต จ.
สมุโพธิ ปน ติวริธา สมฺมาสมุโพธิ
ปัจเจกสมุโพธิ สวากสมุโพธิติ. ตตฺถ
สมฺมา สามํ สพุพฺพมฺมานํ พุชฺฌนโต

อีกนัยหนึ่ง บทว่า ภาวิตตตานัน
ความว่า ผู้มีอัตภาพ อันอบรมแล้ว,
จริงอยู่ อัตภาพท่านเรียกว่า “อตตภา”
เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งลงแห่งความ
สำคัญว่าเป็นเรา ก็ ตนนั้น ที่เขาอบรม
แล้ว ด้วยอัปมาทภาวนา อันเป็น
ภาวนาที่หาโทษมิได้ ก็ให้ถือเอาได้
ซึ่งกลืนอันเป็นคุณโดยชอบเทียว. ด้วย
บทว่า ภาวิตตตานัน นั้น ท่านจึงแสดง
ความบริบูรณ์แห่งภาวนาทั้ง ๔ คือ
กายภาวนา สีลภาวนา จิตตภาวนา
และปัญญาภาวนา แห่งพระเถระ
เหล่านั้น.

อนึ่ง ในอธิการนี้ ท่านประสงค์เอา
ปฏิบัติอันเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อมว่า
“ภาวนา”. การตรัสรู้สัจจะนั้นมี ๒ อย่าง
คือ โดยการตรัสรู้ ๑ โดยอรรถแห่งการ
ตรัสรู้^๑ ๑. ส่วนสัมโพธิมี ๓ อย่าง คือ
สัมมาสัมโพธิ ๑ ปัจเจกสัมโพธิ ๑
สวากสัมโพธิ ๑. ในสัมโพธิ ๓ อย่างนั้น
ชื่อว่าสัมมาสัมโพธิ เพราะตรัสรู้ และ
เพราะบรรลุนิพพานโดยชอบด้วย

^๑ ส. ภาวิตตตภาวิน.

^๒ ส. อวชฺชนภาวนาย.

โพชนโต จ สมมาสมโพธิ. สัพพญ-
 ญตญญานปทฎจันนิ มคคณานัน
 มคคณานปทฎจันญจ สัพพญ-
 ญตญญานัน "สมมาสมโพธิ"ติ วุจจติ.
 เตนาห

"พุทโธติ โย โส ภควา
 สยมภู อนาจริยโก ปุพเพ
 อนนุสสุเตสุ ธมฺเมสุ สามิ สจฺจานิ
 อภิสมฺพุชฺฌมิ, ตตฺถ จ สัพพญญตฺ
 ปตฺโต พเลสุ^๑ จ วสีภาวนุ"ติ.^๒

โพชนเยยโพชนตฺโต หิ พเลสุ
 วสีภาโว. ปจฺเจกํ สยมเมว โพธิติ
 ปจฺเจกสมฺโพธิ, อนนุพุทโธ^๓ สยมภูญานเนน
 สจฺจภิสมโยติ อตฺโต. สมมาสมพุทฺธานัน

พระองค์เอง. มรรคญาณที่มีสัมพัญญต-
 ญาณ เป็นปทัฏฐฐาน และสัมพัญญต-
 ญาณที่มีมรรคญาณ เป็นปทัฏฐฐาน
 ท่านก็เรียกว่า "สัมมาสัมโพธิ". ด้วย
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่

"พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้นใด
 เป็นพระสยมภู ผู้ไม่มีอาจารย์
 ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ด้วยพระองค์
 เองในธรรมทั้งหลาย ที่พระองค์
 ไม่เคยได้สดับมาก่อน ชื่อว่า
 พุทฺธะ, เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็น
 พระสัมพัญญ ในธรรมทั้งหลาย
 เหล่านั้น และทรงถึงแล้วซึ่งความ
 เป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย.

ก็ความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรม
 ทั้งหมด มีอันตรัสรู้ธรรมที่ควรรู้เป็น
 อรรถ. ชื่อว่าปัจเจกสัมโพธิ เพราะอรรถ
 ว่า ตรัสรู้ด้วยตนเอง เฉพาะคนเดียว
 เท่านั้น. อธิบายว่า ไม่มีผู้ตรัสรู้ตาม ตรัสรู้
 สัจจะด้วยสยมภูญาณ. จริงอยู่ การ

^๑ ม. พเลสุ.

^๒ พุ. มหา. ๒๙/๘๙๑/๕๖๐, พุ. จุฬ. ๓๐/๕๔๖/๒๙๑,

พุ. ป. ๓๑/๓๘๖/๒๖๑.

^๓ ส. ม. อนุพุทโธ.

หิ สยมมฏฏาณตาย สยเมว ปวตตมาโนปิ
 สจฺจามิสฺมโย สานุพฺพุโ อปริมาณานัน^๑
 สตุตตานัน สจฺจามิสฺมยสุส เหตุภาวโต.
 อิมลํ ปน โส เอกสุสาปิ สตุตสุส
 สจฺจามิสฺมยเหตุ น โหติ.

สตฺถุ ธมฺมเทศนาย สวณฺนุเต
 ชาตาทิ สวภา. สวภานัน สจฺจามิสฺมโย
 สวภสมุโพธิ. ติวธาเปสา ตินฺณณัน
 โพธิสตุตตานัน ยถาสกํ อากมฺนียปฺปฏิปทาย
 มตฺถกปฺปตฺติยา สติปญฺจานาทีนัน
 สตุตตีสาย โพธิปฺกฺขิยธฺมมานัน ภาวนา-
 ปาริปุรีติ เวทิตพฺพา. อิตฺรามิสฺมยानัน
 ตทวินาภาวโต. น หิ สจฺจิกิริยาภิสฺมเยน
 วินา ภาวนาภิสฺมโย สมภวติ. สติ
 ๑ ภาวนาภิสฺมเย ปหานาภิสฺมโย
 ปริญฺญาภิสฺมโย ๑ สิทธิเยว โหตีติ.

ตรัสรู้สัจจะ แม้ที่เป็นไปอยู่ด้วยพระองค์
 เองแท้จริง ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ทั้งหลาย เพราะเป็นพระสยมมฏฏาณ
 พร้อมกับผู้ตรัสรู้ตาม โดยความเป็นเหตุ
 ให้สัตว์ทั้งหลายอันหาประมาณมิได้ ตรัสรู้
 สัจจะด้วย. ก็การตรัสรู้สัจจะของสัตว์
 ทั้งหลายเหล่านี้ นั้น จะเป็นเหตุแห่งการ
 บรรลุสัจจะของสัตว์แม้ผู้เดียวก็หามิได้.

ชื่อว่าสาวก ก็เพราะอรรถว่า เกิด
 ในที่สุดแห่งการสดับพระธรรมเทศนาของ
 พระศาสดา. การตรัสรู้สัจจะของพระสาวก
 ทั้งหลาย ชื่อว่าสาวกสัมโพธิ. การตรัสรู้
 ๓ อย่างแม่นี้ ของพระโพธิสัตว์ ๓ จำพวก
 ฟังทราบว่ามีอันบำเพ็ญโพธิปักขิยธรรม
 ๓๗ ประการ มีสติปัญญาเป็นต้น
 ให้บริบูรณ์ เพื่อให้ถึงที่สุดแห่งอากมฺนีย-
 ปฏิปทา ตามสมควรแก่ตน เพราะเว้น
 โพธิปักขิยธรรมนั้นเสียแล้วก็จะตรัสรู้ธรรม
 นอกนี้มิได้. คือเว้นสัจจิกิริยาภิสฺมัยเสีย
 แล้ว ภาวนาภิสฺมัยก็จะมีไม่ได้. แต่เมื่อ
 มีภาวนาภิสฺมัย ปหานาภิสฺมัย และ
 ปริญฺญาภิสฺมัย ก็เป็นอันสำเร็จได้ที่เดียว.

^๑ ส. อปฺปมาณานัน.

ยทา หิ มหาโพธิสตุโต ปริปุริตี-
 โภธิสมุภาโร ปุริมภเว^๒ กตปุพุกิจุใจ
 โภธิมณฺฑิ อารุญห “น ตาวิมํ ปลฺลงกํ
 ภินฺทิสฺสามิ, ยาว น เม อญฺปาทาย
 อาสเวหิ จิตฺตํ วิมฺจุจิสฺสตี”ติ ปฏฺยณฺเฑ
 กตฺวา อปราชิตปลฺลงเก นิสินฺโน
 อสมฺปตฺตตาย เอว สญฺญาเวลาย มารพลฺ
 วิธมิตฺวา ปุริมยามะ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตี-
 ญาณน อนเภาการโวกาเร ปุพฺเพ
 นินฺดูตถกฺขนฺธ อญฺสุสริตฺวา มชฺฌิมยามะ
 ทิพฺพจกฺขุวิโสธเนน จตุปปาตญาณ-
 อนาคตฺตญาณานิ อธิคฺนฺตฺวา ปจฺฉิมยามะ
 “กิจฺจํ วตายํ โลกิ อานนฺโน ชายตี จ
 มียตี จ จวตี จ อฺปปชฺชตี จ, อถ จ
 ปนฺิมสฺส ทฺกฺขสฺส นิสฺสรณฺํ นปฺปชานาตี
 ชรามรณสฺสา”ติอาทีนา^๓ ชรามรณโต

ก็เมื่อใดพระมหาโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ
 โภธิสมภารเต็มที่แล้ว ทรงกระทำบุพกิจ
 แล้วในภพก่อน เสด็จขึ้นโพธิมณฑลสถาน
 ทรงกระทำปฏิญาณว่า “เราจักไม่ทำลาย
 บัลลังก์นี้ จนกว่าจิตของเราจักหลุดพ้น
 จากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น”
 ดังนี้แล้ว ทรงประทับนั่งเหนืออปราชิต-
 บัลลังก์ เมื่อยังไม่ทันถึงเวลาเย็น ทรง
 กำจัดมารและพลแห่งมาร ในปฐมยาม
 ทรงระลึกถึงขันธ ที่พระองค์เคยอาศัย
 อยู่ในกาลก่อน ซึ่งมีลักษณะและขันธ
 เป็นอเนก ด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ,
 ในมัชฌิมยาม ทรงบรรลุจตุปปาตญาณ
 และอนาคตังสญาณ ด้วยการชำระ
 ทิพยจักขุญาณ, ในปัจฉิมยาม ทรง
 ยึดมั่นวิปัสสนา โดยมีปฏิจจสมุปบาท
 เป็นประธาน จำเดิมแต่ชราและมรณะ
 โดยนัยมีอาทิว่า “โลกนี้ถึงความยากหนอ
 ย่อมเกิด ตาย เวียนตาย และเวียนเกิด
 ออกก็ແหละ บุคคลไม่รู้ชัด ถึงอุบาย
 เครื่องพ้นทุกข์ คือชราและมรณะนี้”
 (การพ้นทุกข์คือชราและมรณะนี้ จัก

^๑ ส. ปารมีปริปุริต....
^๒ ข. จริมภเว.
^๓ ที. มหา. ๑๐/๓๘/๓๕.

เถรคาถา.ป-ท.๑-๒

ปฏุจาย ปฏิจฺจสมุปฺปาทมฺเชน วิปฺสฺสนํ
 อภินิวิสิตฺวา มหาคหฺนํ จินฺหิตํ
 นิสทสิลาญํ ผรฺสุํ นิสฺเสนฺโต^๑ วีย
 กิเลสคหฺนํ จินฺหิตํ โลกนาถิ ภาณผรฺสุํ
 เตเชนฺโต พุทฺธภาวาย เหตุสมุปฺตติยา
 ปริปากํ คตตฺตา สพฺพญฺญตฺตญฺญาณา-
 ธิคฺมาย วิปฺสฺสนํ คพฺภํ^๒ คณฺหาเปนฺโต
 อนฺตรนฺตรรา นานาสมาปฺตติโย
 สมาปชฺชิตฺวา ยถาวตฺถาปิเต นามรฺูเป
 ติลกฺขณํ อาริเปตฺวา อนฺุปทฺธมฺ-
 วิปฺสฺสนาวเสน^๓ อเนกาการวิการสงฺขาระ
 สมฺมสนฺโต จตฺตีสโกฏิสตฺสหฺสฺสมฺเชน
 สมฺมสนฺวาริ วิตฺถาเรตฺวา ตตฺถ มหาวชิร-
 ภาณสงฺขารเต วิปฺสฺสนาภาณะ ติกฺขะ
 สุเร ปสนฺนุเน วุฏฺฐานคามินีภาเว
 ปวตฺตมาเน ยทา ตํ มคฺเคน สมฺภูติ,^๔

ปรากฏได้เมื่อไรเล่า). พระโลกนาถเจ้า
 จึงทรงลับขวานคือพระญาณให้คมกล้า
 เพื่อจะตัดรกชัฏคือกิเลส เหมือนบุคคล
 ลลับขวานที่หिनลับให้คม เพื่อจะตัด
 พุ่มไม้ใหญ่ ฉะนั้น ทรงยังวิปัสสนา
 ให้ตั้งเค้า เพราะเหตุสัมปทา เพื่อความ
 เป็นพระพุทธรถึงความแกร่งแล้ว โดย
 การบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ทรงเข้า
 สมบัติต่าง ๆ ตามลำดับ ทรงยก
 นามและรูป ตามที่ทรงกำหนดไว้ขึ้นสู่
 พระไตรลักษณ์ ทรงพิจารณาสังขาร
 โดยลักษณะและชั้นมีใช้น้อยด้วยอำนาจ
 อนุปทธรรมวิปัสสนา (พิจารณาธรรม
 ไปตามลำดับบท) ทรงยังวาระแห่งการ
 พิจารณาให้กว้างขวาง โดยธรรมอัน
 เป็นประธานมีประมาณ ๓๖ แสนโกฏิ
 (๓,๖๐๐,๐๐๐ โกฏิ) เมื่อวิปัสสนาญาณ
 กล้าคือมหาวิชฌญาณในสัมมสนวาระ
 นั้นกล้าแข็ง ผ่องใส เป็นไปอยู่โดยความ
 เป็นวุฏฐานคามินี สืบต่อญาณนั้น
 ด้วยมรรคในกาลใด, ในกาลนั้น ก็ทรงทำ

^๑ ส. สุนิสเสนฺโต.

^๒ ม. วิปฺสฺสนาคพฺภํ.

^๓ ส. อนฺุปทฺธมฺ วิปฺสฺสนาวเสน.

^๔ ส. มาเตติ.

ตทา มคฺคปฏิปาฎิยา ทิยชฺชตมกิลีสสหุสฺส
 เขเปนฺโต อคฺคมคฺคกฺขณฺเน สมฺมาสมุโพธิ
 อธิคฺจฺจติ นาม, อคฺคมลฺกฺขณฺโต ปฏฺจาย
 อธิคฺโต นาม. สมฺมาสมุพฺพุทฺธภาวโต
 ทสฺพลจตุเวสํวาราชฺชาทโยปี หิสฺส ตทา
 หตฺถคตาเยว โหนฺตีติ อโย ตาว
 อภิสมยโต สมฺมาสมุโพธิปฏิปทา.

ตทตฺถโต ปน มหาภินิหารโต ปฏฺจาย
 ยาว ตฺสิตภวเน นิพฺพตฺติ, เอตฺถนฺตเร
 ปวตฺตํ โพธิสมฺภารสมฺภารณฺ. ตตฺถ ยํ
 วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพการสมฺปนฺนํ จริยา-
 ปิฎกวนฺณนํ วิตุถารโต วุตฺตเมวาทิ
 ตตฺถ วุตฺตนเยเนว คเหตุพฺพํ.

ปจฺเจกโพธิสฺตตาปี ปจฺเจกโพธิยา
 กตาทินิหารา อนุพฺพเพน สมฺภตฺตีปจฺเจก-
 สมุโพธิสมฺภารา ตาทิสฺเส กาลे

กิลีส ๑,๕๐๐ ให้สิ้นไปได้ ตามลำดับ
 แห่งมรรค ชื่อว่า ทรงบรรลุสัมมา-
 สัมโพธิญาณ ในขณะที่แห่งมรรคอันเลิศ,
 จำเดิมแต่ขณะแห่งผลอันเลิศ ชื่อว่า
 ทรงบรรลุแล้ว ก็ธรรมมีทศพลญาณ ๑๐
 และเวสาร์ชชญาณ ๔ เป็นต้น ย่อมเป็น
 อันอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระองค์ผู้ทรง
 เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ในกาลนั้น
 ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงจัดเป็นสัมมาสัมโพธิปฏิปทา
 โดยการ ตรัสรู้ก่อน.

อนึ่ง โดยความแห่งอภิสมัยนั้น จำเดิม
 แต่ทรงตั้งความเพียรอันยิ่งใหญ่จนถึง
 ทรงบังเกิด ณ ภาพตฺสิต, การเพิ่มพูน
 โพธิสมภารที่เป็นไปในระหว่างนี้ คำที่ควร
 กล่าวในเรื่องนั้น สมบูรณ์แล้วด้วยอาการ
 ทั้งปวง ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในอรรถกถา
 จริยาปิฎกแล้ว โดยพิสดาร ดังนั้น
 บัณฑิตพึงถือเอาตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว
 ในอรรถกถาจริยาปิฎกนั้นนั่นแหละ.

แม้พระปัจเจกโพธิสัตว์ ก็ทรง
 บำเพ็ญอุกนิหารมาเพื่อปัจเจกโพธิญาณ
 ได้ก่อสร้างปัจเจกสัมโพธิญาณมาแล้ว

๑ ส. สมมา วา, ม. สมภวา.

ปัจจุฉิมตตภาเว^๑ จิตา ฌานสุส
 ปรีปากคตภาเวน อฎุจติ สัเวคนิมิตต์
 คเหตุวา สวิเสสั ภวาทีสุ อาทีนั ทิสวา
 สยมภูณานเนน ปวตติปวตติเหตุ นีวตติ-
 นีวตติเหตุญ^๒ ปรีจฉินุทิตวา “โส ‘อิท
 ทุกุขนุ’ติ โยนิโส มนสิกาโรตี”ติอาทีนา
 อาคตเนน จตุสจจกมมฏจัน
 ปรีพुरुหนุตา อตตเน อภินีหารานุรูป
 สงุขาเร^๓ ปรีมททนุตา อนุกุกเมน
 วิปัสสนั อสุสุกุกาเปตวา มคคปฎิปาฎิยา
 อคคัคคั อธิคจจนุตา ปจเจกสมุโพธิ
 อภิสมุพุชฌนุติ นาม^๔ อคคผลกุกขนโต
 ปฎุจาย ปจเจกสมุพุทฐา นาม หุตวา
 สเทวกสุส โลกสุส อคคทกุกิณเยยา
 โหนุติ.

โดยลำดับ ทรงตั้งอยู่ในอัทภาพสุดท้าย
 ในกาลเช่นเดียวกันนั้น ทรงยึดเอานิมิต
 คือความสังเวช ที่ปรากฏโดยความที่มี
 พระญาณถึงความแก่รอบแล้ว เห็นโทษ
 ในภพเป็นต้น พร้อมทั้งความต่างกัน
 ทรงกำหนด ปวัตติกาลและเหตุแห่ง
 ปวัตติกาล นีวัตติกาลและเหตุแห่ง
 นีวัตติกาลด้วยสยัมภูญาณ พอกพูน
 กรรมฐานในสัจจะ ๔ โดยนัยที่กล่าว
 มาแล้วว่า “พระโพธิสัตว์นั้นกระทำไว้ในใจ
 โดยอุบายอันแยบคายว่า ‘นี่ทุกข์’ ดังนี้
 เป็นต้น ทรงย้ายสังขารตามสมควร
 แก่ภินีหารของตน พยายามขวนขวาย
 วิปัสสนาโดยลำดับ บรรลุมรรคอันเลิศ
 โดยลำดับแห่งมรรค ซึ่งว่าย่อมตรัสรู้
 ปัจเจกสัมโพธิญาณ จำเดิมแต่ขณะแห่ง
 ผลเลิศ ก็เป็นผู้ชื่อว่าพระปัจเจกสัมพุทธะ
 เป็นพระทักษิโณยบุคคลผู้เลิศแห่งโลก
 พร้อมทั้งเทวโลก.

^๑ ฉ. จริมตตภาเว.

^๒ ม. นิพพตตินิพพตติเหตุญจ.

^๓ อภินีหารานุรูปสงุขาเร เขญเยน ทิสสติ.

^๔ ส. สยมภู อภิสมุพุชฌนุติ นาม.

สาวกา ปน สตุถุ สพรหมจารีโน
 วา จตุสัจจกมมฏจานกถิ สตุวา
 ตสุมิเยว ขณ กาลนุตเร วา ตชช
 ปฏิปตติ อนุตติฏจนุตตา มณฺเฑนุตตา
 วายมนุตตา วิปสฺสนนํ อุตฺตสุกกาเปตฺวา, ยทิ
 วา ปฏิปทาย วทฺตมนุตติยา^๑ สจฺจจานิ
 ปฏิวิชฺฌนุตตา อตฺตโน อภินิหารานรฺรูป-
 สิทธิอคฺคสาวกาภุมิยา วา เกวลํ วา
 อคฺคคฺคกฺขณ สวากสมฺโพธิ อธิคฺจจฺนุตติ
 นาม. ตโต ปรี สาวกพุทฺธา นาม
 โหนฺติ สเทวเก โลเก อคฺคทกฺขิณฺเอยยา.
 เอวํ ตาว อภิสมยโต ปจฺเจกสมฺโพธิ
 สาวกสมฺโพธิ จ เวทิตพฺพา.

ตทตฺถโต ปน ยถา มหาโพธิ-
 สตุตฺตานํ เหฏฺฐิมปริจฺเฉเทน จตุตาริ
 อสงฺเขยฺยานิ กปฺปานํ สตสฺหสฺสญฺจ
 โพธิสมฺภารสมฺภรณํ อิจฺฉิตพฺพํ. มชฺฐมิ-
 ปริจฺเฉเทน อฏฺฐ อสงฺเขยฺยานิ กปฺปานํ
 สตสฺหสฺสญฺจ, อฺปริมปริจฺเฉเทน โสฬส
 อสงฺเขยฺยานิ กปฺปานํ สตสฺหสฺสญฺจ,
 เอเต จ เภทา ปญฺญาธิกสฺทฺธาธิก-

ส่วนพระสาวกทั้งหลายระดับภคภาว่า
 ด้วยจตุสัจจกรรมฐานของพระศาสดา
 หรือเพื่อนพรหมจรรย์ ดำรงอยู่ สืบต่ออยู่
 พยายามอยู่ ซึ่งการปฏิบัติอันเกิดจากการ
 พังธรรมนั้น ในขณะนั่นเอง หรือในกาล
 ต่อมา ขวนขวายวิปัสสนาแล้ว ถ้าหากว่า
 ปฏิปทาเจริญขึ้นก็จะบรรลุสัจจะ ย่อม
 ชื่อว่าบรรลุสาวกสัมโพธิญาณในขณะ
 แห่งมรรคอันเลิศตามภูมิแห่งพระอัครสาวก
 อันสำเร็จโดยสมควรแก่อภินิหารของตน.
 เบื้องหน้าแต่นั้น ย่อมมีนามว่าสาวกพุทธะ
 เป็นพระทักษิโณยบุคคลผู้เลิศในโลก
 พร้อมทั้งเทวโลก. พึงทราบปัจเจก-
 สัมโพธิญาณ และสาวกสัมโพธิญาณ
 โดยการตรัสรู้เท่านี้ก่อน.

ก็ว่าด้วยความแห่งสัมมาสัมโพธิญาณ
 นั้น เหมือนอย่างพระมหาโพธิสัตว์จำต้อง
 ปรรณนาการสร้างสัมโพธิสมภาร โดย
 กำหนดอย่างต่ำ ๔ อสงฺไชยแสนกัป. โดย
 กำหนดอย่างกลาง ๘ อสงฺไชยแสนกัป.
 โดยกำหนดอย่างสูง ๑๖ อสงฺไชยแสนกัป
 พึงทราบประเภทเหล่านี้ คือ พระ
 ปัญญาธิกโพธิสัตว์, สัทธาธิกโพธิสัตว์,

^๑ ม. ปฏิปทา จลนุตติยา.

วิทยาลัยกวเสน เวทิตพพา. ปญญาธิการัน
 หิ สทฐา มนุทา โหติ ปญญา
 ติกษา, ตโต จ อุปายโกสลลลล
 วิสทนิปุณภาเวน นจิสฺเสว ปารมิโย
 ปาริปุรี คจฺจนฺติ. สทฐาธิการัน ปญญา
 มชฺฌิมา โหตีติ เตสํ นาทิสฺสัฆิ นาทิสฺสนิกั
 ปารมิโย ปาริปุรี คจฺจนฺติ. วิทยาลัยการัน
 ปน ปญญา มนุทา โหตีติ^๑ เตสํ
 จิเรเนว ปารมิโย ปาริปุรี คจฺจนฺติ.
 ๒-๒ ยถา มหาโพธิสฺตฺตานัน^๒ น เอว
 ปจฺเจกโพธิสฺตฺตานัน, เตสํ หิ สติปิ
 ปญญาธิกาภาเว เทว อสงฺเขยฺยานิ
 กปฺปานัน สตสฺหสฺสญฺจ โพธิสฺมภาารสฺมภาารณัน
 อิจฺฉิตพฺพํ, น ตโต โอรัน. สทฐาธิกา-
 วิทยาลัยการาปิ วุตฺตปริจฺเจทโต ปรี กติปเย
 เอว กปฺเป อติกกมิตฺวา ปจฺเจกสฺมโพธิ
 อภิสฺมพฺพชฺฌนฺติ, น ตติยํ อสงฺเขยฺยนฺติ.
 สาวกโพธิสฺตฺตานัน ปน เยสํ อคฺคสาวก-
 ภาวาย อภินิหาริ, เตสํ เอกํ อสงฺเขยฺย

วิทยาลัยโพธิสัตว์. จริงอยู่ พระ
 ปญญาธิกาโพธิสัตว์ มีศรัทธาอ่อน
 ปญญากล้า ดังนั้น บารมีจะถึงความ
 บริบูรณ์ ต่อกาลไม่นานนัก เพราะเป็นผู้
 มีความฉลาดในอุบาย อันมองใสและ
 ละเอียดอ่อน. สำหรับพระสทฐาธิกา-
 โพธิสัตว์ มีปญญาปานกลาง ดังนั้น
 บารมีท่านจะถึงความบริบูรณ์ ต่อกาล
 ไม่เร็วนัก ไม่ช้านัก. แต่สำหรับพระ
 วิทยาลัยโพธิสัตว์ มีปญญาอ่อน ดังนั้น
 บารมีของท่านกว่าจะถึงความบริบูรณ์ได้
 ต้องใช้เวลานานทีเดียว. สำหรับพระ
 ปจฺเจกโพธิสัตว์ ไม่เหมือนกับพระมหา-
 โพธิสัตว์ เพราะพระปจฺเจกโพธิสัตว์
 เหล่านั้น แม้มีความเป็นปญญาธิกา
 ด้วยเหมือนกัน จำต้องสร้างสมโพธิสมา
 ถึง ๒ อสงฺไชยแสนกัป, ไม่ต่ำไปกว่านั้น.
 แม้จำพวกสทฐาธิกาและวิทยาลัยาก็จะ
 ต้องให้เลยกำหนดที่กล่าวไว้ประมาณ
 ๒-๓ กัป จึงจะตรัสรู้ปจฺเจกสฺมโพธิญาณ
 ได้, ไม่ต้องถึง ๓ อสงฺไชย. แต่พระ
 โพธิสัตว์ผู้เป็นพระสาวกบำเพ็ญอภินิหาร

^๑ ส. โหติ.

^{๒-๒} ฉ. ยถา มหาโพธิสฺตฺตานนฺติ ปาโง น
 ทิสฺสติ.

กปฺปานํ สตสฺสสุสฺสญฺจ สมฺภารสมฺภารณํ
 อิจฺฉิตพฺพํ. เยสํ มหาสวากภาวาย, เตสํ
 กปฺปานํ สตสฺสสุสฺสเมว, ตถา พุทฺธสุส
 มาตาปิตูนํ อุปฺภูจากสุส ปุตุตฺตสุส จ.

เพื่อความเป็นพระอัครสาวก จำต้อง
 สั่งสมโพธิสมภาร ถึง ๑ อสงไขยแสนกัป,
 สำหรับท่านที่ต้องการเป็นพระมหาสาวก
 จำต้องบำเพ็ญบารมี ถึงแสนกัป,
 ผู้ปรารถนาเป็นพระชนกชนนี เป็นพระ
 อภิภูจาก และเป็นพระโอรสของ
 พระพุทธเจ้าก็เหมือนกัน.

ตตฺถ ยถา^๑

ในขั้นนั้น ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้
 จำเดิมแต่การตั้งความปรารถนาอันยิ่งใหญ่
 แห่งพระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลาย ประมวล
 ธรรม ๘ อย่าง ตามที่ท่านกล่าวไว้
 อย่างนี้ว่า

“มนุสฺสตุตฺติ ลิงฺคสมฺปตฺติ
 เหตุ สตุถารทสุสนํ
 ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ
 อธิกาโร จ ฉนฺทตา
 อฏฺฐมฺมสโมธานา
 อภินิหารโ สมิชฺฌติ”ติ.^๒

“ความปรารถนาจะสำเร็จได้ เพราะ
 ธรรมสโมธาน ๘ ประการ คือ
 เป็นมนุษย์ ๑ มีเพศเป็นชาย ๑
 เหตุคือจิต ที่อาจบรรลุพระอรหันต์
 ได้ในชาตินั้น ๑ ได้พบเห็นพระ
 ศาสดา ๑, ได้บรรพชา ๑ มี
 คุณสมบัติ ๑ มีอธิการคือสะสม
 บุญกุศล โดยปรารถนาจะเป็น
 พระพุทธเจ้า ๑ สม่ครใจเป็น
 พระพุทธเจ้า ๑

^๑ ม. ยถา ตถา.

^๒ พ. ส. อ. ๑/๖๕.

เอวํ วุตเต อฏฺฐ ฐมฺเม สโมธานตฺวา
 กตปณฺธานานํ มหาโพธิสฺสตันนํ มหา-
 ภิณีหารโต ปฏฺฐติ สวิเสสํ ทานาทิสฺสุ
 ยุตฺตปฺปยุตฺตตันนํ ทิวเส ทิวเส เวสฺสนุตฺร-
 ทานสทิสํ มหาทานํ เทนฺตตันนํ
 ตทนุรูปสึลาทิกเก สพุพปารมีฐมฺเม
 อาจินฺนุตันนํปิ ยถาวุตฺตกาลปริจฺเจทํ
 อสมฺปตฺวา อนุตฺรา เอว
 พุทฺธภาวปฺปตฺติ^๑ นาม นตฺถิ.

กสฺมา. ฅานสฺส อปริปฺจจนโต.
 ปริจฺฉินฺนกาลเ นิปฺผาทิตํ วยิ หิ สสฺสํ
 พุทฺธฅานํ ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสเนว
 วุทฺธมฺหิ วิรุฬฺหิ^๒ เวปฺลุลํ อาปชฺชนุตฺตํ คพฺภํ
 คณฺหนุตฺตํ ปรีปากํ คจฺจตฺตีติ เอวํ

“มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ
 วิคตาสวทสฺสนํ
 อธิกาโร ฅนฺทตา เอเต
 อภิณีหารการณา”ติ.^๓

ดังนี้แล้ว ทรงทำความเพียรไว้ ทรง
 ประกอบขวนขวายในทานเป็นต้น ทรง
 บำเพ็ญมหาทานพิเศษ เช่นกับทานของ
 พระเวสสันดรทุก ๆ วัน แม้จะทรงสั่งสม
 บารมีธรรมทั้งปวง มีศีลเป็นต้นอันสมควร
 แก่มหาทานนั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น
 แห่งความเป็นพุทธะในระหว่าง ก็มีไม่ได้
 เลย เพราะยังไม่ถึงกำหนดเวลาตาม
 ที่ท่านกล่าวไว้.

ถามว่า เพราะเหตุไร. แก้วว่า เพราะฅาน
 ยังไม่แก่เต็มที่. จริงอยู่ พุทฺธฅานก็
 เหมือนข้าวกล้าที่เมล็ดผลในเวลาที่กำหนด
 ได้ ต้องถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์
 ตั้งท้อง แก่เต็มที่ ด้วยอำนาจกาลตาม
 ที่กำหนดไว้แล้วเท่านั้น. ด้วยประการฉะนี้
 สำหรับพระปัจเจกโพธิสฺสตรฺว ประมวลธรรม
 ๕ ประการเหล่านี้เป็นอย่างนี้ว่า

“เป็นมนุษย์ ๑ มีเพศเป็นชาย ๑
 เห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะ ๑ มี
 อธิการ ๑ สมฺครมฺปิเป็นพระปัจเจก-
 พุทฺธะ ๑ เหล่านี้ คือเหตุแห่ง
 อภิณีหาร” ดังนี้.

^๑ ฉ. พุทฺธตฺตปฺปตฺติ.

^๒ ส. วิรุฬฺห.

^๓ ข. ส. อ. ๒๑/๖๘.

อิเม ปญจ ฐมเม สโมธานตฺวา
กตานิหารานํ ปจฺเจกโพธิสฺสฺตฺตานํ^๑
“อิทิกาวโร ฉนฺทตา”ติ ทฺวํคสมนฺนาคตฺยา
ปตฺถนาย วเสน กตปณฺธานานํ
สววกโพธิสฺสฺตฺตานญฺจ ตตฺถ ตตฺถ
วุตฺตกาลปริจฺเจทํ อสมฺปตฺวา อนฺตรธา
เอว ปจฺเจกสมฺโพธิยา ยถาวุตฺตสววก-
สมฺโพธิยา ๑ อิติกโม นตฺถิ.

กสฺมา ? ญาณสฺส อปริปฺจฺจนโต.
อิเมสมฺปิ หิ^๒ ยถา มหาโพธิสฺสฺตฺตานํ
ทานาทิปารมีหิ ปริพฺรุหิตา ปญฺญาปารมี
อนุกฺกเมน คพฺภํ คณฺหนฺตึ ปริปากํ
คจฺจนฺตึ พุทฺธญาณํ ปริปุเรติ, เอวํ
ทานาทึหิ ปริพฺรุหิตา อนฺุพฺพเพน ยถารหํ
คพฺภํ คณฺหนฺตึ ปริปากํ คจฺจนฺตึ
ปจฺเจกโพธิญาณํ สววกโพธิญาณญฺจ
ปริปุเรติ. ทานฺปริจฺเยน เหนฺต ตตฺถ
ตตฺถ ภาเว อโลภชฺฎมาสยตฺยา สพฺพตฺถ
อสงฺกมานสา^๓ อนเปกฺขจิตฺตา หุตฺวา,

แล้วตั้งความปรารถนา และสำหรับ
สาวกโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ทำความเพียร
ด้วยอำนาจความปรารถนา อันประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อิทธิการ ๑ สมฺครใจเป็น
พระสาวกพุทธะ ๑ ย่อมไม่มีการบรรลุ
ปัจเจกสัมโพธิญาณและสาวกสัมโพธิญาณ
ตามที่กล่าวแล้วในระหว่างได้เลย เพราะ
ยังไม่ถึงกำหนดเวลาที่ท่านกล่าวไว้
ในที่นั้น ๆ.

เพราะเหตุไร? เพราะญาณยังไม่แก่กล้า.
จริงอยู่ ปัญญาบารมีแห่งพระมหา-
โพธิสัตว์เหล่านั้น ที่บารมีมีทานบารมี
เป็นต้นพอกพูนขึ้นเต็มที่แล้ว ย่อมตั้งเค้า
ถึงความแก่รอบตามลำดับ ทำพุทธญาณ
ให้เต็มได้ ฉนฺโต ปัญญาบารมีแห่งพระ
ปัจเจกโพธิสัตว์และพระสาวกโพธิสัตว์
เมื่อตั้งเค้าตามสมควรแล้ว ถึงความ
แก่รอบโดยลำดับ ย่อมยังปัจเจกโพธิญาณ
และสาวกโพธิญาณให้บริบูรณ์ได้. แท้จริง
ด้วยการสะสมทานไว้ พระโพธิสัตว์เหล่านี้
เป็นผู้มีใจไม่ข้องอยู่ในกิเลสทั้งปวง ไม่มี

^๑ ส. ปจฺเจกสมฺโพธิสฺสฺตฺตานํ.

^๒ ส. อิทํ ปทํ น ทิสฺสติ.

^๓ ส. อลคฺคมานสา.

สีลปริจเยน สุตสูตกายวาจตาย
 สุปริสุทธกายวจีกมมนตา ปริสุทธาชีวา
 อินฺทริเยสุ คุตตทวารา โภชเน
 มตฺตตฺตฺตโน หุตฺวา ชาคริยานุโยเคน
 จิตฺตํ สสมาทหนฺติ, สฺวายํ เตสํ
 ชาคริยานุโยโค กตปฺจจาคติกวตฺตวเสน
 เวทิตพฺโพ.

จิตเพ่งเล็ง เพราะมีอหยาศัยไม่โลกในภพ
 นั้น ๆ ด้วยการสะสมศีลไว้ เป็นผู้มี
 กายวาจาและการทำงานบริสุทธิ์ ด้วยดี
 มีอาชีพอันบริสุทธิ์ เพราะเป็นผู้มีกายและ
 วาจาอันสำรวมดีแล้ว เป็นผู้มีทวาร
 อันคุ้มครองแล้ว ในอินทรีย์ทั้งหลาย
 เป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ย่อมตั้งจิต
 มั่นด้วยการประกอบความเพียรเครื่องตื่น
 อยู่, บัณฑิตพึงทราบชาคริยานุโยคนั้น
 ของท่านเหล่านั้น ด้วยสามารถแห่ง
 ปัจจาคติกวัตรที่ได้ทำไว้แล้ว.

เอวํ ปน ปฏิปชฺชนฺตานํ อธิการ-
 สมฺปตฺติยา อปฺปกสิเรเนว อฏฺฐ
 สมฺปตฺติโย ปญฺจาทิฏฺฐา จพฺพิฏฺฐา
 อธิฏฺฐานญฺจ ปุพฺพภาควิปฺสฺสนา จ
 หตฺตคฺคาเยว โหนฺติ. วิริยาทโย ปน
 ตทฺนุโตคฺธา เอว. ยญฺหิ ปจฺเจกโพธิยา
 สววกโพธิยา วา อตฺถาย ทานาทิปุญฺญ-
 สมฺภรณเ อพฺภุสฺสหนํ, อิทํ วิริยํ, ยํ
 ตทฺนุปรโรธฺสฺส สหนํ, อยํ ขนฺติ. ยํ
 ทานสีลาทิสมาทานาวิสฺวาทนํ. อิทํ สจฺจํ.
 สพฺพตฺตฺกเมว^๑ อจฺลสมฺมฺมานาธิฏฺฐานํ,

ก็สมาบัติ ๔ อภิญญา ๕ อภิญญา ๖
 และบุพภาควิปัสสนา อันเป็นอธิษฐาน
 ธรรม ย่อมอยู่ในเงื้อมมือของท่านผู้ปฏิบัติ
 อยู่อย่างนี้ โดยไม่ยากนัก เพราะความ
 ถึงพร้อมด้วยความดี. ส่วนคุณธรรมมี
 ความเพียรเป็นต้น ก็หยั่งลงสู่ภายใน
 แห่งบุพภาควิปัสสนานั้นนั่นเอง. ก็ความ
 อุตทนอย่างยิ่งในการสั่งสมบุญมีทาน
 เป็นต้น เพื่อปัจเจกโพธิญาณหรือสววก-
 โพธิญาณ ชื่อว่าวิริยะ ความอดกลั้น
 ต่อความโกรธนั้น ชื่อว่าขันติ. การให้การ
 สมทานศีลเป็นต้น และการไม่กล่าวให้

^๑ ฉ. สพฺพตฺตฺกเมว.

อิทํ อธิฏฺฐานํ, ยา ทานสีลาทีนํ
 ปวตฺติฏฺฐานญฺเตสุ สตฺเตสุ หิตฺตีสิตา, อัย
 เมตฺตา. ยํ สตฺตานํ กตฺวิปฺปกาวเรสุ
 อชฺฌุเปกฺขณํ, อัย อูเปกฺขชาติ. เอว
 ทานสีลภาวนาสฺ สीलสมาธิปญฺญาสุ จ
 สิขฺฌมมานาสฺ วิริยาทโย สิฑฺธา เอว
 โหนฺติ. สาเยว^๑ ปจฺเจกโพธิอฺตฺถาย
 สวากโพธิอฺตฺถาย จ ทานาทิปฏฺิปทา
 เตสํ โภธิสฺตฺตานํ สนฺตฺานสุส ภาวนโต
 ปริภาวนโต ภาวนา นาม. วิเสสโต
 ทานสีลาทีหิ สุวาทิสงฺขเต^๒ สนฺตฺานเ
 ปวตฺตา สมถวิปฺสฺสนาปฏฺิปทา, ยโต เต
 โภธิสฺตฺตา ปุพฺพโยคาวจรสมฺมทาคม-
 สมฺปฺนฺนา โหนฺติ. เตนาห ภควา

คลาดเคลื่อน ชื่อว่าสัจจะ. ความตั้งใจ
 และความตั้งใจแน่วแน่ไม่หวั่นไหว อันให้
 สำเร็จประโยชน์ในที่ทั้งปวงนั้นแหละ
 ชื่อว่าอธิษฐาน. การแสวงหาประโยชน์
 เกื้อกูลในสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่ง
 ความเป็นไปแห่งคุณมีทานและศีลเป็นต้น
 ชื่อว่าเมตตา. ความวางเฉยในความ
 ไม่เหมาะสม อันสัตว์ทั้งหลายกระทำ
 แล้ว ชื่อว่าอุเบกขา. เมื่อทานศีลและ
 ภาวนา และศีลสมาธิและปัญญาสำเร็จ
 ความเพียรเป็นต้น ก็ย่อมเป็นอันสำเร็จ
 แล้วทีเดียว ด้วยประการฉะนี้. ปฏิปทา
 มีทานเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่ปัจเจก-
 โภธิญาณและสวากโพธิญาณ ชื่อว่า
 ภาวนา เพราะอบรมบ่มเพาะสันดานของ
 พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น. ปฏิปทา
 อันเนื่องด้วยสมถะและวิปัสสนา อันเป็น
 ไปในสันดานอันทานและศีลเป็นต้น
 ปรุ้งแต่งดีแล้ว โดยพิเศษ เป็นเหตุให้
 พระโพธิสัตว์เหล่านั้น เป็นผู้ถึงพร้อม
 ด้วยธรรม อันเกิดขึ้นแล้ว จากการ
 บำเพ็ญเพียรในเบื้องต้น เพราะเหตุนั้น
 พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

^๑ ตเทว (สพฺพตฺถ).

^๒ ส. สมภิสงฺขเต.

“ปญฺจิเม อานนฺท อานิสฺสา
 ปุพฺพโยคาวจร. กตเม ปญฺจ,
 อิทานนฺท ปุพฺพโยคาวจโร ทิฏฺฐเจว
 ธมฺเม ปฏิกจฺจ^๑ อญฺญํ อาราเชติ,
 โน เจ ทิฏฺฐเจว ธมฺเม ปฏิกจฺจ
 อญฺญํ อาราเชติ, อถ มรณกาล
 อญฺญํ อาราเชติ, อถ - เทวปฺตฺโต
 สมานิ อญฺญํ อาราเชติ, อถ
 พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ชิปปาภิญฺโญ
 โหติ, อถ ปจฺจิเม กาลे ปจฺเจก-
 สมฺพุทฺโธ โหตี”ติ.^๒

อิตติ ปุพฺพภาคปฏิปทาญฺจตาย
 ปารมิตาปริภาวิตาย^๓ สมถวิปัสสนา-
 ภาวนาย นิโรธคามินีปฏิปทาญฺจตาย
 อภิสมยสงฺฆาตาย มคฺคภาวนาย จ
 ภาวิตตฺตภาวา พุทฺธปจฺเจกพุทฺธพุทฺธ-

“ดูกรอานนท อานิสงส์ ๕
 ประการ ย่อมมีในการบำเพ็ญเพียร
 ในเบื้องต้น. อานิสงส์ ๕ ประการ
 เป็นไฉน. ดูกรอานนท บุพโยคา-
 วจรบุคคลในพระธรรมวินัยนี้ ย่อม
 พอใจอรรถผลในปัจจุบันพลันทีเดียว.
 ๑ ถ้ายังไม่พอใจอรรถผล ใน
 ปัจจุบันพลันทีเดียว ต่อมาใน
 เวลาตาย ก็ย่อมพอใจอรรถผล ๑
 ต่อมาเมื่อเป็นเทพบุตร ย่อมพอใจ
 อรรถผล ๑ ต่อมาเป็นผู้ตรัสรู้ได้เร็ว
 เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า
 ทั้งหลาย ๑ ต่อมา ในภายหลัง
 ย่อมเป็นพระปัจเจกสัมพุทธะ ๑”
 ดังนี้.

พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า
 และพระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ผู้มีอรรถภาพอันอบรมแล้วด้วยสมถภาวนา
 และวิปัสสนาภาวนา อันอบรมเต็มที่แล้ว
 ด้วยธรรมอันให้ถึงฝั่ง ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ
 อันเป็นส่วนเบื้องต้น และด้วยมรรคภาวนา
 กล่าวคือการตรัสรู้อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึง

^๑ ส. ปฏิกจฺจเว.

^๒ พ. ส. อ. ๒๑/๖๓.

^๓ อ. อ. ปารมิตาปริภาวนาย.

สาวกา ภาวิตตฺตา นาม. เตสุ อธิ
พุทธสาวกา อธิปฺเปตา.

ความดับทุกข์ ย่อมเป็นผู้ที่
มีตนอันอบรมแล้ว ด้วยประการฉะนี้.
บรรดาท่านเหล่านั้น พระพุทธสาวก
ท่านประสงค์เอาแล้วในที่นี้

เอตถ จ “สีหानํวา”ติ อิมินา
เถรानํ สีหสมานวุตฺติตาทสฺสเนน อตฺตโน
ปฏฺิปกุเขหิ อณฺภิภวณฺิยตํ เต จ อภิกุญฺย
ปวตฺตตี ทสฺสเสติ. “สีหानํว นทฺนฺตानํ
ฯเปฯ คาถา”ติ อิมินา เถรคาถานํ
สีหนาทสฺสทิสตาทสฺสเนน ตาสํ ปรวาทฺเหหิ
อณฺภิภวณฺิยตํ, เต จ อภิกุญฺยว ปวตฺตตี
ทสฺสเสติ. “ภาวิตตฺตานนฺ”ติ อิมินา
ตทฺกุญฺยสฺส การณํ วิภาเวติ. ภาวิตตฺต-
ภาเวน หิ เถรา อธิ สีหสฺสทิสาดิ^๑ วุตฺตทา
เตสญฺจ คาถา สีหนาทสฺสทิสา.^๒

อนึ่ง ด้วยบทที่ว่า สีหानํว เป็นต้น
ในคาถานี้ พระอรรถกถาจารย์แสดง
ความที่พระเถระทั้งหลาย เป็นผู้อันเข้าศึก
ของตนครอบงำไม่ได้ โดยการแสดงความ
ประพฤติอันเสมอด้วยสีหะ และความ
เป็นไปครอบงำเข้าศึกเหล่านั้น. ด้วยบาท
แห่งคาถานี้ว่า สีหานํว นทฺนฺตानํ ฯเปฯ
คาถา ท่านแสดงความเป็นไปของ
พระเถระทั้งหลายเหล่านั้น เป็นภาวะ
ที่เข้าศึกทั้งหลาย ครอบงำไม่ได้ด้วย
คำโต้แย้ง ด้วยการแสดงภาวะเช่น
กับการบันลือแห่งสีหะ และเป็นไป
ครอบงำคำโต้แย้งเหล่านั้น. ด้วยบทว่า
ภาวิตตฺตานํ นี้ ท่านชี้แจงเหตุแห่งเข้าศึก
และคำโต้แย้งทั้งสองนั้น. จริงอยู่ ใน
คาถานี้ พระเถระทั้งหลาย ท่านกล่าวว่า
เป็นเช่นกับสีหะ เพราะเป็นผู้มีตนอัน
อบรมแล้ว ส่วนคาถาของพระเถระ

^๑ ฉ. สีหสฺสทิสา.

^๒ ฉ. สีหนาทสฺสทิสโย.

กุสลานํ ธมฺมานํ, สีสฺลญฺจ สุวิสุทฺธํ”^๑
 “สีเส ปติฏฺฐาย”^๒ “สพฺพปาปสฺส
 อกรรมนุ”ติ^๓ จ วจนฺโต สีสฺลํ ปฏิปตฺติยา
 อาทิกฺลฺยาณว^๔ อวิปฺปฏิสาราทิกฺุณาว-
 หตฺตา.

สมาธินา มชฺฌเมกฺลฺยาณตา^๕
 ทสฺสิตา, “จิตฺตํ ภาวยํ” “กุสลสฺส
 อุปสมฺปทา”ติ^๖ จ วจนฺโต สํมาธิ-
 ปฏิปตฺติยา มชฺฌเมกฺลฺยาณว^๕ อิทฺธิ-
 วิชาทิกฺุณาวหตฺตา. ปญฺญา ย ปริโยสาน-
 กฺลฺยาณตา^๗ ทสฺสิตา, “สจิตฺตปริโยทปนํ”^๘
 “ปญฺญํ ภาวณนุ”ติ^๙ จ วจนฺโต ปญฺญา

และแสดงความที่ข้อปฏิบัติของพระเถระ
 เหล่านั้นงามในเบื้องต้นด้วยศีล ศีลจัด
 เป็นความงามในเบื้องต้น ด้วยข้อปฏิบัติ
 โดยพระบาลีว่า อะไรเป็นเบื้องต้น
 แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย และศีลอันบริสุทธิ์
 ดีแล้ว ดังนี้บ้าง นระตั้งมั่นแล้วในศีล
 ดังนี้บ้าง การไม่ทำความชั่วทั้งปวง
 ดังนี้บ้าง เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งคุณ
 มีความไม่เดือดร้อนเป็นต้น.

ท่านแสดงความงามในท่ามกลาง
 ด้วยสมาธิ, สมาธิ จัดเป็นความงาม
 ในท่ามกลางด้วยข้อปฏิบัติในสมาธิ โดย
 พระบาลีว่า “พึงอบรมจิต” และว่า
 การบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม เพราะ
 เป็นเหตุนำมา ซึ่งคุณมีอิทธิวิธญาณ
 เป็นต้น. ท่านแสดงความงามในที่สุด

^๑ ส. มหา. ๑๙/๖๘๙/๑๙๒.

^๒ ส. ส. ๑๕/๒๐.

^๓ ขุ. ติ. ๒๕/๒๔/๓๙, ที. มหา. ๑๐/๕๔/๕๗.

^๔ ส. อาทิกฺลฺยาณตา จ, อ. อาทิกฺลฺยาณา จ.

^๕ ส. ...ตา จ, อ. ...ณา จ.

^๖ ส. อ. กฺลฺยาณตา จ.

^๗ ส. ...ตา จ.

^๘ ขุ. ติ. ๒๕/๒๔/๔๐, ที. มหา. ๑๐/๕๔/๕๗.

^๙ ส. ส. ๑๕/๒๐, ปญฺญญจ ภาวยํ.

ปฏิบัติยา ปรีโยสานัม,^๑ ปณฺณตฺตรโต
 กุสลานํ ฐมฺมานํ สจ จ กลฺยาณา
 อภิฏฺจานิฏฺเฐสุ ตาทิภาวาวหตฺตา.

“เสโล ยถา เอกสมโน
 วาเตน น สมีวติ
 เอวํ นิรฺุทาปสํสาสุ
 น สมินฺุชฺชุนฺติ ปณฺุชิตา”ติ^๒
 หิ วุตฺตํ.

ตถา สีสสมฺปทาย เตวิชฺชภาโว
 ทสฺสุโต. สีสสมฺปตฺตี หิ นิสฺุสาย ติสฺุโส
 วิชฺชา ปาปุณฺนฺติ. สมานิสฺสมฺปทาย
 ฌฬฺภินฺุณฺณาภาโว. สมานิสฺสมฺปตฺตี หิ
 นิสฺุสาย ฌฬฺภินฺุณฺณา ปาปุณฺนฺติ.
 ปณฺุณฺณาสมฺปทาย ปภินฺุณฺนปฏิสมฺภิทาภาโว.
 ปณฺุณฺณาสมฺปทํ หิ นิสฺุสาย จตฺสฺุโส
 ปฏิสมฺภิทา ปาปุณฺนฺติ. อิมินา เตสํ

ด้วยปัญญา, ปัญญาจัดว่าเป็นความงาม
 ในที่สุดด้วยข้อปฏิบัติ โดยพระบาลีว่า
 “การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว” และว่า
 “พึงอบรมปัญญา” ดังนี้. ก็ปัญญานั้น
 ชื่อว่างาม โดยเหตุที่ยอดเยี่ยมกว่า
 กุศลธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเหตุนำมา
 ซึ่งความเป็นผู้คงที่ ในอภิญ्ञารมณฺ์
 และอนิฏฐารมณฺ์ สมจริงดังคำที่ท่าน
 กล่าวไว้ว่า

“ภูเขาศิลาล้วนเป็นแห่งที่บ ย่อมไม่
 เอนเอียงไป เพราะลม ฉันท
 บัณฑิตทั้งหลาย ก็ฉันทนั้น ย่อม
 ไม่เอนเอียงไป ในเพราะนินทาและ
 สรรเสริญ.

อนึ่ง ท่านแสดงความเป็นผู้มีวิชา
 ๓ ด้วยสี่สัมปทา. จริงอยู่ เพราะอาศัย
 สีสสมบัติ ก็ย่อมได้วิชา ๓. แสดงความ
 เป็นผู้มีอภิญ्ञา ๖ ด้วยสมาธิสัมปทา.
 จริงอยู่ เพราะอาศัยสมาธิสมบัติ ก็ย่อม
 บรรลุอภิญ्ञา ๖. ท่านแสดงความเป็น
 ผู้มีปฏิสัมภิทาอันแตกฉาน ด้วยปัญญา-
 สัมปทา. จริงอยู่ เพราะอาศัยปัญญา-

^๑ ส. อ. ปรีโยสานัม.

^๒ วิ. มหา. ๕/๔/๑๑, ขุ. ติ. ๒๕/๑๖/๒๕.

เถรานัน เกจิ เติวีชชา, เกจิ จุฬภิญญา,
เกจิ ปฏิสมุภทาปตฺตาติ อยมตฺโต
ทสฺสโตติ เวทิตพฺพ.

สัมปทาจึงบรรลุปฏิสัมภทา ๔. ด้วยบทว่า
อตฺตุนายิกา นี้ บัณฑิตพึงทราบว่
ท่านแสดงเนือความนี้ไว้ว่า บรรดา
พระเถระเหล่านั้น บางรูปได้วิชา ๓,
บางรูปได้อภิญญา ๖, บางรูปบรรล
ปฏิสัมภทา.

ตถา สีสสมฺปทาย เตสํ กามสุชา-
นุโยคสงฺฆาตสฺส อนุตสฺส ปริวชฺชนํ
ทสฺสเสติ. สมာธิสมฺปทาย อตฺตกิลมถา-
นุโยคสงฺฆาตสฺส, ปญฺญาสมฺปทาย
มชฺฌิมาย ปฏิปทาย^๑ เสวนํ ทสฺสเสติ.
ตถา สีสสมฺปทาย เตสํ วิตีกุมฺปฺพานํ
กิลเสานํ ทสฺสเสติ. สมာธิสมฺปทาย
ปรียฺญจานฺปฺพานํ ปญฺญาสมฺปทาย
อนุสยปฺพานํ ทสฺสเสติ. สีสสมฺปทาย วา
ทฺวจฺจิตสงฺกิลเสวิโสธนํ, สมာธิสมฺปทาย
ตณฺหาสงฺกิลเสวิโสธนํ, ปญฺญาสมฺปทาย
ทิกฺกุจิสงฺกิลเสวิโสธนํ ทสฺสเสติ. ตทงฺคปฺ-
ปหานเนน วา เนสํ อปายสมตฺติกุม

อนึ่ง บัณฑิตพึงทราบว่ ท่านแสดง
การเว้นส่วนสุด . กล่าวคือกามสุขัลลิกา-
นุโยคแห่งพระเถระเหล่านั้น ด้วย
ศีลสัมปทา. แสดงส่วนสุดกล่าวคือ
อตฺตกิลมถานุโยค ด้วยสมาธิสัมปทา,
แสดงการเสพมชฺฌิมายปฏิปทา ด้วย
ปัญญาสัมปทา. อนึ่ง ท่านแสดงการละ
ความกำวล่วงกิลเสทั้งหลายแห่งพระเถระ
เหล่านั้น ด้วยศีลสัมปทา. แสดงการละ
ปรียฺญจานกิลเส ด้วยสมาธิสัมปทา.
แสดงการละอนุสยกิลเส ด้วยปัญญา-
สัมปทา. อีกนัยหนึ่ง ท่านแสดงการชำระ
สังกิลเสคือทฺวจฺจิต ด้วยศีลสัมปทา.
แสดงการชำระสังกิลเสคือตณฺหา ด้วย
สมาธิสัมปทา. แสดงการชำระสังกิลเส
คือทิกฺกุจิส ด้วยปัญญาสัมปทา. อีกนัยหนึ่ง
ท่านแสดงการกำวล่วงอบาย ของพระเถระ

^๑ ส. ปฏิปตฺติยา.

ทสฺสึโต. วิกฺขมฺภนปฺปหานเนน กามธาค-
สมตฺตีกุโม, สมุจฺเฉทปฺปหานเนน
สพฺพภวสมตฺตีกุโม ทสฺสึโตติ เวทิตพฺพ.

“ภาวิตตฺตานนุ”ติ วา เอตฺถ
สีลภาวนา จิตฺตภาวนา ปญฺญาภาวนาติ
ติสฺสึโส ภาวนา เวทิตพฺพา กายภาวนาย^๑
ตทฺนุโตคฺคตฺตา. สีลภาวนา ๑ ปฏฺิปปตฺติยา
อาทิตฺติ สพฺพํ ปุริมสทิสฺส. ยถา ปน
สีหนาทํ ปเร มิคคณา น สหนฺติ, กุโต
อภิกฺวา,^๒ อญฺญทตฺถุ สีหนาทเว เต
อภิกฺวาติ,

เอวเมว อญฺญตฺติตฺติยวาทา เถรานํ
วาทเ น สหนฺติ, กุโต อภิกฺวา,
อญฺญทตฺถุ เถรวาทาว เต อภิกฺวานฺติ.
ตํ กิสฺส เหตุ. “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา,

เหล่านั้ัน ด้วยตทังคปหานะ แสดงการ
ก้าวล่วงกามธาตุ ด้วยวิกขัมภนปหานะ
แสดงการก้าวล่วงภพทั้งปวง ด้วย
สมุจเฉทปหานะ.

อีกนัยหนึ่ง ในบทว่า ภาวิตตฺตานํ
นี้ พึงทราบภาวนา ๓ คือ สีลภาวนา ๑
จิตภาวนา ๑ ปญฺญาภาวนา ๑ เพราะ
กายภาวนารวมลงในภาวนาทั้ง ๓ นั้น.
ส่วนสีลภาวนาเป็นเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติ
คำทั้งหมดเหมือนกับคำที่มีมาก่อน ด้วย
ประการฉะนี้. เหมือนอย่างว่า หมูเนื้อ
เหล่าอื่น ย่อมทนไม่ได้ซึ่งการบันลือ
แห่งสีหะ, การครอบงำจะมีมาแต่ไหน,
โดยที่แท้การบันลือแห่งสีหะเท่านั้น ย่อม
ครอบงำหมูเนื้อเหล่านั้น ฉนฺใด,

วาทะอัญญเดียรถียํ ย่อมครอบงำ
วาทะของพระเถระทั้งหลายไม่ได้, การ
ครอบงำจะมีมาแต่ที่ไหน โดยที่แท้
เถรวาทะเท่านั้น ย่อมครอบงำวาทะ
ของอัญญเดียรถียํเหล่านั้น ฉนฺนั้ัน
เหมือนกัน. ชั้อนั้ัน เป็นเพราะเหตุไร.
เพราะความเป็นไปว่า สังขารทั้งปวง

^๑ อ. ตาย ภาวนาย.

^๒ ส. ฉ. อภิกวา.

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา, สพฺเพ ธมฺมา
อนตฺตา"^๑ติ "นิพฺพานธฺาตุ"^๑ติ จ
ปวตฺตฺนโต, น หิ ธมฺมโต สกฺกา เกนจิ
อญฺญถา กาคฺ์ อปฺปฏิวตฺตฺนียโต. ยํ
ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปฺรโต อาวี^๒
ภวิสฺสติ. เอวเมตฺถ สงฺเขเปเนว
ปจฺมคฺาถาย อตฺถวิภาวนา เวทิตพฺพา.

ทุตฺยคฺาถายํ ปน อยํ สมฺพนฺธ-
ทสฺสนมฺฺเขน อตฺถวิภาวนา. ตตฺถ เยสํ
เถรานํ คฺาถา สาเวตฺถกาโม, เต
สาธารณวเสน นามโต โคตฺตโต คุณโต
จ กิตฺเตตฺ์ "ยถานาม"^๑ติอาทิ วุตฺตํ.
อสาธารณโต ปน ตตฺถ ตตฺถ
คฺาถาสฺว อาวี ภวิสฺสติ.

ตตฺถ ยถานามาติ ยํยํนามา, สุกฺุติ
มหาโกฏฺุจิกฺุติอาทิณา นเยน นามเชยฺเยน

ไม่เที่ยง, สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์, ธรรม
ทั้งปวงเป็นอนัตตา และว่า "เป็น
นิพพานธาตุ" ดังนี้. จริงอยู่ ว่าโดยธรรม
อันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อกะทำให้โดยประการ
อื่น เพราะใคร ๆ จะให้กลับเป็นไปมิได้.
อนึ่ง ในเรื่องนี้ คำใดที่ควรกล่าว คำนั้น
จักมีแจ่มข้างหน้า. ในที่นี้ บัณฑิตพึงทราบ
การอธิบายความแห่งคาถาแรกโดยย่อ
เท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนในคาถาที่ ๒ บัณฑิตพึงทราบ
การอธิบายความโดยมุ่งแสดงถึงความ
เกี่ยวเนื่องกันดังต่อไปนี้. ในบรรดา
พระเถระเหล่านั้น บุคคลผู้ประสงค์จะ
ประกาศคาถาของพระเถระเหล่าใด, ท่าน
กล่าวคำเป็นต้นว่า ยถานาม เพื่อแสดง
พระเถระเหล่านั้น โดยชื่อ โคตร และ
คุณวิเศษ ด้วยอำนาจชื่อโดยทั่วไป.
แต่โดยชื่อที่ไม่ทั่วไป จักมีความแจ่มแจ้ง
ในคาถาเหล่านั้นนั้นเทียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถานาม
คือมีชื่อไร, อธิบายว่า พระเถระเหล่านั้น

^๑ พุ. ติ. ๒๕/๓๐/๕๒.

^๒ อาวี (พหูสุ).

ปณฺณาทาติ^๑ อตฺถเ. ยถาโคตฺตาทิ
 ยํยํโคตฺตาทิ, โคตโม กสฺสโปติอาทินา
 นเยน กุลปเทเสน ยาย ยาย
 ชาตียา ปณฺณาทาติ^๒ อตฺถเ.
 ยถาธมฺมวิหาริโนติ^๓ ยาทิสธมฺมวิหาริโน,
 ปริยตฺติปรมตายํ อฏฺจตฺวา ยถานุรูป
 สมาสตฺติวิหาริโน หุตฺวา วิหริสฺสูติ อตฺถเ.

อถวา ยถาธมฺมวิหาริโนติ ยถาธมฺมา
 วิหาริโน ๑,^๔ ยาทิสสีลาทิธมฺมา
 ทิพฺพวิหาราทิสฺสู อภินฺุหฺโส วิหรมานา
 ยาทิสวิหารา จาติ อตฺถเ. ยถาธิมฺุตฺตาทิ
 ยาทิสอธิมฺุตฺติกา สทฺธาธิมฺุตฺติปณฺณา-
 ธิมฺุตฺตีสฺสู ยํยํอธิมฺุตฺติกา, สฺุณฺณตมฺุชาทิสฺสู^๕
 วา ยถา ยถา นิพฺพานํ อธิมฺุตฺตาทิ
 ยถาธิมฺุตฺตา. “นิพฺพานํ อธิมฺุตฺตานํ อตฺถํ
 คจฺฉนฺุติ อาสวา”ติ^๖ หิ วุตฺตํ. อุมายํ

ปรากฏชื่อโดยนัยว่า สุมติ มหาโกฏฐิกะ
 เป็นต้น. บทว่า ยถาโคตฺตาทิ คือมีโคตร
 อะไร, อธิบายว่า ท่านปรากฏโดยชาติ
 ไດ ๆ โดยตระกูลและประเทศ โดยนัย
 มีอาทิว่า โคตมโคตร กัสสปโคตร. บทว่า
 ยถาธมฺมวิหาริโน คือมีธรรมเครื่องอยู่
 เช่นใด, อธิบายว่า ท่านไม่ตั้งอยู่ในความ
 เป็นผู้ยอติเยียมทางด้านปริยัติ แต่มีปกติ
 อยู่ด้วยสมาบัติตามสมควร.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า ยถาธมฺมวิหาริโน
 ความว่า มีปกติอยู่ตามธรรม. อธิบายว่า
 ธรรมมีศีลเป็นต้นเช่นใด ก็มีปกติอยู่
 เอง ๆ ในบรรดาทิพฺพวิหารธรรมเป็นต้น
 และเป็นผู้มีปกติอยู่อย่างไร. บทว่า
 ยถาธิมฺุตฺตา ความว่า เป็นผู้มื่อธิมฺุตติ
 เช่นใด คือมีอธิมฺุตติใด ๆ ในบรรดา
 สทฺธาธิมฺุตติและปัญญาธิมฺุตติ. อีก
 อย่างหนึ่ง ชื่อว่า ยถาธิมฺุตตา เพราะ

^๑ ส. ม. อ. ยถาปณฺณาทาติ.

^๒ ส. สมณฺณาทาติ.

^๓ ไป. ยถาธมฺมยถาวิหาริโน.

^๔ ส. ยถาธมฺมตาย วิหาริโน ๑, ยถาธมฺมา
 ยถาวิหาริโน ๑ (?).

^๕ ฉ. สฺุณฺณตสฺุชาทิสฺสู.

^๖ พุ. ธ. ๒๕/๗๒/๔๕.

เจตํ ปุพฺพภาควเสน เวทิตพฺพํ.
 อรหตฺตปฺปตฺติโต^๑ ปุพฺเพเยว หิ
 ยถาวุตฺตมธิมุจฺจนํ^๒ น ปรโต. เตนาห
 ภควา

น้อมไปสู่นิพพานโดยประการใด ๆ ใน
 บรรดาบุญญตมฺขเป็นต้น. สมจริงดัง
 พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า
 อาสวะของบุคคลผู้มีจิตน้อมไปสู่นิพพาน
 ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้” ก็คำทั้งสองนี้
 บัณฑิตพึงทราบ ด้วยอำนาจธรรมอัน
 เป็นส่วนเบื้องต้น. เพราะว่า ความน้อม
 ไปตามที่กล่าวแล้ว ย่อมมีได้ก่อนแต่การ
 บรรลุอรหัตเท่านั้น ไม่ใช่มีภายหลัง
 เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

“อสุสฺสทฺโร อกตณฺญ ๑
 สนฺธิจฺเจเท ๑ โย นโร”ติอาทิ.”^๓

“นระใด ไม่เชื่อต่อผู้อื่น รู้นิพพาน
 อันปัจฉัยอะไร ๆ กระทำไม่ได้ ผู้ตัด
 ที่ต่อ” เป็นต้น.

“ยถาวิมุตฺตา”ติ วา ปาโง, ปณฺญา-
 วิมุตฺติอฺภโตภาควิมุตฺติสุ ยํยํวิมุตฺติกาติ
 อตฺถเ. สปฺปณฺญาติ ติเหตุกปฏฺิสนฺธิ-
 ปณฺญา ย ปาริหาริกปณฺญา ย ภาวนา-
 ปณฺญา ย จาติ ติวิธายปี ปณฺญา ย
 ปณฺญวณฺโตะ. วิหรีสุตฺติ ตาย เหว

อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า “ยถา-
 วิมุตฺตา” ความว่า เป็นผู้มีวิมุตติใด ๆ
 ในบรรดาปัญญาวิมุตติและอภโตภาควิ-
 มุตติ. บทว่า สปฺปณฺญา ความว่า
 เป็นผู้มีปัญญาด้วยปัญญาทั้ง ๓ คือ
 ติเหตุกปฏฺิสนฺธิปัญญา ปาริหาริกปัญญา
 และภาวนาปัญญา. บทว่า วิหรีสุ
 ความว่า อยู่อย่างผาสุก ตามธรรม

^๑ ส. ยถาธมฺมา ยถาวิหาริโน ๑ อรหตฺตปฺปตฺติโต.

^๒ ส. อ. ...มธิมุตฺตี.

^๓ พ. ธ. ๒๕/๑๗/๒๘.

สบุปฺปญฺเจตฺตยา ยถาลทฺเธน ฉาสฺสูวิหาเรเนว
 วสฺสึ. อตฺตุนฺทิตาติ อนฺลสา, อตฺตุนฺทิต-
 ปฺปฏิปฺตฺติยํ ยถาพลํ ปฺรหิตปฺปฏิปฺตฺติยํ
 ๑) อญฺฺจานวณฺฺโตติ อตฺตฺเถ.

เอตฺต ๑ ปน^๒ นามโคตฺตคฺคฺหณฺเณ
 เตสฺ^๓ เถรานํ ปกาสะปญฺญาตภาวํ
 ทสฺเสติ. ธมฺมวิหารคฺคฺหณฺเณ สึลสมฺปทํ
 สฺมาธิสฺมปฺทญฺจ ทสฺเสติ. “ยถาธิมฺุตฺตา
 สบุปฺปญฺญา”ติ อิมินา ปญฺญาสมฺปทํ.
 “อตฺตุนฺทิตา”ติ อิมินา สึลสมฺปทาที่นํ
 การณญฺตํ วิริยสมฺปทํ ทสฺเสติ.
 “ยถานาม”ติ อิมินา เตสฺ ปกาสนนามตํ
 ทสฺเสติ. “ยถาโคตฺตฺตา”ติ อิมินา
 สทฺธานุสฺสารีธมฺมานุสฺสารีโคตฺตสมฺปตฺติ-

ที่ได้แล้ว เพราะความเป็นผู้มีปัญญานั้น
 นั้นแหละ. บทว่า อตฺตุนฺทิตา ความว่า
 เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน, หมายความว่า
 เป็นผู้มีความขยันในการปฏิบัติ เพื่อ
 ประโยชน์ตน และในการปฏิบัติ
 เพื่อประโยชน์ผู้อื่น ตามกำลัง.

ก็แลในพระคาถานี้ ท่านแสดง
 ความที่พระเถระเหล่านั้นปรากฏแล้ว
 โดยการประกาศ ด้วยนามโคตตคัพพท์.
 แสดงสิลสัมปทาและสมาธิสัมปทา ด้วย
 ธัมมวิหารคัพพท์. แสดงปัญญาสัมปทา
 ด้วยคำนี้ว่า “ยถาธิมุตฺตา สบุปฺปญฺญา”.
 แสดงวิริยสัมปทา อันเป็นเหตุแห่ง
 สึลสัมปทาเป็นต้น ด้วยคำนี้ว่า
 “อตฺตุนฺทิตา”. แสดงความที่พระเถระ
 เหล่านั้น มีชื่อปรากฏ ด้วยคำนี้ว่า
 “ยถานาม”. แสดงการประชุมแห่ง
 โคตตสัมปติ คือพระอริยบุคคลผู้เป็น
 สทฺธานุสฺสารีและธมฺมานุสฺสารี ด้วยคำนี้ว่า
 “ยถาโคตฺตฺตา”. แสดงการประกอบด้วย

^๑ ก. ปฺรหิตสาธิตาย.

^๒ ส. ก. อิทํ ปทํ นตฺถิ.

^๓ ส. เตสฺ เตสฺ.

สมุทาคม, “ยถาธมฺมวิหาริโน”ติอาทีนา
 สีสสมาธิปญญาวิมุตติวิมุตติญาณทสฺสน-
 สมฺปตฺติสมุทาคม, “อตฺนุทิตา”ติ อิมิณา
 เหว อตฺตहितสมฺปตฺตินิ จิตานิ ปฺรหิต-
 ปฺฏิปตฺตี ทสฺเสติ.

อถวา “ยถานามา”ติ อิทํ เตสํ
 เถรานํ ครูหิ^๑ คหิตนามเชยฺยทสฺสนิ
 สมญฺญามตฺตกิตฺตนโต. “ยถาโคตฺตา”ติ
 อิทํ กุลปฺตฺตภาวทสฺสนิ กุลาปเทส-^๒
 กิตฺตนโต. เตน เนสํ สทฺธาปพฺพชิตภาวํ
 ทสฺเสติ. “ยถาธมฺมวิหาริโน”ติ อิทํ
 จรณสมฺปตฺติทสฺสนิ สีสสังวราทีหิ
 สมงฺคีภาวทีปนโต. “ยถาธมฺมตฺตา
 สปฺปญฺญา”ติ อิทํ เนสํ วิชฺชาสมฺปตฺติ-
 ทสฺสนิ อาสวกฺขยปฺริโยसानาย
 ญาณสมฺปตฺติยา อธิคมปฺริทีปนโต.

สมบัติคือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ
 และวิมุตติญาณทสฺสนะ ด้วยคำเป็นต้น
 ว่า “ยถาธมฺมวิหาริโน”. แสดงความที่
 พระเถระทั้งหลาย ดำรงอยู่ในความ
 ถึงพร้อมด้วยประโยชน์แก่ตนอย่างนี้แล้ว
 ปฏิบัติตน เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น
 ด้วยคำนี้ว่า “อตฺนุทิตา”.

อีกนัยหนึ่ง คำว่า “ยถานามา” นี้
 แสดงชื่อของพระเถระเหล่านั้น อันครู
 ทั้งหลาย ถือเอาแล้ว เพราะระบุ
 แต่เพียงชื่อ. คำว่า “ยถาโคตฺตา” นี้
 แสดงความเป็นกุลบุตร เพราะยกย่อง
 เรื่องตระกูล. ด้วยคำว่า “ยถาโคตฺตา”
 นั้น ท่านแสดงความที่พระเถระเหล่านั้น
 บวชแล้วด้วยศรัทธา. คำนี้ว่า “ยถาธมฺม-
 วิหาริโน” แสดงจรณสมบัติ เพราะ
 พระเถระเหล่านั้น เป็นผู้มีความพร้อม-
 เพียงด้วยสังวรมีศีลสังวรเป็นต้น. คำนี้
 ว่า “ยถาธมฺมตฺตา สปฺปญฺญา” แสดง
 วิชชาสมบัติของพระเถระเหล่านั้น เพราะ
 แสดงการบรรลุญาณสมบัติ มีอัสวักขย-
 ญาณเป็นปฺริโยसान.

^๑ ส. ครูหิ.

^๒ ก. กุลปฺปเทส.

“อตนุทิตา”ติ อิทํ วิชชาจรณสมุปตฺตีนํ^๑
 อธิคมุพายทสฺสนํ. “ยถานามา”ติ วา
 อิมินา เตสํ ปกาสนนามตฺตเยว^๒ ทสฺเสติ.
 “ยถาโคตฺตา”ติ ปน อิมินา ปจฺฉิมจกฺก-
 ทวยสมุปตฺตํ ทสฺเสติ. น หิ สมฺมา-
 อปฺปณฺนิหิตตฺตโน ปุพฺเพ จ อกตปุณฺณสฺส
 สทฺธานุสสารีธมฺมานุสสารีโน โคตฺตสมุปตฺติ-
 สมฺทาคโม สมฺภวติ. “ยถาธมฺมวิหารีโน”ติ
 อิมินา เตสํ ปุริมจกฺกทวยสมุปตฺตํ
 ทสฺเสติ.

น หิ อปฺปปฏิรูป เทเส วสโต
 สปฺปริสฺสุปฺนิสฺสยรหิตสฺส จ ตาทิสา
 คุณฺวิเสสา สมฺภวณฺติ. “ยถาธมฺมุตฺตา”ติ
 อิมินา สทฺธมฺมสฺวณสมฺปทาสมายอคํ
 ทสฺเสติ. น หิ ปรโตโฆเสน วินา
 สาวกานํ สจฺจสมฺปปฏิเวโธ สมฺภวติ.
 “สฺปฺปญฺญา อตนุทิตา”ติ อิมินา

คำนี้ว่า “อตนุทิตา” แสดงอุบายเป็น
 เครื่องบรรลุมหาสมบัติ และจรณสมบัติ.
 อีกนัยหนึ่ง ด้วยคำนี้ว่า “ยถานามา”
 ท่านแสดงเหตุคือการประกาศชื่อของ
 พระเถระเหล่านั้นเท่านั้น. แต่ด้วยคำนี้ว่า
 “ยถาโคตฺตา” ท่านแสดงสมบัติคือจักร ๒
 ข้อข้างท้าย เพราะว่าความพร้อมเพรียง
 ด้วยโคตตสมบัติของพระอริยบุคคลผู้
 สัทธานุสสารีและธมฺมานุสสารี ผู้มิได้ตั้งตน
 ไว้โดยชอบ และผู้ไม่มีบุญอันได้ทำไว้
 ในปางก่อน จะมีไม่ได้เลย. ด้วยคำนี้ว่า
 “ยถาธมฺมวิหารีโน” ท่านแสดงสมบัติคือ
 จักร ๒ ข้อข้างต้น ของพระเถระเหล่านั้น.

เพราะว่าคุณวิเศษเช่นนั้น สำหรับผู้ที่อยู่
 ในประเทศอันไม่สมควร และผู้ที่เว้น
 จากการคบสัตบุรุษ จะมีไม่ได้เลย. ด้วย
 บทนี้ว่า “ยถาธมฺมุตฺตา” ท่านแสดงการ
 ประกอบความถึงพร้อมด้วยการฟังธรรม.
 เพราะว่าเว้นการฟังธรรมจากผู้อื่นแล้ว
 การรู้แจ้งสัจธรรมสำหรับสาวกทั้งหลาย
 จะมีไม่ได้เลย. ด้วยคำนี้ว่า “สฺปฺปญฺญา
 อตนุทิตา” ท่านแสดงความประพฤติ

^๑ ส. ก. จรณสมุปตฺตีนํ.

^๒ ก. ปกาสนนามมตฺตเยว.

ยถาวุตตสุส คุณวิเสสสุส อพฺยภิจา-
 เหตุ^๑ ทสฺเสติ ฅายารมภทสฺสนโต.

อปโร นโย “ยถาโคตฺตา”ติ เอตถ
 โคตฺตกิตฺตเนน เตสํ เถรานิ
 โยนิโสมนสิการสมฺปทํ ทสฺเสติ ยถา-
 วุตฺตโคตฺตสมฺปนฺนสุส โยนิโสมนสิการ-
 สมฺภาวโต. “ยถาธมฺมวิหาริโน”ติ เอตถ
 ธมฺมวิหารคฺคหณฺน สทฺธมฺมสวณสมฺปทํ
 ทสฺเสติ สทฺธมฺมสวเนน วิณา ตทภาวโต.
 “ยถาธมฺมุตฺตา”ติ อิมิณา มตฺถกปฺปตฺตํ
 ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปทํ ทสฺเสติ. “สปฺปญฺญา”ติ
 อิมิณา สพฺพตฺถ สมฺปชานการิตํ.
 “อตฺนุทิตา”ติ อิมิณา วุตฺตนเยน
 อตฺตहितสมฺปตฺตี ปริปุเรตฺวา จิตานํ ปเรสํ
 หิตสุขาวหาย ปฺปฏิปตฺตียํ อกิลาสฺสภาวํ
 ทสฺเสติ.

ขยัณฺชนแข็งของพระอริยบุคคลผู้มีคุณวิเศษ
 ตามที่กล่าวแล้ว เพราะแสดงการปรารภ
 ฅายธรรม.

อีกนัยหนึ่ง ในคำนี้ว่า “ยถาโคตฺตา”
 ท่านแสดงความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ
 ของพระเถระเหล่านั้น โดยการยกย่อง
 โคตร เพราะผู้ถึงพร้อมด้วยโคตรตาม
 ที่กล่าวแล้ว เกิดจากโยนิโสมนสิการ.
 ในคำนี้ว่า “ยถาธมฺมวิหาริโน” ท่านแสดง
 ความถึงพร้อมด้วยการฟังสัทธรรม ด้วย
 ธรรมวิหารคัพท เพราะเว้นการฟังธรรม
 แล้ว ธรรมวิหารนั้นจะมีไม่ได้. ด้วยคำนี้
 ว่า “ยถาธมฺมุตฺตา” แสดงการปฏิบัติธรรม
 ตามสมควรแก่ธรรมจนถึงที่สุด. ด้วยคำนี้
 ว่า “สปฺปญฺญา” ท่านแสดงความเป็นผู้มี
 สัมปชัญญะอันกระทำแล้วในกิจทั้งปวง.
 ด้วยคำนี้ว่า “อตฺนุทิตา” ท่านแสดงความ
 ที่พระเถระทั้งหลายผู้บำเพ็ญความถึงพร้อม
 แห่งประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนให้บริบูรณ์
 ดำรงอยู่โดยนัยที่กล่าวแล้ว เป็นผู้ไม่
 เกียจคร้านในการปฏิบัติเพื่อนำประโยชน์
 เกื้อกูลและความสุขมาให้แก่ชนเหล่าอื่น.

^๑ ส. อพฺยภิจารเหตุ.

ตถา “ยถาโคตุดา”ติ อิมินา เนสํ
 สรณคมนสมปทา ทสฺสีตา สทฺธานุสारी-
 โคตุดกิตฺตุนโต. “ยถาธมฺมวิหาริโน”ติ
 อิมินา สีลกฺขนุชฺชปุพฺพงฺคโม สมาริ กฺขนุโ
 ทสฺสีโต. “ยถาธมฺมุตฺตา สปุปฺปญฺญา”ติ
 อิมินา ปญฺญกฺขนุชฺชาทโย. สรณคมนญฺจ
 สาวกคฺคณานํ อาทิ, สมาริ มชฺชเณ,^๑
 ปญฺญา ปริโยसानนฺติ อาทิมชฺชเณ-
 ปริโยसानทสฺสเนน สพฺเพปิ สาวกคฺคณา
 ทสฺสีตา โหนฺติ.

อิตฺถิสี ปน คฺคณวิภูติ ยาย
 สมฺมาปฏิปตฺติยา เตหิ อธิคฺตา, ตํ
 ทสฺสเสตุํ “ตตฺถ ตตฺถ วิปฺสฺสีตฺวา”ติอาทิ
 วุตฺตํ. ตตฺถ ตตฺถาติ เตสฺส เตสฺส
 อรณฺญรูกฺขมฺมูลปพฺพตาทีสุ วิวิตฺต-
 เสนาสเนสุ. ตตฺถ ตตฺถาติ วา ตสฺมี
 ตสฺมี อุทานาทิกาลे.^๒ วิปฺสฺสีตฺวาติ
 สมฺปฺสฺสีตฺวา^๓ นามรูปวตฺถุตาปนปจฺจย-

อนึ่ง ท่านแสดงสรณคมนสัมปทา
 ของพระเถระเหล่านั้น ด้วยคำนี้ว่า “ยถา-
 โคตุดา” เพราะยกย่องถึงโคตรคือพระ
 อริยบุคคลผู้เป็นสัทธานุสारी. ด้วยคำนี้ว่า
 “ยถาธมฺมวิหาริโน” ท่านแสดงสมาธิขั้น
 อันมีศีลขั้นเป็นประธาน. ด้วยคำว่า
 “ยถาธมฺมุตฺตา สปุปฺปญฺญา” ท่านแสดง
 ปัญญาขั้นเป็นต้น สรณคมน เป็น
 เบื้องต้น สมาธิ เป็นท่ามกลาง และ
 ปัญญา เป็นที่สุดแห่งสาวกคุณทั้งหลาย
 เพราะเหตุนี้ สาวกคุณแม้ทั้งปวง ย่อม
 เป็นอันท่านแสดงแล้ว โดยการแสดง
 เบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด.

ก็ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า “ตตฺถ
 ตตฺถ วิปฺสฺสีตฺวา” เพื่อแสดงข้อปฏิบัติชอบ
 ที่ท่านผู้รุ่งเรืองด้วยคุณเช่นนี้บรรลุแล้ว.
 สองบทว่า ตตฺถ ตตฺถ ได้แก่ ใน
 เสนาสนะอันสงัดมีป่าต้นไม้และภูเขา
 เป็นต้นเหล่านั้น. อีกนัยหนึ่ง สองบทว่า
 ตตฺถ ตตฺถ ได้แก่ ในเวลาที่เปล่งอุทาน
 เป็นต้นนั้น. บทว่า วิปฺสฺสีตฺวา ความว่า

^๑ ม. มชฺชเณ.

^๒ โป. อุปาทานาทิกาลे.

^๓ ม. สมฺมสฺสีตฺวา.

ปริศนาคาถา^๑ ธิฏฐิวิสุทธิกงขาวิตถณวิสุทธิโย
สมุปาเทตวา กลาปสมมสนาติกุกเมน
ปญจมนํ วิสุทธิ อธิคนุตวา ปฏิปทา-
ญาณทสฺสนวิสุทธิยา มตฺถกํ ปาปนวเสน
วิปสฺสนํ อสฺสกุกาเปตวา. **มุสิตวา**
ปตฺวา สจฺจิกตวา.

อจฺจตุํ ปทฺนฺติ นิพฺพานํ. ตํ หิ สยํ
อจฺจวณฺธมฺมตฺตา อธิคตฺตานํ อจฺจตุติ
เหตุภาวโต จ นตฺถิ เอตฺถ จตฺตีติ “อจฺจตุํ”
สงฺขตธมฺเมหิ อสมฺมิสฺสภาวตฺตาย
ตทตฺถิเกหิ ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตาย จ “ปทฺนฺ”ติ
จ วุจฺจติ.

กตฺนฺตฺนฺติ กตฺสฺส อณฺตํ. โย หิ เตหิ
อธิคโต อริยมคฺโค, โส อตฺตโน ปจฺจเยหิ
อุปฺปาทิตตฺตา กโต นาม, ตสฺส ปน
ปริโยสานญฺตุํ ผลํ กตฺนฺโตติ อธิปฺเปตํ.

เห็นแจ้งแล้ว. บำเพ็ญธิฏฐิวิสุทธิ และ
กัขาวิตถณวิสุทธิให้ถึงพร้อม ด้วยการ
กำหนดนามรูปและกำหนดปัจจัย บรรลุ
วิสุทธิที่ ๕ ตามลำดับแห่งกิจ มีการ
พิจารณากลาปเป็นต้น ขวนขวาย
วิปัสสนาสูงขึ้น ด้วยอำนาจกิจอันเป็น
เครื่องให้ถึงที่สุดแห่งปฏิบัติญาณทัสสน-
วิสุทธิ. บทว่า **มุสิตวา** ได้แก่ ถึงแล้ว
คือกระทำให้แจ้งแล้ว.

สองบทว่า **อจฺจตุํ ปทํ** ได้แก่ พระ
นิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพานนั้นชื่อว่า
“อจฺจตุ” เพราะอรรถว่า ในพระนิพพานนี้
เป็นที่ ๆ ไม่มีจตุ เพราะพระนิพพานนั้น
มีการไม่จตุเองเป็นธรรมดา และเป็นเหตุ
ให้ผู้ที่บรรลุแล้วไม่ต้องจตุ และท่านเรียกว่า
“ปท” เพราะความที่พระนิพพานนั้นไม่เจือ
ด้วยสังขตธรรมทั้งหลาย และเพราะ
ความเป็นทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานนั้น
พึงดำเนินไป.

บทว่า **กตฺนฺตํ** ตตฺตปทเป็น กตฺสฺส อณฺตํ
(แปลว่า ซึ่งที่สุดแห่งกิจอันตนทำเสร็จ
แล้ว), จริงอยู่ อริยมรรคที่พระโยคาวจร
เหล่านั้นบรรลุแล้ว ชื่อว่าอันตนกระทำ

^๑ ส. อ. ปริศนาคาถาที่หิ.

ตี กตนต์ อคฺคผล. อถวา ปจฺจเยหิ
กตตฺตา นิปฺผาทิตตฺตา กตา นาม
สงฺขตธมฺมา, ตนฺนิสฺสรณภาวโต กตนต์
นิพฺพานํ, ตี กตนต์.

เสร็จแล้ว เพราะอันปัจจัยทั้งหลายให้
เกิดขึ้นแล้วแก่ตน. ส่วนผลอันเป็นที่สุด
แห่งอริยมรรคนั้น ท่านประสงค์เอาว่า
ที่สุดแห่งกิจอันตนกระทำเสร็จแล้ว, ซึ่ง
ผลอันเลิศมีที่สุดแห่งกิจอันตนกระทำเสร็จ
แล้วนั้น. อีกอย่างหนึ่ง สังฆตธรรม
ทั้งหลาย ชื่อว่าอันตนกระทำแล้ว เพราะ
อันปัจจัยกระทำแล้วคือให้สำเร็จแล้ว.
พระอริยบุคคล ชื่อว่ามีที่สุดแห่งกิจอันตน
ทำเสร็จแล้ว เพราะภาวะคือการสลัดออก
จากสังฆตธรรมนั้น คือพระนิพพาน
ซึ่งมีที่สุดแห่งกิจอันตนทำเสร็จแล้วนั้น.

ปจฺจเวกฺขนฺตาทิ^๑ อธิคตี วต มยา
อริยมคฺคาธิคเมน อิทํ อริยผลํ อธิคตา
อสงฺขตา ธาตุ^๒ติ อริยผลนิพฺพานานิ
วิมุตฺติญาณทสฺสเนน ปฏิปตฺตี อเวกฺข-
มานา. อถวา สจฺจสมฺปฏิเวธวเสน ยํ
อริเยน กรณีย^๓ ปริญฺญาทิสเฬสฺสวิธํ
กิจจํ อคฺคผลเ จิตฺเตน นิปฺผาทิตตฺตา
ปริโยสาปิตตฺตา^๓ กตํ นาม, เอวํ กตํ

บทว่า ปจฺจเวกฺขนฺตา ความว่า
พิจารณาข้อปฏิบัติเฉพาะอริยผลและ
นิพพาน ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะว่า
อริยผลนี้เราบรรลุแล้วหนอ ด้วยการบรรลุ
อริยมรรค อสงฺขตธาตุเราบรรลุแล้ว.
อีกนัยหนึ่ง กิจ ๑๖ ประการมีปริญญากิจ
เป็นต้น อันพระอริยะพึงกระทำด้วย
อำนาจการแทงตลอดสัจจะ ชื่อว่าอันตน
ทำเสร็จแล้ว เพราะอันพระอริยบุคคล
ผู้ดำรงอยู่ในผลอันเลิศให้สำเร็จแล้ว คือ

^๑ ส. ฉ. ปจฺจเวกฺขนฺโต.

^๒ ส. อกรณีย.

^๓ ส. ปริโยสิตตฺตา.

ตี ปัจจุเวกฺขนฺตา. เอเตน ปหีนกิลฺล-
 ปัจจุเวกฺขณํ ทสฺสตี. ปริมนเยน ปน
 อิตรปฺจฺเวกฺขณานีติ เอกฺกนวิสตีปี^๑
 ปฺจฺเวกฺขณานิ ทสฺสิตานิ โหนติ.

อิมมตฺถนฺติ เอตถ อิมนฺติ สกโล
 เถรเถรีคาถานํ อตฺถโก อตฺตโน อิตเรสญฺจ
 ตตฺถ สนฺนิปตฺติตานํ ฌมฺมสงฺคาหกมหา-
 เถรานํ พุทฺธิยํ วิปริวตฺตมานตาย
 อาสนฺโน ปจฺจกฺโขติ ๑ กตฺวา วุตฺตี.
 อตฺถนฺติ “ฉนฺนา เม^๒ กุฎฺฐิกา”ติอาทีหิ
 คาถาหิ วุจฺจมานํ อตฺตูปนายิกํ
 ปฐฺปนายิกํ โลกียโลกุตฺตรปฏฺิสุตฺตํ อตฺถํ.

อภาสิสฺสูติ^๓ คาถาพฺนฺธวเสน กเถสุํ,
 ตีที่ปนิโย อิทานิ มยา วุจฺจมานา เตสํ

ให้สุดสิ้นแล้ว. พิจารณาอยู่ซึ่งโสฬสกิจ
 นั้น อันตนทำเสร็จแล้ว ด้วยอาการ
 อย่างนี้. ด้วยบทว่า ปัจจุเวกฺขนฺตา นี้
 ย่อมเป็นอันท่านแสดงการพิจารณากิลฺล
 ที่ละได้แล้ว. ส่วนการพิจารณานอกจากนี้
 ท่านแสดงแล้วโดยนัยก่อน เพราะเหตุนั้น
 การพิจารณาแม้ทั้ง ๑๙ ประการ ย่อมเป็น
 อันท่านแสดงแล้ว.

ในบทว่า อิมมตฺถํ นี้ ท่านกล่าวว่า
 อิมํ เพราะอธิบายว่า ความแห่งเถรคาถา
 และเถรีคาถาทั้งสิ้น ไกลเคียงและชัดเจน
 เพราะความเปลี่ยนแปลง ไปในความรู้
 ของตน และของพระมหาเถระ
 ผู้สังคายนาพระธรรมนอกรนี้ ผู้ประชุมกัน
 แล้วในทีนั้น. บทว่า อตฺถํ ได้แก่
 เนื้อความที่ประกอบพร้อมเฉพาะด้วย
 โลกียะและโลกุตฺตระที่น้อมเข้ามาสู่ตน
 และน้อมเข้าไปหาบุคคลอื่น ซึ่งข้าพเจ้า
 กล่าวอยู่ด้วยคาถาว่า “ฉนฺนา เม
 กุฎฺฐิกา” ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า อภาสิสฺสู ความว่า กล่าวแล้วโดย
 ผูกเป็นคาถา, ประกอบความว่า ขอท่าน

^๑ ฉ. เอกฺกนวิสตี.

^๒ ฉ. ฉนฺนา เมสา.

^๓ ส. อภาสิสฺสูติ.

ภาวิตตุดานัน คาทา อตุตูปนายิกา
 สุธนาถาติ โยชนา. เต จ มหาเถรา
 เอว กถนุตา อตุตโน สมมาปฏิปตติ-
 ปกาสนีหิ คาทาหิ สาสนสฺส เอกนุต-
 นิยุยานิกวิภาวเน^๒ ปเรปิ ตตุถ
 สมมาปฏิปตติยํ นิโยเชนุตติ เอตมตถ^๓
 ทีเปติ อายสฺมา ธมฺมภณฺฑาทาการิก,
 ตถา ทีเปนุโต จ อิมานิ คาทาหิ เตสํ
 โถมนํ ตานญจ เตสํ วจนสฺส
 นิทานภาเวเน จปนํ จานคตเมวาติ^๔
 ทสฺเสตติ ทฏฺจพฺพ.

สาธุชนทั้งหลาย จงตั้งใจสดับฟังคาถา
 อันน้อมเข้ามาเพื่อตนของพระเถระทั้งหลาย
 เหล่านั้น ผู้อบรมตนแล้ว ซึ่งแสดงอรรถ
 อันปฏิสังยุต ด้วยโลกิยะและโลกุตตระนั้น
 ที่ข้าพเจ้ากล่าวอยู่ในบัดนี้. บัณฑิตพึง
 เห็นว่าท่านพระธรรมภันฑาทาการิกแสดง
 ความนี้ว่า ก็พระมหาเถระเหล่านั้นกล่าว
 อยู่อย่างนี้ ชื่อว่าย่อมชักชวน แม้บุคคล
 เหล่าอื่นในการปฏิบัติชอบนั้น ด้วยการ
 อธิบาย คำสั่งสอนอันเป็นนियานิกธรรม
 โดยส่วนเดียว ด้วยคาถาอันประกาศ
 สัมมาปฏิบัติของตน และเมื่อแสดงเช่นนั้น
 ก็ย่อมแสดงว่า การชมเชยและยกย่อง
 พระมหาเถระเหล่านั้นด้วยคาถาเหล่านี้
 และการตั้งไว้ซึ่งถ้อยคำแห่งพระเถระ
 เหล่านั้น ล้วนแต่ถึงฐานะ (อันสมควร)
 โดยความเป็นนิทาน (เหตุเกิด) นั้นเทียว.

นิทานคาถาอรรถกถา นิฏฺจิตา.

พรรณนานิทานคาถา จบ.

^๑ ฉ. ...นียานิก...

^๒ ฉ. ...วิภาวเนน.

^๓ ส. เอวมตถ.

^๔ ส. นิทานภาเวเน ปากฏํ อตุตตานํ คตเมวาติ.

๑. เอกกนิบาต

๑. ปฐมวคฺค

๑. สุกฺกตฺตฺเถรคาถาวณฺณนา

อิทานิ **ฉนฺนา** เม^๑ กุฎิกาทิอาทินยปฺปวตฺตทานิ เถรคาถานิ อตฺตวณฺณนา โหติ. สภา ปณายํ อตฺตวณฺณนา ยสฺมา ตาสํ ตาสํ คาถานิ อตฺตูปฺปตฺติ ปกาเสตฺวา วุจฺจมานา ปากฺกฺวา โหติ สฺวิญญฺเวยฺยา จ, ตสฺมา ตตฺถ ตตฺถ อตฺตูปฺปตฺติ ปกาเสตฺวา อตฺตวณฺณนํ กริสฺสามาติ.

ตตฺถ **ฉนฺนา** เม กุฎิกาทิคาถาย กาย อูปฺปตฺติ? วุจฺจเต : อิติ กิริ กปฺปสฺตสฺสหสฺสมตฺถเก อนุปฺปนฺเนยฺว ปทุมฺตฺตเร ภควติ โลกนาถ หีสฺวตีนามเก^๒ นคฺเร อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณฺมหาสาลสฺส เอโก ปฺตฺโต

๑. เอกกนิบาต

๑. ปฐมวรรค

๑. พรรณนาคาถาของ

พระสุกฺกตฺเถระ

บัดนี้ มีการพรรณนาความ แห่งเถรคาถาทั้งหลาย ที่เป็นไปโดยนัย มีอาทิว่า **ฉนฺนา** เม กุฎิกา ดังนี้. ก็เพราะเมื่อข้าพเจ้ากล่าวประกาศเหตุเกิด แห่งเรื่องแห่งคาถาทั้งหลายเหล่านั้น การ พรรณนาความนี้ นั้น ก็จักปรากฏและ เข้าใจได้ง่ายขึ้น, เหตุ นั้น ข้าพเจ้าจัก กล่าวประกาศเหตุเกิดแห่งเรื่องแล้ว ทำการอธิบายเนื้อความในเรื่องนั้น ๆ ด้วยประการฉะนี้.

ในคาถาว่า **ฉนฺนา** เม กุฎิกา เป็นอาทินั้น มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร? ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไป : ได้ยินมาว่า ในที่สุดแห่งแสนกัป แต่ภัทรกัปนี้ เมื่อ พระผู้มีพระภาค พระนามว่าปทุมุตตระ ผู้เป็นที่พึงแห่งโลกยังมีได้ทรงอุบัติขึ้นที่ยว พฺราหฺมณฺมหาสาลคนหนึ่งในพระนคร

^๑ ฉ. ฉนฺนา เมสา.
^๒ ส. ฉ. หีสฺวตีนามเก.

อุปัชฌิ. ตสฺส “นันทมาณโว”ติ นามิ
 อภิสุ. โส วยปุปฺตโต ตโย เวเท
 อุกฺคณฺหิตฺวา ตตฺถ สารี อปฺสฺสนฺโต
 อตฺตโน ปริวารภูเตหิ จตฺจตฺตาพีสาย
 มาณวกลสฺสเสหิ สทฺธิ ปพฺพตปาเท
 อธิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อฏฺฐ สมฺปาตฺติโย
 ปญฺจ จ อภิญญาโย นิพฺพตฺเตสิ.
 อนฺตฺวาสิกานมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ อัจฺฉิ.
 เตปิ น จิเรเนว ฌานลาภิโน อเหสิ.

เตน จ สมเยน^๑ ปทุมุตฺตโร
 ภควา โลกํ อุปฺปชฺชิตฺวา หิंसวตีนคริ
 อุปนิสฺสสาย วิหรนฺโต เอกทิวสํ
 ปจฺจุสฺสมเย โลกํ โวโลเกนฺโต
 นนฺทตาปสฺสสฺส อนฺตฺวาสิกชฺฎิลานํ
 อรหตฺตฺอุปนิสฺสยํ, นนฺทตาปสฺสสฺส จ
 ทฺวิหฺงฺเคหิ สมฺนฺนาคตสฺส สวากฺภูจฺจา-
 นนฺตรสฺส ปตฺถนํ ทิสฺวา ปาโตว
 สรีรปฏิชคฺคณํ กตฺวา ปุพฺพณฺหสมเย
 ปตฺตจิวรมาทาย อญฺญํ กญฺจิ
 อนามนฺเตตฺวา สีโห วิย เอกจโร
 นนฺทตาปสฺสสฺส อนฺตฺวาสิกเกสุ ผลาผลตฺถาย

ชื่อว่าหงสวดี เกิดบุตรคนหนึ่ง พวกญาติ
 ได้ตั้งชื่อเขาว่า “นันทมาณพ”. เขา
 เจริญวัยแล้วเรียนจบไตรเพท ไม่เห็น
 สาระในไตรเพทนั้น จึงออกบวชเป็นฤาษี
 ที่เชิงเขากับมาณพ ๔๔,๐๐๐ คน ผู้เป็น
 บริวารของตน ยังสมาบัติ ๘ และ
 อภิญญา ๕ ให้บังเกิดแล้ว. บอก
 กรรมฐานให้แก่พวกอันตฺวาสิก แม้
 พวกอันตฺวาสิกเหล่านั้น ก็ได้ฌาน
 โดยกาลไม่นานนัก.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพระนาม
 ว่าปทุมุตฺตระ ทรงอุบัติในโลก ทรง
 อาศัยหงสวดีนคร ประทับอยู่ วันหนึ่ง
 ทรงตรววจดูโลก ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็น
 อุปนิสฺสแห่งอรหัตของพวกชฺฎิลอันตฺวาสิก
 ของนันทดาบส และเห็นความปรารถนา
 ตำแหน่งสาวกอันประกอบด้วยองค์สอง
 ของนันทดาบสแล้ว ทรงชำระพระสรีระ
 แต่เข้าเที่ยว ในเวลาบุพพณฺหสมย์ ทรง
 ถือบาตรและจีวร ไม่ชักชวนภิกษุรูปอื่นไป
 เสด็จพระองค์เดียวดุจสีหะ เมื่ออันตฺวาสิก
 ของนันทดาบสไปหามูลผลาผล ก็เสด็จ
 ลงจากอากาศ ประทับยืนบนแผ่นดิน

^๑ ส. อ. เตน จ สมเยน ปน.

คเตสุ “พุทฺธภาวํ เม ชานาตุ”ติ
 ปสฺสนุตฺตเสว นนฺทตาปสฺส อากาสโต
 โอตริตฺวา ปจฺวิยํ ปติฏฺฐาสิ. นนฺทตาปโส
 พุทฺธานุภาวญฺเจว ลกฺขณปาปริปริญฺจ
 ทิสฺวา ลกฺขณมนฺเต สมฺมสิตฺวา “อิเมหิ
 ลกฺขณเหหิ สมฺนาคโต นาม อคารํ
 อชฺฌาวสนฺโต ราชา โหติ จกฺกวตฺตี,
 ปพฺพชนฺโต โลเก วิวฺจฺจเท” สพฺพญฺญ
 พุทฺโธ โหติ. อयํ ปุริสาชานีโย นิสฺสํสยํ
 พุทฺโธ”ติ ฅตฺวา ปจฺจคฺคมนํ กตฺวา
 ปญฺจปติฏฺฐิตฺน วนฺทิตฺวา อาสนํ
 ปญฺญาเปตฺวา อทาสิ. นิสฺสีทิ ภควา
 ปญฺญตฺเต อาสนเ. นนฺทตาปโสปี
 อตฺตโน อญฺจวิกัំ อาสนํ คเหตุวา
 เอกมนฺตํ^๒ นิสฺสีทิ.

ตสมิ สมเย จตฺจตฺตาฬิสฺสหฺสฺส-
 ชฏฺฐิลา ปณฺีตปณฺีตานิ โอิชวฺนฺตานิ
 ผลาผลานิ คเหตุวา อจฺริยสฺส สนฺติกั
 สมฺปตฺตา พุทฺธานญฺเจว อจฺริยสฺส จ
 นิสฺสินฺนาสนํ โอิโลเกนฺตา อาหํสุ “อจฺริย

ทั้งที่นั่นทดาบสมองเห็นอยู่นั่นเอง ด้วย
 ทรงอธิษฐานว่า “นั่นทดาบส จงรู้
 พุทธานุภาพ ของเรา”. นั่นทดาบส
 เห็นพุทธานุภาพ และความบริบูรณ์
 ด้วยพระลักษณะ จึงตรวจฺจมนฺตํทำนาย
 ลักษณะ ก็รู้ได้ว่า ธรรมดาผู้ประกอบ
 ด้วยลักษณะเช่นนี้ เมื่อครองเรือนก็จัก
 เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อออกบวชก็จัก
 เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ผู้มีเครื่องมุงบัง
 เปิดแล้วในโลก. บุรุษอาชาไนยผู้นี้
 คงเป็นพระพุทธเจ้า โดยไม่ต้องสงสัย
 ดังนี้แล้ว จึงกระทำการต้อนรับกราบ
 ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ปลูกาดอาสนะ
 ถวาย. พระผู้มีพระภาคทรงประทับนั่ง
 บนอาสนะที่นั่นทดาบส ปลูกาดแล้ว.
 ฝ่ายนั่นทดาบส ก็ถือเอาอาสนะ
 ที่สมควรแก่ตนนั่ง ณ ส่วนสุดข้างหนึ่ง.

สมัยนั้น พวกชฏิล ๔๔,๐๐๐ เก็บ
 ผลไม้แห้งใหญ่ที่มีโอชะล้วนแต่ประณีต ๆ
 กลับมาถึงสำนักของอาจารย์ มองเห็น
 อาสนะ ที่พระพุทธเจ้าและอาจารย์นั่ง
 จึงกล่าวขึ้นว่า “ท่านอาจารย์ พวกเรา

^๑ ส. วิวตฺตจฺจเท, ไป. อ. วิวฺจฺจเท.

^๒ ส. เอกมนฺเต.

มยํ 'อิมสมึ โลกเก ตุมะหิ มหนุตตโร
นตถี'ติ วิจราม, อยํ ปน ปุริโส ตุมะหิ
มหนุตตโร มณฺเฑ"ติ.^๑

นันทตาสโส "ตาดตา กิ วเทถ, สาสเพน"^๒
สทธิ อฏฺฐสมฺมจิสตสหสฺสโยชนุพฺเพธึ
สิเนรุ อูปเมตุํ อิจฺฉถ, สพฺพณฺณพฺพฺพฺพฺพ
สทธิ มา มํ อูปมิตฺถา"ติ"^๓ อาห. อถ
เต ตาสสา "สเจ อยํ โอรโก
อมวิสฺส, น อมฺหากํ อัจริโย เอว
อูปมํ อاهرยฺย, ยาว มหา วตายํ
ปุริสาชานีโย"ติ ปาเทสุ นิปตฺติววา สิริสา
วณฺทีสุ.

อถ เต อัจริโย อาห "ตาดตา
อมฺหากํ พุทฺธานํ อณฺุจฺฉวิโก เทยฺยธมฺโม
นตฺถิ, ภควา จ ภิกฺขุชาจฺจเวลายํ
อิธาคโต, ตสมฺมา มยํ ยถาพลํ
เทยฺยธมฺมํ ทสฺสาม, ตุมะห ยํ ยํ
ปณฺีตํ ผลาผลํ อานีตํ, ตํ ตํ อاهرธา"ติ
วตฺวา อหาราเปตฺวา หตฺเถ โหวิตฺวา

เทียวไปด้วยคิดว่า ในโลกนี้ ไม่มีใคร
ใหญ่กว่าท่าน, แต่บุรุษผู้นี้ เห็นที่จะใหญ่
กว่าท่านกระมัง".

นันทตาสกล่าววว่า พ่อทั้งหลาย พวกเจ้า
พูดอะไร ท่านทั้งหลาย ปราธนาจะเอา
ภูเขาสิเนรุซึ่งสูงถึง ๖๘๐,๐๐๐ โยชน์
เปรียบกับเมล็ดพันธุ์ฝักกาด, พวกท่าน
อย่าเปรียบเทียบเรากับพระสัมพันธุญ
พุทธเจ้าเลย. ที่นั่น ดาบสเหล่านั้น
หมอบลงแทบพระบาทแล้ว นมัสการ
ด้วยเศียรเกล้าแล้ว กล่าวว่า ถ้าท่านผู้นี้
เป็นผู้ต่ำต้อยไซ้ไร อาจารย์ของเราจะไม่
นำอุปมาอย่างนี้มาเปรียบ เห็นที่ท่านผู้นี้
จะเป็นบุรุษอาชาไนยผู้ใหญ่มั่นแท้.

คราวนั้น อาจารย์ก็กล่าวกับอันเตवासิก
เหล่านั้นว่า "พ่อทั้งหลาย พวกเราไม่มี
ไทยธรรมที่สมควรแก่พระพุทธเจ้า และ
พระผู้มีพระภาค ก็เสด็จมาที่นี่ในเวลา
ภิกษุชาจ, ฉะนั้น เราทั้งหลายจักถวาย
ไทยธรรม ตามกำลัง พวกท่านจงไปนำ
ผลไม้ใหญ่น้อยที่ประณีตซึ่งท่านนำมา

^๑ อ. มหนุตตโรติ มณฺเฑติ.

^๒ อ. กิ สาสเพน.

^๓ อ. สทธิ อูปมิตฺถาติ.

สมัย ตถาคตสฺส ปตฺเต ปติฏฺฐาเปสิ.
สตฺถารา ผลาผล^๑ ปฏิกุคฺคหิตมตฺเต
เทวดา ทิพฺโพชฺช ปกฺขิปีสฺส.

ตปาโส อุทกมฺปิ สยเมว ปริสุสฺสาเวตฺวา
อทาสี. ตโต โภชนกิจจํ นิฏฺฐาเปตฺวา
นินฺนุเน สตฺถริ สพฺเพ อนฺเตวาลิก
ปกฺโกสิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก สารณียํ
กถํ^๒ กถนฺโต นิสฺสีทิ. สตฺถา "ภิกฺขุสฺสโม
อาคจฺจตฺตุ"ติ จินฺเตสิ. ภิกฺขุ สตฺถุ จิตฺตํ
ณตฺวา สตฺสทสฺสมตฺตา ชีณาสฺวา
อาคนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมฺนฺตํ
อภฺจิสฺส.

นนฺทตปาโส อนฺเตวาลิก อามนฺเตสิ
"ตาดา พุทฺธานํ นินฺนุนาสนมฺปิ นิจํ,
สมณฺสทสฺสสฺสปี อาสนํ นตฺถิ,
ตุเมหิ อชฺช อุพารํ ภควโต ภิกฺขุสฺสโม
จ สกฺกาโร กาคฺตุ วมฺภูติ, ปพฺพตปาทโต
วณฺณคนฺธสมฺปนฺนานิ ปุปฺพานิ
อาหฺรธา"ติ. อจินฺเตยฺยตฺตา อิทฺธิวิสยสฺส
มฺหุตฺเตเนว วณฺณคนฺธสมฺปนฺนานิ

แล้ว" ดังนี้ ครั้นให้นำมาแล้วก็ล้างมือ
ให้สะอาด เอาใส่ลงในบาตรของพระ
ตถาคตด้วยตนเอง. พอพระศาสดา
รับผลไม้น้อยใหญ่ เทวดาก็ใส่โอชะ
อันเป็นทิพย์ลง.

พระดาบสกรองแม่น้ำด้วยตนเองถวายแล้ว.
ครั้นพระศาสดาทรงทำภัตกิจเสร็จแล้ว
ประทับนั่งอยู่ จึงเรียกอันเตวาลิก
ทุกคนมานั่งสนทนาสาราณียกถาในสำนัก
พระศาสดา. พระศาสดาทรงดำริว่า "ขอ
ภิกษุสงฆ์จงมา" ดังนี้. ภิกษุทั้งหลาย
ทราบพระดำริของพระศาสดาแล้วมาถวาย
บังคมพระศาสดา ได้ยืนอยู่แล้ว ณ ส่วน
สุดข้างหนึ่ง.

นันทดาบสเรียกอันเตวาลิกทั้งหลาย
มากล่าวว่า "พ่อทั้งหลาย อาสนะที่พระ-
พุทธองค์ประทับนั่งต่ำไป ที่นั่งสำหรับ
พระสมณะหนึ่งแสนก็ไม่มี วันนี้ท่าน
ทั้งหลายควรกระทำสักการะอันยิ่งใหญ่
ถวายพระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์
ท่านทั้งหลาย จงไปนำดอกไม้ที่สมบูรณ์
ด้วยสีและกลิ่น มาจากเชิงเขาเถิด.

^๑ ฉ. ผลาผล.
^๒ อี. สาราณียกถ, ไป. สาราณียํ กถ.

เถรคาถา.ป-ท.๑-๕

ปุปฺพานิ อหริตฺวา พุทฺธานิ
 โยชนปุปฺมานิ ปุปฺผาสนํ ปญฺญาเปสฺสุ.
 อคฺคสาวกานํ ติคาวุตํ, เสสภิกฺขุณฺ
 อทฺตมโยชนิกาภิเกทํ สมนวกฺขุส
 อสภมตฺตํ อโหสิ. เอวํ ปญฺญตฺเตสฺ
 อาสเนสฺ นนฺทตาปโส ตถาคตฺตสฺส ปุโรโต
 อญฺชลิ ปคฺคยฺห จิตฺโต “ภนฺเต มยฺหิ
 ที่สมรตฺตํ หิตาย สุขาย อิมํ ปุปฺผาสนํ
 อภิวุทฺธา”ติ อาน. นิสีทิ ภควา
 ปุปฺผาสเน, เอวํ นิสินฺเน สตฺถริ สตฺถ
 อาการิ ฅตฺวา ภิกฺขุ^๑ อตฺตโน อตฺตโน
 ปตฺตาสเน นิสีทิสฺสุ.^๒

นนฺทตาปโส มหนฺตํ ปุปฺผตฺตํ คเหตุวา
 ตถาคตฺตสฺส มตฺถเก ธาเรนฺโต อญฺจาสิ.
 สตฺถา “ตปฺसानิ อยํ สกฺกาโร มหปฺพลโ

ชั่วครู่เดียวเท่านั้น พวกอันเตวาสิกต่างก็
 ไปนำเอาดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น
 มาตักแต่งปูลาดอาสนะดอกไม้ประมาณ
 หนึ่งโยชน์ ถวายพระพุทธเจ้า. สำหรับ
 พระอัครสาวกประมาณ ๓ คาบวุต สำหรับ
 ภิกษุที่เหลือ ต่างกันถึงโยชน์เป็นต้น
 สำหรับภิกษุผู้เป็นสังฆนวกะก็ประมาณ
 หนึ่งอุสภะ เพราะอิทธิวิสัยเป็นอจินไตย.
 ครั้นปูลาดอาสนะอย่างนี้แล้ว นันทดาบส
 จึงยืนประคองอัญชลีอยู่ตรงพระพักตร์
 พระตถาคต กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า ขอ
 พระองค์จงขึ้นประทับบนอาสนะดอกไม้
 นี้เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่
 ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด”. พระผู้มี
 พระภาคทรงประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้
 แล้ว เมื่อพระศาสดาทรงประทับนั่ง
 อย่างนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลาย ทราบอาการ
 ของพระศาสดา ต่างก็ขึ้นนั่งบนอาสนะ
 ของตน ๆ.

นันทดาบสถือฉัตรดอกไม้ใหญ่ยืนกันอยู่
 เบื้องบนพระตถาคต. พระศาสดาตรัสว่า
 “สักการะของดาบสทั้งหลายนี้จะมีผลมาก

^๑ ส. ภิกษุ.

^๒ ส. นิสินฺเนสฺ.

โหดุ"ติ นิโรธสมาปตฺตี สมาปชฺชึ. สตุถุ
 สมาปนุณฺณาวํ ฌตฺวา ภิกฺขุปี สมาปตฺตี
 สมาปชฺชึสุ.^๑ ตถาคเต สตุตฺตํ นิโรธํ
 สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺเน อนฺเตวาสิกา
 ภิกฺษาจรรกาลे สมฺปตฺเต วนมฺูลผล^๒
 ปริภุญชิตฺวา เสสกาลे พุทฺธานํ อญฺชลิ
 ปคฺคยฺห ติฏฺฐนฺติ. นนฺทตาปโส ปน
 ภิกฺษาจรรมฺปี อคฺนฺตฺวา ปุปฺผจตฺตํ
 ธาเรนฺโต สตุตฺตํ ปิตฺติสุเขเนว
 วิตินาเมติ.^๓

เถิด" ดังนี้ แล้วทรงเข้านิโรธสมาบัติ.
 แม้ภิกษุทั้งหลายทราบว่ พระศาสดา
 ทรงเข้าสมาบัติ ก็เข้าสมาบัติบ้าง. เมื่อ
 พระตถาคตทรงประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติ
 ครบ ๗ วันแล้ว เมื่อถึงเวลาภิกษาจรร
 พวกอันเตวาสิกทั้งหลาย ก็บริโภคน
 มูลผลาผลที่นำมาจากป่า ในเวลาที่เหลือ
 ก็ยืนประคองอัญชลี แก่พระพุทธเจ้า
 ทั้งหลาย. ส่วนนันทดาบส ไม่ไปภิกษาจรร
 ยืนกั้นฉัตรดอกไม้อยู่จนล่วงไปหนึ่งสัปดาห์
 ด้วยปีติสุขนั้นเทียว.

สตุถา นิโรธโต วุฏฺฐาย
 อรรณวิหาริองฺเคน ทกฺขิณฺเยยงฺเคน จาติ
 ทวีหิ องฺเคนหิ สมฺนฺนาคตํ เอกํ สวากํ
 "อิสฺสิคณฺสุส ปุปฺผาสฺนानุโมทนํ กโรหิ"ติ
 อาณาเปสิ. โส จกฺกวตฺติรณฺโณ สนฺติกา
 ปฏฺิลทฺธมฺหาลาโก มหาโยธึ วย
 ตฺภูจฺมานโส อตฺตโน วิสเย จตฺวา
 เตปิฏฺกํ พุทฺธวจฺนํ สมฺมสฺสิตฺวา อนฺุโมทนํ

พระศาสดา เสด็จออกจากนิโรธ-
 สมาบัติแล้ว ทรงสั่งพระสาวกรูปหนึ่ง
 ผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ องค์ของภิกษุ
 ผู้อยู่อย่างไม่มีกิเลส ๑ องค์ของภิกษุผู้เป็น
 ทักขิไณยบุคคล ๑ ว่าเธอจงกระทำ
 อนุโมทนา อาสนะดอกไม้แก่หมู่ฤาษี.
 ภิกษุนั้นดีใจ ประหนึ่งมหาโยธาได้
 ลากใหญ่จากสำนักพระเจ้าจักรพรรดิ
 ฉะนั้น ดำรงอยู่ในวิสัยของตนพิจารณา
 พระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎกกระทำ
 อนุโมทนาแล้ว. ในเวลาจบเทศนาของ

^๑ ส. สมาปตฺตี สมาปชฺชึ.

^๒ ฉ. วนมฺูลผลาผล.

^๓ อ. วิตินาเมสิ.

อกาสี. ตสฺส เทสนาวसानะ สตุถา
สยํ ฌมฺมํ เทเสสิ.

เทสนาปริโยसानะ สพฺเพ จตุจตุตาพีส-
สหัสสตาปสา อรหตฺตํ ปาปุณฺสี. สตุถา
“เอถ ภิกฺขโว”ติ หตฺถํ ปสาเวสิ. เตสํ
ดาวเทว เกสมสฺสุ^๑ อนุตฺตราชยิ. อญฺจ
ปริกฺขาราย กาเย ปฏิมุกฺกาว อเหสฺสุ.
สมฺภวสฺสตุเถรา วิย สตุถารํ ปริวารยิสฺสุ.

นนฺทตาปโส ปน วิกฺขิตฺตจิตฺตตาย วิเสสํ
นาธคฺจฺฉิ. ตสฺส กิร อรณฺวิหาริตฺตเถรสฺส
สนฺติเก ฌมฺมํ โสตุํ อารทฺธกาลโต
ปญฺจาย “อโห วตานิปิ อนาคเต
อุปฺปชฺชนกพฺพุตฺตสฺส สาสเน อิมินา
สาวเกน ลทฺธธฺริ ลภายฺยนฺ”ติ จิตฺตํ
อุทฺปาที. โส เตน ปริวิตกฺเกน
มคฺคผลปฏิวเธํ กาคฺตุํ นาสกฺขิ.

ตถาคตฺติ ปน วนฺทิตฺตวา สมฺมุเข จตฺตวา
อาห “ภนฺเต เยน ภิกฺขุณา อีสิคนฺสฺส

ภิกฺขุณฺนํ พระศาสดา จึงทรงแสดงธรรม
ด้วยพระองค์เอง.

ในเวลาสิ้นสุดเทศนา ดาบส ๔๔,๐๐๐
บรรลुพระอรหัตแล้ว. พระศาสดาทรง
เหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า เธอทั้งหลาย
จงเป็นภิกษุมาเถิด ดังนี้. ในทันใดนั้น
ผมและหมวดของชฎิลเหล่านั้นอันตรธาน
แล้ว. บริหาร ๘ ก็สวมกายทันที. ภิกษุ
เหล่านั้น เป็นอุจฺพระเถระมีพรรษา ๖๐
ฉะนั้น แวดล้อมพระศาสดาแล้ว.

ส่วนนั้นทดาบส มิได้บรรลุคุณวิเศษ
เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน. ได้ยินว่า จำเดิมแต่
กาลที่ดาบสนั้น ปรารภเพื่อจะฟังธรรม
ในสำนักของพระอรณฺวิหาริเถระ ก็เกิด
ความคิดขึ้นว่า “โอ น้าอัศจรรย์หนอ
แม้ตัวเราก็ฟังได้ธฺระ ที่พระสาวกรูปร่าง
ได้แล้ว ในศาสนาของพระพุทธเจ้า
ผู้จะทรงอุบัติในอนาคตเถิด”. ท่านไม่อาจ
กระทำการรู้แจ้งมรรคและผลได้ เพราะ
ความปริวิตกนั้น.

ก็นั้นทดาบสนั้นถวายบังคมพระตถาคต
แล้วยืนอยู่ตรงพระพักตร์ กราบทูลว่า

^๑ ส. เกสมสฺสุ, อ. เกสมสฺสุ.

ปุพฺผาสณานุโมทนา กตา, โภ นามายี
 ตมุหาก็ สาสนเน”ติ. อรณวิหาริองุเค
 ทกฺขิณฺณยฺยองุเค จ เอตทคฺคํ ปตฺโต
 เอโส ภิกฺขุติ. “ภนฺเต ยวายํ มยา
 สุตฺตาทํ ปุพฺผชฺตตํ ฐาเรณฺเตน สกฺกาโร
 กโต, เตน อธิกาเรณ น อญฺญํ
 สมฺปตฺตี ปตฺถेमิ, อนาคเต ปน เอกสฺส
 พุทฺธสฺส สาสนเน อัยํ เถโร วิย ทูวิหฺงฺเคหิ
 สมฺนฺนาคโต สาวโก ภเวยฺยนฺ”ติ
 ปตฺถณฺมกาสิ.

พระเจ้าข้า ภิกษุรูปที่กระทำอนุโมทนา
 อาสนะดอกไม้แก่คณะภิกษุนี้ มีชื่อว่า
 อย่างไรในศาสนาของพระองค์. พระผู้มี
 พระภาคตรัสว่า ภิกษุรูปนี้ ถึงความเป็น
 ผู้เลิศในองค์แห่งภิกษุผู้อยู่อย่างไม่มีกิเลส
 และองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักษิณียบบุคคล.
 นันทดาบสจึงกระทำความปรารภว่า
 “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยการรับใช้
 ที่ข้าพระองค์กั้นฉัตรดอกไม้แล้วกระทำ
 สักการะตลอดหนึ่งสัปดาห์ ข้าพระองค์
 มิได้ปรารภนาสมบัติอย่างอื่น แต่ใน
 อนาคตกาล ขอข้าพระองค์พึงเป็น
 พระสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ เหมือน
 อย่างพระเถระรูปนี้ ในศาสนาของ
 พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเถิด”.

สตฺถา “สมิขฺฌิมฺหฺสฺสตี นุ โข อิมฺหฺสฺส
 ตาปสฺสฺส ปตฺถณา”ติ อนาคตํสญฺญาณํ^๑
 เปเสตฺวา โอลิเกนฺโต กปฺปสฺตสหฺสฺสํ
 อติกฺกมิตฺวา สมิขฺฌนฺกภาวํ ทิสฺวา
 นนฺทตาปสํ อาท “น เต อัยํ ปตฺถณา
 โมฆา ภวิสฺสตี, อนาคเต กปฺปสฺตสหฺสฺสํ
 อติกฺกมิตฺวา โคตโม นาม พุทฺโธ
 อูปฺปชฺชิสฺสตี, ตสฺส สนฺติเก สมิขฺฌิมฺหฺสฺสตี”ติ

พระศาสดาทรงส่งอนาคตังสญาณ
 ไปว่า ความปรารภของดาบสนี้จัก
 สำเร็จหรือไม่หนอ ตรวจดูไปก็ทรงเห็นว่า
 ล่วงไปถึงแสนกัปจะสำเร็จ จึงตรัสบอก
 นันทดาบสว่า ความปรารภของท่านนี้
 จักไม่เปล่าประโยชน์ ล่วงไปแสนกัป
 ในอนาคต พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม
 จักทรงอุบัติ ความปรารภของท่าน

^๑ ไป. อี. อนาคตํ สญฺญาณํ.

วตุวา ธมฺมกถํ กถตฺวา ภิกฺขุสํปริวุโต
 อากาสํ ปกฺขนฺทิตฺ. นนฺทตฺวาปโส ยาว
 จกฺขุปถสมตฺติกฺกมา สตฺถารํ ภิกฺขุสํมญฺจ
 อุทฺทิสฺส อญฺชลิ ปคฺคยฺห อญฺจาสี.

โส อปรภาเค กาเลน กาลํ สตฺถารํ
 อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุณฺนิ. อปริหีนชฺฎมาโนว
 กาลํ กตฺวา พุรฺหมโลเก นิพฺพตฺโต.
 ตโต ปน จฺโต อปรานิปิ ปญฺจ
 ชาตีสตานิ ปพฺพชิตฺวา อารญฺญโก
 อโหสิ. กสฺสปสฺมมาสมฺพุทฺธกาเลปิ
 ปพฺพชิตฺวา อารญฺญโก หุตฺวา
 คตฺปจฺจาคตฺวตฺตํ ปุเรสิ. เอตํ กิร
 วตฺตํ อปริปุเรตฺวา มหาสาวกภาวํ
 ปาปุณฺนตา นาม นตฺถิ.
 คตฺปจฺจาคตฺวตฺตํ ปน อาคมฺภุจกถาสฺ^๑
 วุตฺตนเยเนว เวทิตฺพมฺ. โส
 วิสตีวสุสฺสหนฺสุสานิ คตฺปจฺจาคตฺวตฺตํ
 ปุเรตฺวา กาลํ กตฺวา กามาวจรเทวโลก

จักสำเร็จในสำนักของพระพุทธโคดมนั้น
 ครั้นตรัสแล้ว จึงแสดงธรรมกถา
 มีหมู่ภิกษุแวดล้อม เสด็จไปทางอากาศ.
 นันทดาบส ยืนประคองอัญชลีเฉพาะ
 พระศาสดาและภิกษุสงฆ์จนลับตาไป.

ภายหลังนันทดาบสนั้นก็เข้าเฝ้าพระศาสดา
 ฟังธรรมตามกาลอันควร. ไม่เสื่อมจาก
 ฌานเลย ทำกาละแล้ว ไปบังเกิดใน
 พรหมโลก. และเคลื่อนจากพรหมโลกนั้น
 แล้ว ก็ออกบวช เป็นผู้มีปกติอยู่ป่า
 เป็นวัตรอีกถึง ๕๐๐ ชาติ. แม้ในศาสนา
 ของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ออก
 บวช เป็นผู้มีปกติอยู่ป่า บำเพ็ญ
 คตปัจจาคตวัตรให้บริบูรณ์แล้ว. ได้ยินว่า
 ชื่อว่าผู้ที่ยังบำเพ็ญวัตรนี้ไม่บริบูรณ์แล้ว
 จะถึงความเป็นพระมหาสาวก หามีไม่.
 ก็คตปัจจาคตวัตร บัณฑิตพึงทราบ
 โดยนัยที่กล่าวไว้ในอรรถกถาแห่งอาคม
 (นิกายเป็นที่มาที่มณิกายมัชฌิมนิกาย
 เป็นต้น) นั้นแหละ. นันทดาบสนั้น
 บำเพ็ญคตปัจจาคตวัตรถึง ๒๐,๐๐๐ ปี
 กระทำกาละแล้ว ไปบังเกิดในภพชั้น
 ดาวดึงส์ ซึ่งเป็นเทวโลกชั้นกามาวจร.

^๑ สุมงฺคฺลวิลาสินี. ๔/๒๓๑, ปปญฺจสุทฺถนํ. ๗/๓๕๐.

ดาวตีสภวเน นิพพตติ. วุตตญเหตัง
อปทาน^๑ :

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในอปทาน
ดังต่อไปนี้ :

“หิมวณุตสฺส อวิทุเร
นิสโก นาม ปพฺพโต
อสฺสโม สุกโต มยฺหัง
ปณฺณสาลา สุมาปีตา.

“นิสภบรพต อยู่ใกล้ป่าหิมพานต์
เราสร้างอาศรมไว้ เป็นอย่างดี
บรรณศาลา ก็สร้างไว้เป็นอย่างดี.

โกสิโย นาม นามเนน
ชฎิลो อุกคตาปโน
เอกายิโก^๒ อหุติโย
วสามิ นิสฺสกา ตทา.

ในกาลนั้น เราเป็นชฎิลชื่อว่าโกสิยะ
โดยนาม เป็นผู้มีความเพียรสูง
อยู่ที่นิสภบรพตผู้เดียว ไม่มีเพื่อน.

ผลํ มุลญฺจ ปณฺณญฺจ
น ญญชามิ อหัง ตทา
ปวตฺตญฺจ สุปาตานิ^๓
อุปชีวามิ ดาวเท.

เราไม่ขบฉันผลไม้ รากไม้ และ
ใบไม้ ในครั้งนั้น เราเลี้ยงชีพเฉพาะ
ของที่ตกหล่นแล้วเท่านั้น.

นาหัง โภเปมิ อาชีโว
จชมาโนปิ ชีวิตัง
อาราธมิ สกํ จิตฺตัง
วิวชฺเซมิ อเนสนัง.

แม้ถึงจะต้องสละชีพ เราก็จะไม่ทำ
อาชีพให้กำเริบ เราทำจิตของเรา
ให้รำเริง เว้นการแสวงหาที่ไม่
สมควร.

วาคูปลํหิตัง จิตฺตัง
ยทา อูปฺปชฺชเต มม

เมื่อใด จิตที่สัมปยุตด้วยราคะ
เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อนั้น เราจะบอก

^๑ ชุ. อ. ๓๒/๙๔.

^๒ ฉ. เอกากิโย. อี. เอกากิโก.

^๓ สี. ปวตฺตปณฺฑปตฺตานัง.

สยัม ปจฺจเวกฺขามิ
เอกโก^๑ ตํ ทเมมहि.

ตนเองว่า เราผู้เดียวทรมานจิตนั้น.

รชฺชสิ รชฺชนีเย จ
โทสนีเย จ ทุสฺสเส
มฺยุหเส โมหนีเย จ
นิกฺขมสฺสุ วนา ตฺวํ.

เจ้ากำหนด ในอารมณ์เป็นที่ตั้ง
แห่งความกำหนด ชัดเคื่องใน
อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความชัดเคื่อง
ลุ่มหลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความ
ลุ่มหลง เจ้าจงออกไปเสียจากป่า.

วิสุทฺธานํ อยํ วาโส
นิมฺมลानํ ตปสฺสสินํ
มา โข วิสุทฺธํ ทูเสสิ
นิกฺขมสฺสุ วนา ตฺวํ.

ที่อยู่นี้ สำหรับท่านผู้บริสุทธิ์ ไม่มี
มลทิน มีตบะ ท่านอย่าประทุษร้าย
ผู้บริสุทธิ์เลย จงออกไปเสียจากป่า
เถิด.

อาคาริโก ภวิตวาน
ทยา ยุตฺต^๒ ลภิสฺสสิ
อุโปปี มา วิราเธสิ
นิกฺขมสฺสุ วนา ตฺวํ.

เมื่อท่านเป็นเจ้าเรือนได้สิ่งที่สมควร
ได้ ท่านอย่ายินดีแม้ทั้งสองอย่าง
นั้นเลย จงออกจากป่าไปเถิด.

ฉวาลาตี ยถา กฏจํ
น กฺวจิ กิจฺจการกั^๓
เนว คาเม อรณฺเณ วา
น हि ตํ กฏจฺสมฺมตํ.

เปรียบเหมือนพืนเผาศพ ใช้ทำกิจ
อะไรไม่ได้ ไม่นั้น เขาไม่ถือว่า
เป็นไม้ในบ้านหรือในป่า ฉันใด.

^๑ ฉ. อี.เอกคฺโค.

^๒ ส. ปุตฺต.

^๓ ส. นตฺถเวว กิจฺจการณํ, ไป. นตฺถเววกิจฺจการกั.

ฉวาลาตุปโม ตฺวํสิ
 น คิหิ นปี สญฺญโต
 อุมโต มุตฺตโก อชฺช
 นิกฺขมสฺส วนา ตฺวํ.

สียา นุ โข ตว เอตํ
 โก ปชานี^๑ หิ เต อิทํ
 สํหํ ฐํ^๒ วหิสี^๓ เม
 โกสชฺชพหุลา ย จ.

ชิตฺตุจฺฉิสฺสนฺติ ตํ วิญญู
 อสฺสจี นาคริโก ยถา
 อากทฺตฺตฺตฺวาน อิสโย
 โจทยิสฺสนฺติ ตํ สทา.

ตํ วิญญู ปวทิสฺสนฺติ
 สมตฺติกฺกนฺตสฺสสนํ
 สํวาสํ อลภนฺโต หิ
 กถํ ชีวหิสี ตฺวํ.

ติธปฺปภินฺนํ มาตงฺคํ
 กุญฺชรํ สญฺจิชายนํ
 พลินาโค อูปคนฺตฺวา
 ยฺยูถา นีหฺรเต คชํ.

ท่าน ก็เปรียบเหมือนพื้นเผาศพ
 ฉะนั้น คฤหัสถ์ ก็ไม่ใช่ สมณะ
 ก็ไม่ใช่ วันนี้ ท่านพ้นจากเพศ
 ทั้งสอง จงออกไปเสียจากป่า.

ข้อนี้ ควรมีแก่ท่านใหม่หนอ ใคร
 จะรู้ข้อนี้ของท่าน ใครจะนำธุระ
 ของเราไปโดยเร็ว เพราะท่านมาก
 ไปด้วยความเกียจคร้าน.

วิญญูชนจักเกลียดท่าน เหมือน
 ชาวเมือง เกลียดของไม่สะอาด
 ฉะนั้น ฤาษีทั้งหลาย จักคร่ำท่าน
 มาใจท้าวทวง ทุกเมื่อ.

วิญญูชนจักประกาศท่านว่า เป็น
 ผู้ก้าวล่วงศาสนาเสียแล้ว ก็เมื่อ
 ไม่ได้การอยู่ร่วม ท่านจักเป็นอยู่
 ได้อย่างไร.

ช้างมีกำลัง เข้าไปหาช้างตกมัน
 ๓ ครั้ง เกิดในสกุลช้างมาตั้งคะ
 มีอายุ ๖๐ ถอยกำลังแล้ว ถูกขับ
 ออกเสียจากโขลง.

^๑ ฉ. ปชานาติ.

^๒ ฉ. สทฺธาธํ.

^๓ ฉ. ปาหิส.

ยฺถา วินิสฺสํโฆ สนฺโต
 สุขํ สาทํ น วินฺทติ
 ทุกฺขิตฺโต วิมโน^๑ โหติ
 ปชฺฌมายนฺโต ปเวธติ.

เมื่อถูกขับออกจากโฆลงแล้ว ย่อม
 ไม่ได้ความสุขสำราญ มีแต่ทุกข์
 เศร้าใจ ชบเซา หวันไหวอยู่
 ฉนั้นใด.

ตเถว ชฺฎฺฐิลา ตํปี
 นีหริสฺสฺสนฺติ ทุมฺมตี
 เตหิ ตฺวํ นิสฺสํโฆ สนฺโต
 สุขํ สาทํ น ลจฺจฺสึ.

ชฎิลทั้งหลาย ก็จักขับไล่แม่ท่าน
 ผู้โง่เขลา ท่านถูกเขาขับไล่แล้ว
 จักไม่ได้ความสุขสำราญ ฉนั้นนั้น.

ทิวา วา ยทิ วา รตฺตี
 โสภสฺสฺลสมปฺปิโต
 ทยฺหสิ^๒ ปริฟ้าเหน
 คไซฺย ยฺถาว นิสฺสํโฆ.

ท่านเพียบพร้อมแล้วด้วยลูกศร คือ
 ความโศกทั้งกลางวันและกลางคืน
 จักถูกความร้อนแผดเผา เหมือน
 ช้างถูกขับออกจากโฆลง ฉะนั้น.

ชาตฺรฺรูปิ ยถา กุญฺ
 เนว ยายติ^๓ กตฺถจฺ
 ตถา สีลวิหิโน ตฺวํ
 น ยายิสฺสฺสึ^๔ กตฺถจฺ.

หม้อน้ำทอง ย่อมไม่ไปในที่ไหน ๆ
 ฉนั้นใด ท่านมีศีลเสื่อมแล้ว ก็ฉนั้น
 จักไปที่ไหน ๆ มิได้.

อคาราวสฺมาโนปิ
 กถํ สีวิหิสี ตฺวํ
 มตฺตํกํ เปตฺติกญฺจาปี^๕
 นตฺถิ เต นิหิตํ ฐนํ.

ถึงท่านจะอยู่ครองเรือน ก็จักเป็น
 อยู่อย่างไรได้ ทรัพย์อันเป็นของ
 มารดาและบิดาของท่าน ที่ฝังไว้
 ก็ไม่มี.

^๑ ส. ทุมมโน.

^๒ ฉ. ทยฺหติ.

^๓ ฉ. ฉายติ.

^๔ ฉ. ฉายิสฺสฺสึ.

^๕ ฉ. เปตฺติกญฺจาปี.

สกั^๑ กมฺมํ กริตฺวาน
 คตฺเต เสทํ ปโมจยํ
 เอวํ ชีวิหิสี เคเห
 สาธฺ เต ตํ น รุจฺจติ.

ท่านจักต้องทำภาระงานของตน จะ
 ต้องอาบเหงื่อต่างน้ำ จักเป็นอยู่
 ในเรือน อย่างนี้ กรรมที่ดีนั้น
 ท่านก็ไม่ชอบ.

เอวาทํ ตตฺถ วาเรมิ
 สงฺกิลเสศคตํ มนํ
 นานาธมฺมกถํ กตฺวา
 ปาปา จิตฺตํ นิวารยิ.

เราห้ามใจอันหมักหมมด้วยสังกิลเสศ
 อย่างนี้ ในที่นั้น เราได้ใช้ธรรมกถา
 ต่าง ๆ ห้ามจิตเสียจากบาปกรรม.

เอวํ เม วิหรนฺตสฺส
 อปฺปมาทวิหาริโน
 ตีสฺวสฺสสหสฺसानิ
 ปวเน^๒ เม อติกุกฺกมฺ.

เมื่อเรา มีปกติอยู่ด้วยความไม่
 ประมาทอย่างนี้ เวลา ๓ หมื่นปี
 ล่วงเลยเราไป ในป่าใหญ่.

อปฺปมาเทน มํ ทิสฺวา^๓
 อุตฺตมตฺถํ คเวสกํ
 ปทฺมุตฺตรสมฺพุทฺโธ
 อาคณฺชิ มม สนฺติกํ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า
 ปทุมุตตระ ทรงเห็นเราผู้
 ไม่ประมาท ผู้แสวงหาประโยชน์
 อันอุดม จึงเสด็จมายังสำนัก
 ของเรา.

ติมฺพฺรฺสฺสกวณฺณาโก^๔
 อปฺปเมยฺโย อนฺุปโม

พระองค์มีพระรัศมีดั่งสีทองชมพู
 ประมาณมิได้ ไม่มีใครเปรียบ ไม่มี

^๑ ฉ. สยั.

^๒ ฉ. วิปีเน.

^๓ ฉ. อปฺปมาทตํ ทิสฺวา.

^๔ ส. ทิมฺพฺรฺสฺสกวณฺณาโก.

รฐเปนาสทิสเ ปุทุโร
 อากาเส จงกมึ ตทา.

โครเสมอดด้วยพระรูป เสด็จจงกรม
 อยู่ในอากาศในเวลานั้น.

สุมุลโล สาลราชาว
 วิชชวพุกษมนนตเร^๑
 ณาณนาสทิสเ ปุทุโร
 อากาเส จงกมึ ตทา.

พระพุทธรเจ้า ผู้ไม่มีใครเสมอ
 ด้วยพระญาณ เสด็จจงกรมอยู่
 ในอากาศในเวลานั้น ดังพญารัง
 มีดอกบานสะพรั่ง เหมือนสายฟ้า
 ในระหว่างกลีบเมฆ.

สีหราชาวสมภูโต
 คชราชาว ทปปีโต^๒
 อภีโต^๓ พุยคษราชาว
 อากาเส จงกมึ ตทา.

พระองค์ เสด็จจงกรมอยู่ในอากาศ
 ในเวลานั้น ดังราชสีห์ผู้ไม่กลัว ดุจ
 พญาช้าง ร่าเริง เหมือนพญา
 เสือโคร่ง ผู้ไม่ครั่นคร้าม.

สิงคินิกขสุวรรณนาโ
 ขทิงคารสนุนิโก
 มณี ยถา ไชติรโส
 อากาเส จงกมึ ตทา.

พระพุทธรองค์มีพระรัศมีดั่งแท่งทอง
 สิงคิ เปรียบดั่งถ่านเพลิงไม้ตะเคียน
 มีพระรัศมีไชติชวง ดั่งดวงแก้วมณี
 เสด็จจงกรมอยู่ในอากาศในเวลานั้น.

วิสุทฺถเกลลาสนุนิโก^๔
 ปุณฺณมาเยว จนุทิมา
 มชฺฌนฺติเกว^๕ สุริโย
 อากาเส จงกมึ ตทา.

พระพุทธรเจ้า ผู้มีพระรัศมี เปรียบ
 ดั่งเขาไกรลาสอันบริสุทธิ์ เสด็จ
 จงกรมอยู่ในอากาศ ในเวลานั้น
 ดังพระจันทร์ในวันเพ็ญดูจพระอาทิตย์
 ในเวลาเที่ยง ฉะนั้น.

^๑ ส. วิชชว คคนนตเร.

^๒ ฉ. ทมฺมิโต.

^๓ ฉ. อี. ลสิโต.

^๔ ฉ. วิสุทฺถเกลลาสนิโก.

^๕ ฉ. มชฺฌนฺติโก.

ทิสฺวา นมา จงฺกมฺนุตฺติ
 เอวํ จินฺตเตสฺหิ ตทา
 เทโว นุ โข อยํ สตุโต
 อุทาทุ มนุโช อยํ.

น เม สุตโต ว ทิฏฺฐิจฺจ วา
 มหิยา เอทิสฺโส นโร
 อปี มนฺตปทํ อตฺถิ
 อยํ สตุถา ภวิสฺสติ.

เอวาทํ จินฺตยิตฺวาน
 สกํ จิตฺตํ ปสฺสาทยํ
 นานาปุปฺพลฺลจฺจ คนฺธลฺลจ
 สนฺนิปาเตสฺหิ ตทา.

ปุปฺปผาสนํ ปญฺญาเปตฺวา
 สาธุจิตฺตํ มโนรมํ
 นรสารถินํ อคฺคํ
 อิทํ วจฺนมพฺรวิ.

อิทํ เม อาสนํ วีร
 ปญฺญตฺตํ ตวฺนุจฺจนํ^๑
 หาสยฺนุโต มม จิตฺตํ
 นิสิตฺท กุสฺมาสเน.

เราได้เห็นพระองค์เสด็จจงกรมอยู่ใน
 อากาศ จึงคิดอย่างนี้ว่า สัตว์ผู้นี้
 เป็นเทวดาหรือเป็นมนุษย์.

นรชนเช่นนี้ เราไม่เห็น หรือได้ฟัง
 ในแผ่นดิน มนต์บางบทจะมีอยู่บ้าง
 กระทบผู้จักเป็นพระศาสดา.

ครั้นเราคิดอย่างนี้แล้ว ได้ทำจิต
 ของตนให้เลื่อมใส เราชอบรวม
 ดอกไม้และของหอมต่างๆ ไว้ใน
 เวลานั้น.

ได้ปลูดาสนะดอกไม้ อันวิจิตรดี
 เป็นที่รื่นรมย์ใจ แล้วได้กล่าวคำนี้
 กับพระพุทธองค์ผู้เลิศกว่าพระผู้เป็น
 สารถีว่า.

ข้าแต่พระวีระเจ้า อาสนะอันสมควร
 แก่พระองค์นี้ ข้าพระองค์จัดไว้
 ถวายแล้ว ขอได้โปรดทรงยังจิต
 ของข้าพระองค์ให้รำเริง โปรด
 ประทับนั่งบนอาสนะดอกโกสุมเถิด.

^๑ ฉ. อี. ตวฺนุจฺจนํ.

นิสึติ ตตถ ภควา
 อสมภีโตว เกสรี
 สตฺตรตฺตินฺทิวํ พุทฺโธ
 ปวเร กุสุมาสเน.

พระผู้มีพระภาค ไม่ทรงหวาดหวั่น
 ดังพญาไกรสร ประทับนั่งบน
 อาสนะดอกโกสุม อันประเสริฐนั้น
 ๗ คืบ ๗ วัน.

นมสุสมาโน อฏฺจาสิ
 สตฺตรตฺตินฺทิวํ อหํ
 วุฏฺฐหิตฺวา สสมาธิมา
 สตฺถา โลกเ อนฺตฺตโร.

เราก็ได้ยืนนมัสการพระองค์ ๗ คืบ
 ๗ วัน พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม
 ในโลก เสด็จออกจากสมาธิแล้ว.

มม กมมํ ปกิตฺเตนฺโต
 อิทํ วจนมพฺรวิ
 ภาเวหิ พุทฺธานุสฺสตี
 ภาวนานํ อนฺตฺตรํ.

เมื่อจะทรงพยากรณ์ กรรมของเรา
 ได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า ท่านจงเจริญ
 พุทธานุสติ ซึ่งเป็นภาวนา
 ที่ยอดเยี่ยมกว่าภาวนาทั้งหลาย.

อิมํ สตี ภาวยิตฺวา
 ปุรยิสฺสสิ มานสํ^๑
 ตีสกปฺปสฺสหนฺตฺตานิ
 เทวโลกเ รมิสฺสสิ.

ครั้นเจริญสตินี้แล้ว จักยังใจให้
 เต็มเปี่ยมได้ จักรื่นรมย์อยู่ใน
 เทวโลก ตลอดสามหมื่นกับ.

อสีติขตฺตํ เทวินฺโท
 เทวราชํ กริยฺสสิ
 สหสฺสขตฺตํ จกฺกวตฺติ
 ราชา รมฺเภา ภาวิสฺสสิ.

จักได้เป็นจอมเทวดา จักได้เสวย
 เทวราชสมบัติอยู่ ๘๐ ครั้ง จักได้เป็น
 พระเจ้าจักรพรรดิ อยู่ในแคว้น
 ๑,๐๐๐ ครั้ง.

^๑ ส. ปุรยสฺสํ สฺมานสํ.

ปเทศราชุ์ วิปลุ์
 คณนาโต อสงขยั^๑
 อนุโมสฺสสิ ตั สพุพิ์
 พุทธานุสฺสติยา ผลั.

ภวามเว สัสนฺโต
 มหาโมคั ลภิสฺสสิ
 โมเคหิ โอนตา^๒ นตฺถิ
 พุทธานุสฺสติยา ผลั.

กปฺปสฺตสหสฺสมฺหิ
 โอกุกากกุลสมฺภโว
 โคตโม นาม โคตฺเตน
 สตฺถา โลเก ภวิสฺสติ.

อสีติโกฏี จฑฺเขตฺตวา
 ทาสกมฺมกเร^๓ พหุ
 โคตมสฺส ภควโต
 สาสเน ปพฺพชิสฺสสิ.

อาราธยิตฺวา สมฺพุทฺธั
 โคตมึ สกฺยปฺงควั
 สุภูติ นาม นามเน
 เหสฺสสิ^๔ สตฺถุสฺสาวโก.

จักได้เป็นพระเจ้าประเทศราช อัน
 ไพบูลย์ โดยคณานับมิได้ จักได้
 เสวยสมบัตินั้นทั้งหมด นี่เป็นผล
 แห่งพุทธานุสติ.

เมื่อท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่
 จักได้โภคสมบัติเป็นอันมาก จัก
 ไม่มีความบกพร่องด้วยโมคะ นี่เป็น
 ผลแห่งพุทธานุสติ.

ในแสนกัป พระศาสดาทรง
 พระนามว่าโคดม โดยพระโคตร
 ซึ่งมีสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกา-
 ราช จักเสด็จอุบัติในโลก.

ท่านจักทิ้งทรัพย์ ๘๐ โกฏี ทาส
 และกรรมกรเป็นอันมาก ออกบวช
 ในพระศาสนา ของพระผู้มีพระภาค
 พระนามว่าโคดม.

จักยังพระสัมพุทธเจ้าโคดมศากยบุตร
 ผู้ประเสริฐให้ทรงยินดี จักได้เป็น
 สาวกของพระศาสดา มีชื่อว่า
 สุภูติ.

^๑ ฉ. อสงขยั.

^๒ ฉ. โมเค เต อุนตา.

^๓ ฉ. ทาส กมฺมกเร.

^๔ ไป. ฉ. เหสฺสติ.

ภิกษุสัสมะ นิสีทิตวา
 ทกฺขินเณยฺยคณฺมฺหิ^๑ ตํ
 ตถารณวิหาเร จ
 ทวีสุ อคฺคิ^๒ จเปสฺสติ.

พระศาสดา พระนามว่า โคดม
 ประทับนั่ง ณ ท่ามกลางภิกษุสงฆ์
 แล้ว จักทรงตั้งท่านว่าเป็นผู้เลิศ
 ใน ๒ ตำแหน่ง คือในคณะพระ
 ทกฺขินเณยบุคคล ๑ ในการอยู่โดย
 ไม่มีข้าศึก ๑.

อิทํ วตฺวาน สมฺพุทฺโธ
 ชลชุตฺตมนายโก^๓
 นมํ^๔ อพฺภุคฺคฺมิ วีโร^๕
 หีสฺราชาว อมฺพเร.

พระสัมพุทธเจ้าผู้รุ่งเรือง ทรงเป็น
 นายกสูงสุด เป็นนักปราชญ์ ครั้น
 ตรัสอย่างนี้แล้ว เสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศ
 ดังพญาหงส์ในอัมพร.

สาสิตโต โลกนาถน
 นมสฺสิตฺวา ตถาคตํ
 สทา ภาเวสิ^๖ มฺหิตโต
 พุทฺธานุสฺสติมุตฺตมํ.

เราอันพระโลกนาถทรงพร่ำสอนแล้ว
 นมัสการพระตถาคต มีจิตเบิกบาน
 เจริญพุทธธานุสติอันอุดม ทุกเมื่อ.

เตน กมฺเมน สุกเตน
 เจตนาปณฺธิฮี จ
 ชหิตฺวา มานุสฺสํ เทหํ
 ตาวตีสํ อคณฺจนํ.

ด้วยกุศลกรรม ที่เราทำดีแล้วนั้น
 และด้วยการตั้งเจตนาไว้ เราละ
 กายมนุษย์แล้วได้ไปสู่ภพดาวดึงส์.

^๑ ฉ. ทกฺขินเณยฺยคณฺมฺหิ.

^๒ ฉ. อคฺคเ.

^๓ ฉ. ชลชุตฺตมนามโก.

^๔ ส. นภ.

^๕ ฉ. วีโร.

^๖ ฉ. ภาเวมิ.

อสีติกุขตตุ์ เทวินุโท
 เทวราชู อการยี่
 สหสฺสกุขตตุ์ ราชา จ
 จกฺกวตฺติ อโหสน์^๑

ปเทสราชู วิปลั
 คณนาโต อสงฺขยั
 อนุโณมิ สฺสสมฺปตฺตี
 พุทฺธานุสฺสตียา ผลั.

ภวามเว สัสนฺนโต
 มหาโณคั ลภามหั
 โณเค เม โอนตา นตฺติ
 พุทฺธานุสฺสตียา ผลั.

สตสฺสสฺสตีโต กปฺเป
 ยั กมฺมมกริ ตทา
 ทุคฺคตี นาภิชานามิ
 พุทฺธานุสฺสตียา ผลั.

ปฏิสฺสมภิทา จตฺสฺสโส
 วิโมกฺขาปิจ อฏฺฐิเม
 ฉพฺภิณฺญา สจฺจิกตา
 กตฺติ พุทฺธสฺส สาสนฺน"ติ.

ได้เป็นจอมเทวดา เสวยทิพยสมบัติ
 ๘๐ ครั้ง และได้เป็นพระเจ้า
 จักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ครั้ง.

ได้เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบุลย์
 โดยคณานับมิได้ ได้เสวยสมบัติ
 เป็นอันดี นี่เป็นผลแห่งพุทธานุสติ.

เมื่อท่องเที่ยวอยู่ ในภพน้อยใหญ่
 เราย่อมได้โภคสมบัติมาก เราไม่มี
 ความบกพร่องในโภคะเลย. นี่เป็น
 ผลแห่งพุทธานุสติ.

ในแสนกัปแต่กัปนี้ เราได้ทำกรรม
 อันใดไว้ ในกาลนั้น ด้วยผล
 แห่งกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย
 นี่เป็นผลแห่งพุทธานุสติ.

คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔
 วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำ
 ให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนา เรา
 ได้ทำสำเร็จแล้ว" ฉะนี้แล.

^๑ ฉ. สหสฺสกุขตตุ์ จกฺกวตฺติ, ราชา รฏฺฐเจ อโหสน์.

อิตถิ สุกฺขา อายสฺมา สุกฺกตฺติ เถโร อิมา
คาถาโย อภาสิตถาติ.

เอวํ ปน โส ตาวตีสภวเน
อปราปรํ อุปฺปชฺชนวเสน ทิพฺพสมฺปตฺติ
อนุกฺกิตฺวา ตโต จฺโต มนุสฺสโลเก
อนเนกสตกฺขตฺตํ จกฺกวัตฺติราชา จ
ปเทสราชา จ หุตฺวา อุฬารํ
มนุสฺสสมฺปตฺติ อนุกฺกิตฺวา, อถ^๑ อมฺหากํ
ภควโต กาลे สวตฺถิยํ สุมนเสฏฺฐิสฺส
เคเห อนาถปิณฺฑิกิสฺส กนิฏฺฐิเจ หุตฺวา
นิพฺพตฺติ “สุกฺกตฺติ”ติสฺส นามํ อโหสิ.

เตน จ สมเยน อมฺหากํ ภควา
โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺตวรรณมฺมจกฺโก^๒
อนุปฺพเพน ราชคฺห์ คนฺตฺวา ตตฺถ
เวฬุวนปฏิกุคฺคณาทีนา โลกานุกุคฺคํ
กโรนฺโต ราชคฺห์ อุปนิสฺสาย สีตวเน
วิหริติ.

ทราบว่า ท่านพระสุกฺกตฺติเถระ ได้ภาษิต
คาถาเหล่านี้ ด้วยประการดังนี้.

ก็ ด้วยประการ ดังกล่าวมานี้
นั้นทดาบสนั้น เสวยทิพยสมบัติ ในภพ
ดาวดึงส์ ด้วยอำนาจการเกิดแล้วเกิดอีก
เคลื่อนจากภพนั้นแล้ว มาเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ และเป็นพระเจ้าประเทศราช
ในมนุษยโลกหลายร้อยครั้ง เสวย
มนุษยสมบัติอันโอฬาร, ต่อมา ในกาล
แห่งพระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย
ก็มาเกิดเป็นน้องชาย ของอนาถปิณฺฑิก-
เศรษฐี ในเรือนของสุมนเศรษฐี ใน
กรุงสาวัตถี มีนามว่า “สุกฺกตฺติ”.

ก็ โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาค
ของเราทั้งหลาย ทรงอุบัติขึ้นในโลก ทรง
ประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว
เสด็จไปพระนครราชคฤห์ โดยลำดับ
ทรงกระทำการสงเคราะห์โลกด้วยการรับ
เวฬุวันวิหารเป็นต้น ในพระนครราชคฤห์
นั้น เข้าอาศัยพระนครราชคฤห์ ประทับ
อยู่ในสี่วัน.

^๑ ฉ. อยํ สทฺโท น ทิสฺสติ.

^๒ อี. ปวตฺตปวรรณมฺมจกฺโก.

ตทา อนาคตปิณฑิกโก เสฎฐี สาวตถิยั
 อัญจนกภณฺฑี คเหตุวา อตฺตโน
 สหายสฺส ราชคหเสฎฐิโน ฆริ คโต
 พุทฺธบุปฺปาหิ สุตฺวา สตฺถาริ สีสฺวเน
 วิหรนฺติ อุปสงฺกมิตฺวา ปจฺมทสฺสเนเนว
 โสตาปตฺติผล ปตฺติญฺจาย สตฺถาริ สาวตฺถิ
 อาคมนตฺถาย ยาจิตฺวา ตโต
 ปญฺจจตฺตาสีโยชเนมตฺเต มคฺเค^๑
 โยชเน โยชเน สตสฺสทสฺสปริจฺจาเคน
 วิหารเ ปตฺติญฺจาเปตฺวา สาวตฺถิยั
 ราชมาเนน อญฺจกรีสฺสปฺมาณิ เขตฺสฺส
 ราชกุมารสฺส อญฺยานญฺมึ โภภิสฺสนุถาเรน
 กีนิตฺวา ตตฺถ ภควโต วิหาริ กาทเรตฺวา
 อทาสิ. วิหารปฏิกุคฺคหนทิวเส อัย
 สุภูติกุฏุมฺพิโก อนาคตปิณฑิกเสฎฐิณา
 สทฺธิ คนฺตฺวา ฆมฺมํ สุนฺนุโต สทฺธิ
 ปฏิลภิตฺวา ปพฺพชิ.

ครั้งนั้น อนาคตปิณฑิกเศรษฐี เอา
 ผลิภัณฑ์ ในเมืองสาวัตถี ไปเรื่อน
 ของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นสหาย
 ของตน สดับข่าวการเสด็จอุบัติแห่ง
 พระพุทธเจ้าแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระ
 ศาสดาซึ่งกำลังประทับอยู่ที่สัตวัน ตั้งอยู่
 ในโสตาปัตติผล ด้วยการเห็นครั้งแรก
 เท่านั้น ทูลอาราธนาพระศาสดาเพื่อ
 ให้เสด็จมากรุงสาวัตถีแล้ว จึงให้สร้าง
 ที่ประทับทุก ๆ ๑ โยชน์ ในระยะทาง ๔๕
 โยชน์ จากกรุงสาวัตถีนั้น โดยสละทรัพย์
 วิหารละ ๑๐๐,๐๐๐ แล้ว เอาทรัพย์เป็น
 โภภีมาปลูกาด ชื่อที่สวนของพระราชกุมาร
 นามว่า "เขตตะ" ประมาณ ๘ กรีส โดย
 มาตรฐานหลวง ในพระนครสาวัตถี สร้าง
 วิหารถวายพระผู้มีพระภาคในพระนคร
 นั้น. ในวันรับวิหาร สุภูติกุฏุมพินี้ไป
 ฟังธรรมพร้อมกับอนาคตปิณฑิกเศรษฐี
 ได้ศรัทธาจึงบวชแล้ว.

โส อุปสมฺปชฺชิตฺวา เทว มาติกา ปคฺณิ^๒
 กตฺวา กมฺมญฺจานํ กถาเปตฺวา อรณฺเณ
 สมณธมฺมํ กโรนุโต เมตฺตตามานปาทกั^๓

สุภูติกุฏุมพินั้น ครั้นอุปสมบทแล้ว
 กระทำมาติกา ๒ มาติกา ให้แคล้วคล่อง
 ให้บอกกรรมฐานไปบำเพ็ญสมณธรรม

^๑ ฉ. ปญฺจจตฺตาสีโยชเน มคฺเค.

^๒ โป. ฉ. ปคฺณา.

^๓ ส. เมตฺตตามานํ ปาทกั กตฺวา.

วิปัสสนัน วฑฺฒเตตฺวา อรหตฺตํ ปาปฺปณิ.
 โส ธมฺมํ เทเสนฺโต ยสฺมา สตฺถารา
 เทสิตนียาเมน อโนทิสฺสกํ กตฺวา ธมฺมํ
 เทเสติ, ตสฺมา อรณฺวิหารีณํ อคฺโค นาม
 ชาโต. ปิณฺฑทาย จรณฺโต สมฺเว สมฺเว
 เมตฺตาณานํ สฺมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฏาย^๑
 ภิกฺขุํ ปฏฺิคฺคณฺหาติ “เอวํ ทายกานํ
 มหปฺพลํ ภวิสฺสตี”ติ. ตสฺมา
 ทกฺขิณฺเณยฺยานํ อคฺโค นาม ชาโต.

เตนาห ภควา “เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม
 สาวกานํ ภิกฺขุณํ อรณฺวิหารีณํ ยทิตฺถํ
 สุกฺคตี, ทกฺขิณฺเณยฺยานํ ยทิตฺถํ สุกฺคตี”ติ.^๒
 เอวมยํ มหาเถโร อรหตฺเต ปตฺติฏฺฏาย
 อตฺตนา บุริตปารมีณํ ผลสฺส มตฺถกํ
 ปตฺวา โลกํ อภินฺนุณาโต อภิลกฺขิตฺโต
 หุตฺวา พหุชนฺหิตาย ชนปทจาริกํ จรณฺโต
 อนุปฺพุเพน ราชคฺห์ อคฺมาสิ.

ในป่า เจริญวิปัสสนามีเมตตาตามาน
 เป็นบาท บรรลุพระอรหัตแล้ว. ท่าน
 ชื่อว่าเป็นผู้เลิศกว่า บรรดาภิกษุผู้มีธรรม
 เป็นเครื่องอยู่โดยไม่มีกิเลส เพราะเหตุที่
 เมื่อจะแสดงธรรม ก็แสดงธรรมไม่
 เจาะจง โดยทำนองที่พระศาสดาทรง
 แสดงแล้ว. เมื่อเที่ยวบิณฑบาตก็เข้า
 เมตตาตามานทุกเรือน ๆ ออกแล้ว จึงรับ
 ภิกษา ด้วยคิดว่า “จักมีผลมาก
 แก่ทายกทั้งหลาย ด้วยอาการอย่างนี้”.
 เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้เลิศกว่า
 พระทักขิไณยบุคคลทั้งหลาย.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
 “ภิกษุทั้งหลาย สุกฺคตีเป็นผู้เลิศกว่า
 บรรดาภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของเรา
 ผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่มีกิเลส และ
 ผู้เป็นทักขิไณยบุคคล พระมหาเถระ
 นี้ตั้งอยู่ในพระอรหัตแล้ว ถึงที่สุดแห่งผล
 บารมีที่ตนบำเพ็ญแล้ว เป็นผู้ปรากฏแล้ว
 อันบุคคลกำหนดแล้วในโลก เที่ยวจาริก
 ไปในชนบท เพื่อประโยชน์แก่อกุล
 แก่ชนเป็นอันมาก ได้มาถึงพระนคร
 ราชคฤห์โดยลำดับ ด้วยประการฉะนี้.

^๑ ส. สฺมาปตฺติโต วุฏฺฏาย.

^๒ อัง. เอกก. ๒๐/๓๑.

ราชา พิมพิสารโธ เถรสุส อาคมนัน
 สุตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา “อิเธว
 ฆนฺเต วสธา”ติ วตฺวา “นิวาสนฺนุจัน
 กริสฺสามิ”ติ ปกฺกนฺโต วิสฺสริ. เถโร
 เสนาสนัน อลฆนฺโต อพฺโฆกาเส
 วิตินาเมสิ. เถรสุส อานุกาเวน เทโว น
 วสฺสตี. มนฺสฺสา อวฺภูจิตาย อุปทฺทฺตา
 รมฺโถ นิเวสนทฺวาเร อุกฺกฏฺจิมกัสมฺ.

ราชา “เกน นฺ โข การณฺน เทโว น
 วสฺสตี”ติ วิมฺสนฺโต “เถรสุส อพฺโฆกาเส-
 วาเสน มณฺเฑ น วสฺสตี”ติ จินฺเตนฺโต^๑
 ตสฺส ปณฺณกฺขี การาเปตฺวา “อิมิสฺสา
 ฆนฺเต ปณฺณกฺขียา วสธา”ติ วตฺวา
 วนฺทิตฺวา ปกฺกามิ. เถโร กฺขีกั ปวิสิตฺวา
 ตินฺสนฺถารเก^๒ ปลฺลฺงฺเกน นิสฺสีทิ. ตทา
 ปน เทโว โถกั โถกั^๓ ผุสฺสายติ, น

พระเจ้าพิมพิสาร สดับข่าวการมา
 ของพระเถระ จึงเสด็จเข้าไปหาไหว้แล้ว
 ตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอนิมนต์
 พระคุณเจ้าอยู่ในที่นี้แหละ ตั้งใจว่าจะ
 สร้างที่อยู่ถวาย เสด็จหลีกไปแล้ว ก็ทรง
 ลืมเสีย. พระเถระเมื่อไม่ได้เสนาสนะ จึง
 ให้เวลาผ่านไป ในกลางแจ้ง. ด้วย
 อานุกาพของพระเถระ ฝนจึงไม่ตก.
 มนุษย์ทั้งหลายถูกความแห้งแล้งเบียดเบียน
 เพราะฝนไม่ตก ก็พากันไปร้องทุกข์
 ที่ประตูพระราชนิเวศน์.

พระราชาทรงใคร่ครวญว่า เพราะเหตุ
 อะไรหนอ ฝนจึงไม่ตก ทรงพระดำริว่า
 เห็นจะเป็นด้วยการอยู่ในกลางแจ้งของ
 พระเถระ ฝนจึงไม่ตก ดังนี้แล้วจึง
 ตรัสสั่งให้สร้างบรรณกฐิ ถวายพระเถระ
 แล้วตรัสว่า ท่านเจ้าข้า ขอนิมนต์อยู่
 ที่บรรณกฐิเถิด ดังนี้ ไหว้แล้วหลีกไป.
 พระเถระเข้าอยู่จำกฐิน้อย นั่งขัดสมาธิ
 บนที่ ๆ ลาดด้วยหญ้า. ก็ในครั้งนั้น
 ฝนตกพรำ ๆ ไม่หลังสายฝนลงมา โดย

^๑ ฉ. จินฺเตตฺวา.

^๒ ฉ. ตินฺสนฺถารณ.

^๓ ฉ. โถกั.

สมุมา ธารี อนุปปเวจฺจติ. อถ เถโร
โลกสุส อวฺภูจิกภยํ วิธมิตฺตกาโม^๑ อตฺตโน
อชฺฌตฺตติกาหิรวตฺตฤกสุส ปริสุสยสุส
อภาวํ ปเวเทนฺโต

๑. “ฉนฺนา เม^๒ กุฏิกกา สุขา นิวาตา
วสุส เทว ยถาสุขํ
จิตฺตํ เม สุสมานิตฺตํ วิมุตฺตํ
อาตาปี วิหรามิ วสุส เทวา”ติ
คาถมาห.

ตตถ ฉนฺนสทฺโท ตาว “ฉนฺนา
สา กุมาริกา อิมสุส กุมารกสุส.”^๓
“นจฺฉนฺนํ นปฺปฏฺฐูปน”ติอาทีสุ^๔ ปฏฺฐูป
อาคโต. “ฉนฺนํ เตวว ผคฺคฺคุณผสุสาย-
ตนาณน”ติอาทีสุ วจฺนวิสิฏฺฐเจ สงฺขยา-
วิเสเส. “ฉนฺนมนติวสุสติ, วิวฏฺฐิ
นาติวสุสตี”ติอาทีสุ^๕ คคณ. “ตฺยาหํ
เต นจฺฉนฺนโนปี กริสฺสุสามิ”ติอาทีสุ

ไม่ขาดสาย. ที่นั่นพระเถระประสงค์
จะขจัดภัย คือความที่ฝนไม่ตกแก่ชาวโลก
เมื่อจะประกาศ ความไม่มีอันตราย
ทั้งภายในและภายนอกของตน เป็นที่ตั้ง
จึงกล่าวคาถาว่า

๑. “กุฎิหลังน้อยของเรามุ่งแล้ว สะดวก
สบาย ปราศจากลม ดูกรฝน
ท่านจงตกตามสบายเถิด จิตของเรา
เรา ตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นแล้ว
เรามีความเพียร เครื่องเผาก็เลิก
อยู่ ดูกรฝน ท่านจงตกเถิด”.

ฉนฺนคัพฺพํ ในพระคาถานั้นมาแล้ว
ในรูปอันสมควรก่อนในประโยคเป็นต้นว่า
ฉนฺนา สา กุมาริกา อิมสุส กุมารกสุส
(หญิงสาวน้อยนั้น สมควรแก่หนุ่มน้อยนี้).
นจฺฉนฺนํ นปฺปฏฺฐูปิ (กรรมนี้ ไม่มีดีแม้
ไม่สมควร). มาในสังขยาพิเศษอันเป็น
ความสละสลวยแห่งคำในประโยคเป็นต้น
ว่า “ฉนฺนํ เตวว ผคฺคฺคุณผสุสายตนาณน”.

^๑ ฉ. วิธมิตฺตกาโม.

^๒ ก. ฉนฺนา เมสา.

^๓ วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๒๙๕.

^๔ วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๗๕.

^๕ พ. อ. ๒๕/๑๑๘/๑๕๙, วิ. จ. ๗/๔๖๕/๒๙๒.

^๖ ฉ. คคณ.

นิวาสนปารูปเน. “อายุสุมา ฌนุโน
อนาจารย์ อาจารย์”ติอาทีสุ^๑ ปณฺณตติยัม
“สพฺพจุจฺจนฺนา สพฺพปริจฺจฺจนฺนา.”^๒ ฌนฺนา
กฺกุฏิ อาหิตโต คินี”ติ^๓ จ อาทีสุ
ติณฺนาทีหิ ฉาทเน. อธิปปี ติณฺนาทีหิ
ฉาทเนเยว ทฏฺฐพฺโพ, ตสุมา ติณฺเนน
วา ปณฺณเณน วา ฌนฺนา ยถา น
วสุสฺสติ วสุสฺสเทกปตฺตํ น โหติ น
โหวสุสฺสติ, เหวํ สมฺมเทว ฉาทิตาติ อตฺถเ.

มาในการรับ ในประโยคเป็นต้นว่า
ฌนฺนมติวสุสฺสติ วิวฏฺฏํ นาติวสุสฺสติ. มาใน
การนุ่งการห่ม ในประโยคเป็นต้นว่า
“ตฺยํหํ เต นจฺจฺจฺจนฺโนปิ กริสฺสุสฺสามิ” ดังนี้.
มาในบัญญัติ ในประโยคเป็นต้นว่า
“อายุสุมา ฌนุโน อนาจารย์ อาจารย์.
และมาในการมุงการบังด้วยหญ้าเป็นต้น
ในประโยคเป็นต้นว่า สพฺพจุจฺจนฺนา
สพฺพปริจฺจฺจนฺนา, แม้ในคาถานี้ ฟังเห็นว่า
ใช้ในการมุงบังด้วยหญ้าเป็นต้นเท่านั้น,
เพราะเหตุนั้น จึงมีอธิบายว่า สิ่งที่มุง
ด้วยหญ้าหรือใบไม้ ชื่อว่ามุงบังไว้ดีแล้ว
นั้นเทียว โดยประการที่ฝนจะไม่รั่วรด
คือฝนจะไม่ตกรด ได้แก่ รั่วรดไม่ได้
ฉะนั้น.

เมสฺสทฺโท “กิจฺจฺเชน เม อธิคตฺติ,
หลนฺนุทานิ ปกาสิตฺตฺนุ”ติอาทีสุ^๔ กรณฺเ
อาคโต, มยาติ อตฺถเ. ตสุสฺส เม ภาณฺเต

เมศฺสทฺทีใช้ในอรรถแห่งตติยาวิภัติติ
ในประโยคเป็นต้นว่า กิจฺจฺเชน เม อธิคตฺติ,
หลนฺนุทานิ ปกาสิตฺตฺ (บัดนี้ เราไม่ควรจะ

^๑ วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๐.

^๒ วิ. มหาวิภงฺค. ๒/๒๙๒/๑๙๖.

^๓ ชุ. ส. ๒๕/๒๙๕/๓๒๘.

^๔ วิ. มหา. ๔/๗/๙, ที. มหา. ๑๐/๔๒/๔๑,

ม. ม. ๑๒/๓๒๑/๓๒๔, ม. ม. ๑๓/๔๖๒,

ส. ส. ๑๕/๕๕๕/๒๐๐.

ภควา สงฺขิตฺเตน ฐมฺมํ เทเสตุ"ติอาทีสุ^๑
 สมฺปทาเน, มยฺหนฺติ อตุเถ. "ปุพฺพเพว
 เม ภิกฺขเว สมฺโพธา อนนฺนิสมฺพุทฺธสฺส
 โภธิสฺตฺตฺสเสว สโต"ติอาทีสุ^๒ สามิอตุเถ
 อาคโต. อิธปิ สามิอตุเถ เอว ทฎฺจพุโพ,
 มมาติ อตุเถ. กิณฺจปิ ชีณาสวานํ
 มมายิตฺพุพฺ นาม กิณฺจ นตฺถิ โลกธฺมฺเมหิ
 อนฺุปลิตฺตภาวโต, โลกสมฺมณฺณาวเสน ปน
 เตสมฺปิ "อหํ มมา"ติ โวหารมตฺตํ โหติ.

ประกาศธรรม ที่ตรัสรู้แล้วโดยยาก).
 อธิบายว่า อันเรา. ใช้ในอรรถแห่ง
 จตุตตถีวิภัติ ในประโยคเป็นต้นว่า ตสฺส
 เม ฆนฺเต ภควา สงฺขิตฺเตน ฐมฺมํ
 เทเสตุ (ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดง
 ธรรมแก่ข้าพระองค์นั้น โดยย่อเถิด
 พระเจ้าข้า) อธิบายว่า แก่ข้าพระองค์.
 ใช้ในอรรถแห่งจฺญฐิวิภัติ ในประโยค
 เป็นต้นว่า "ปุพฺพเพว เม ภิกฺขเว สมฺโพธา
 อนนฺนิสมฺพุทฺธสฺส โภธิสฺตฺตฺสเสว สโต"
 (ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่กาลตรัสรู้
 เมื่อเรายังเป็นพระโพธิสัตว์ ยังมีได้ตรัสรู้).
 พึงเห็นว่าแม้ในคาถานี้ ก็ใช้ในอรรถ
 แห่งจฺญฐิวิภัติเหมือนกัน อธิบายว่า
 "ของเรา" ดังนี้. อะไร ๆ ชื่อว่าจะพึง
 ยึดถือว่า เป็นของเรา ย่อมไม่มีแก่
 พระชีณาสพทั้งหลาย เพราะความที่ท่าน
 เป็นผู้ไม่แปรเปลี่ยนแล้ว ด้วยโลกธรรม
 ทั้งหมด แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น คำกล่าว
 ว่า เรา ของเรา แม้ของพระชีณาสพ
 เหล่านั้นเป็นแต่เพียงโวหาร ด้วยอำนาจ
 การกำหนดรู้ทางโลก เพราะเหตุนั้น

^๑ ส. ขนฺธ. ๑๗/๓๘๙/๒๕๓,

ขง. จตุกฺก. ๒๑/๒๕๗/๓๓๕.

^๒ ม. ม. ๑๒/๒๕๒/๒๓๒, ส. สฬา. ๑๘/๑๓/๙.

เตนาห ภควา “กีนฺติ เม สาวกา
ธมฺมทายาทา ภเวยฺยํ, โน อามิส-
ทายาทา”ติ.^๑

กุกฺกาทิ ปน มาตฺตฺกฺจฺฉิปี กรชกาโยปี
ติณาทิจฺฉทโน ปติสฺสโยปี วุจฺจติ.

ตถา หิ

“มาตริ กุกฺกํ พุรุสฺสิ
ภริยํ พุรุสฺสิ^๒ กุลาวกํ
ปุตฺเต สนฺตานเก พุรุสฺสิ^๒
ตณฺหา เม พุรุสฺสิ,^๒ พนฺธนนฺ”ติ.^๓
อาทิสฺสู มาตฺตฺกฺจฺฉิ “กุกฺกาทิ”ติ วุตฺตา.

“อญฺฉิกงฺกลกุกฺกเก
มฺสฺนหารุปฺสิพฺพิเต^๔

พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า “สาวก
ทั้งหลายของเรา พึงเป็นธรรมทายาท
ไม่พึงเป็นอามิสทายาทได้อย่างไร”.

ก็ห้องของมารดาที่ดี กรชกายก็ดี
ที่อยู่อาศัยที่มุงบังด้วยหญ้าเป็นต้นก็ดี,
ท่านเรียกว่า “กุกฺกาทิ”.

จริงอย่างนั้น ห้องแห่งมารดา
ท่านก็เรียกว่า “กุกฺกาทิ” ในประโยค
เป็นต้นว่า

“ท่านกล่าวมารดาว่า เป็นกระท่อม
ท่านกล่าวภรรยาว่าเป็นรั้ง ท่าน
กล่าวบุตรว่า เป็นเครื่องสืบต่อไป
ท่านกล่าวต้นหาว่า เป็นเครื่องผูก
แก่เรา”.

กรชกายอันเป็นที่ประชุมแห่งอาการมีผม
เป็นต้น ท่านก็เรียกว่า “กุกฺกาทิ” ใน
ประโยคเป็นต้นว่า

“เราติเตียนกระท่อม คือสระอัน
สำเร็จด้วยโครงกระดูก อันฉาบทา

^๑ ม. มุ. ๑๒/๒๑/๒๑.

^๒ น. พุรุมิ.

^๓ ส. ส. ๑๕/๔๓/๑๒.

^๔ ส. นุหารูปริสิพพิเต.

ธิตตถุ ปุเร ทุคฺคนุเช
 ปรคตเต^๑ มมายสิ^๒ติ^๓
 อาทิสฺสุ เกสาทิสฺมุหนฺนุโต กรชกาโย.

“กสฺสปสฺส ภควโต ภคินิ
 กุญฺจิ โอรสฺสติ”^๓ “กุญฺจิ นาม อุลลิตฺตทา
 วา โหติ อวลิตฺตทา วา”^๔ติอาทิสฺสุ^๕
 ตินฉทนปติสฺสโย. อธิปปี โส เอว
 เวทิตพฺโพ ปณฺณสาลาเย อธิปฺเปตตฺตา.
 กุญฺจิ เอว हि กุญฺจิกา, อปากญฺกุญฺจิ^๕
 “กุญฺจิกา”ติ วุตฺตทา.^๖

สุขสทฺโท ปน “วิปฺปฏิจิกตฺวาน สุขํ
 ทุกฺขญฺจ, ปุพฺพเพว จ โสมนสฺส-

ด้วยเนื้อ ร้อยรัดด้วยเส้นเอ็น
 เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีกลิ่น-
 เหม็น น่าเกลียด ที่คนทั่ว ๆ ไป
 เข้าใจว่าเป็นของผู้อื่น และเป็น
 ของตน”.

ที่อยู่อาศัยที่มุงบังด้วยหญ้าท่านเรียก
 ว่า “กุญฺจิกา” ในประโยคเป็นต้นว่า
 กสฺสปสฺส ภควโต ภคินิ กุญฺจิ โอรสฺสติ,
 กุญฺจิ นาม อุลลิตฺตทา วา โหติ
 อวลิตฺตทา” (ดูกรน้องหญิง กระท่อม
 ของพระผู้มีพระภาค พระนามว่า กัสสปะ
 ฝนร่ำรดได้, ชื่อว่า กระท่อมฉาบแล้วก็มี
 ยังไม่ได้ฉาบก็มี). ที่อยู่อาศัยนั้นนั่นแหละ
 ฟังทราบว่าเป็นชื่อ “กุญฺจิกา” แม้ในที่นี้
 เพราะท่าน ประสงค์เอาในบรรณศาลา.
 ก็กุญฺจินั้นแหละ เป็นกุญฺจิกา กุญฺจิที่ไม่เปิดเผย
 ท่านก็เรียกว่า “กุญฺจิกา”.

ส่วน สุขศัพฺทฺ ใช้ในอรรถแห่ง
 สุขเวทนา ในประโยคเป็นต้นว่า

^๑ ส. ปรภคตเต.

^๒ ข. เถร. ๒๖/๔๒๖.

^๓ ม. ม. ๑๓/๓๘๖.

^๔ วิ. มหาวินยฺยค. ๑/๓๓๘.

^๕ โป. อปฺปา วา กุญฺจิ.

^๖ ส. ม. กุญฺจิ เอว หิกุญฺจิกาทิวุตฺตทา.

โถมนัสสนุ"^๑ติอาทีสุ^๑ สุขเวทนายํ อาคโต.
 "สุขโข พุทธานมุปาโท, สุขชา สทฺธมฺม-
 เทสนา"^๒ติอาทีสุ^๒ สุขมฺมุเล. "สุขสุเสตํ
 ภิกฺขเว อธิวจันํ ยทิตํ ปุณฺณานิ"^๓ติอาทีสุ^๓
 สุขเหตุมฺหิ. "ยสฺมา จ โข มหาลิ รูปิ
 สุขํ สุขานุปตฺติตํ สุขาวกฺกนฺตฺนุ"^๔ติอาทีสุ,^๔
 สุขารมฺมเณ "ทิจฺจธมฺมสุขวิหารา เอเต
 จฺนฺท อริยสฺส วินเย"^๕ติอาทีสุ^๕
 อพฺยาปชฺเช. "นิพฺพานํ ปรมํ สุขนุ"^๕ติ-

วิปฏิจิกตฺวาน สุขํ ทฺกฺขณฺจ, ปุพฺเพว จ
 โสมนสฺสโถมนสฺสํ (บุคคลละสุขและทุกข์
 โสมนัสและโถมนัส ในกาลก่อนได้).
 มาในมูลแห่งความสุขในประโยคเป็นต้น
 ว่า สุขโข พุทธานมุปาโท, สุขชา
 สทฺธมฺมเทสนา. (การบังเกิดขึ้นแห่งพระ-
 พุทธเจ้าทั้งหลาย นำมาซึ่งความสุข. การ
 แสดงธรรมนำมาซึ่งความสุข). มาในเหตุ
 แห่งความสุข ในประโยคเป็นต้นว่า
 สุขสุเสตํ ภิกฺขเว อธิวจันํ ยทิตํ ปุณฺณานิ
 (ดูกรภิกษุทั้งหลาย คำว่าบุญนี้ เป็นชื่อ
 แห่งความสุข). มาในสุขารมณฺ ในประโยค
 เป็นต้นว่า ยสฺมา จ โข มหาลิ รูปิ สุขํ
 สุขานุปตฺติตํ สุขาวกฺกนฺตํ. (ดูกรรมหา
 ก็เพราะมีรูป จึงเป็นสุข ถูกสุขติดตาม
 แล้ว ก้าวลงสู่ความสุข). มาในความ
 ไม่พยาบาท ในประโยคเป็นต้นว่า
 ทิจฺจธมฺมสุขวิหารา เอเต จฺนฺท อริยสฺส
 วินเย. (ดูกรจุนทะ รูปสมาบัติเหล่านี้

^๑ ชุ. ส. ๒๕/๒๙๖/๓๓๘.
^๒ ชุ. ธิ. ๒๕/๒๔/๔๑.
^๓ ชุ. ส. ๒๓/๕๙/๙๐,
 ชุ. อิติ. ๒๕/๒๐๐/๒๔๐.
^๔ ส. ๒๓/๑๓๑/๘๖.
^๕ ม. ม. ๑๒/๑๐๒/๗๓.

เถรคาถา.ป-ท.๑-๖

อาทีสุ^๑ นิพพาน. “ยาวณฺจิทํ ภิกฺขเว
 อุปมาปิ น สุกรา ยาว สุขา
 สคฺคา”ติอาทีสุ^๒ สุขปฺปจฺจยญฺจาเน.
 “โสวคฺคิกํ สุขวิปากํ สคฺคสํวตฺตนิกนุ”ติ-
 อาทีสุ^๓ อิกฺกุเจ. ปิยมนนาเปติ อตฺถเ.
 อิทาปิ อิกฺกุเจ สุขปฺปจฺจเย วา
 ทญฺจพุโ. สหิ กุญฺจิ อนฺโต พหิ จ
 มนนาปภาเวน สมฺปาทิตา นิวาสนผาสฺตาย
 “สุขา”ติ วุตฺตา. ตถา นาทิสีตนาติ-

เป็นสุขวิหารธรรมในปัจจุบัน ในวินัย
 ของพระอริยะ). มาในนิพพาน ในประโยค
 เป็นต้นว่า นิพพานํ ปรหมํ สุขํ (นิพพาน
 เป็นสุขอย่างยิ่ง). มาในฐานะที่เป็นปัจจัย
 แห่งความสุข ในประโยคเป็นต้นว่า
 ยาวณฺจิทํ ภิกฺขเว อุปมาปิ น สุกรา
 ยาว สุขา สคฺคา. (ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 เพียงเท่านั้น แม้จะเปรียบอุปมาจนถึง
 สวรรค์ เป็นสุข ก็ไม่ใช่ง่ายนัก) มาใน
 อิกฺกุฐารมณฺ์ ในประโยคเป็นต้นว่า
 โสวคฺคิกํ สุขวิปากํ สคฺคสํวตฺตนิกํ.
 (เป็นไปเพื่อสวรรค์ มีสุขเป็นวิบาก
 ยังสวรรค์ให้เป็นไปพร้อม) หมายความว่า
 ในสิ่งที่น่ารัก น่าพอใจ. แม้ในคาถานี้
 ฟังเห็นว่าใช้ในอารมณฺ์ ที่น่าปรารถนา
 หรือในอารมณฺ์อันเป็นปัจจัยแห่งความสุข.
 ก็กุกุญฺฉํ นั้น ถูกจัดแจงไว้ดีแล้วทั้งภายใน
 และภายนอก โดยความเป็นสถานที่
 น่าชอบใจ ท่านจึงกล่าวว่า “สุข”
 เพราะมีความผาสุก ในการอยู่อาศัย
 หนึ่ง เพราะมีปัจจัยแห่งความสุขทางกาย

^๑ ม. ม. ๑๓/๒๘๑, พ. ธ. ๒๕/๒๕/๔๑.

^๒ ม. อ. ๑๔/๔๘๘/๓๒๔.

^๓ ที. ส. ๙/๙๔/๖๗.

อุณฺหตาย อุตุสฺขสมฺปตฺติโยเคน
กายิกเจตสิกสฺขสฺส ปจฺจยภาวโต.

และทางใจ โดยประกอบด้วยสุขสมบัติ
คือฤๅ เพราะไม่เย็นเกินไป ไม่ร้อนเกินไป.

นิวาตาทิ อวาตาทิ, มุสฺสิตคฺคพฺ-
ปิหิตวาตปานตฺตาทิ วาตปริสฺสุสยรหิตาทิ
อตุถฺ. อิทํ ตสฺสา กุญฺญิยา สฺขภาววิภาวนํ.
สวาเต หิ เสนาสเน อุตุสฺปฺปาโย น
ลพฺภติ, นิวาเต โส ลพฺภติตี. วสฺสาติ
ปวสฺส สมฺมา ธารํ อญฺุปฺปเวจฺจ. เทวาทิ
อโย เทวสทฺโท "อิมานิ เต เทว
จตุราสีติ นครสหสฺसानิ กุสฺวตี ราชธานี-
ปมฺขานิ. เอตฺถ เทว ฉนฺทํ ชเนหิ ชีวเต
อเปกฺขํ กโรหิติอาทิสฺสุ^๑ สมฺมุติเทเว
ขตฺติเย อาคโต.

บทว่า นิวาตาทิ ได้แก่ ไม่มีลม,
ความว่า เว้นจากอันตรายอันเกิดจากลม
เพราะมีหน้าต่างปิดด้วยลิ่มสลักอันสนิท.
คำนี้เป็นคำอธิบายความที่ภุญนั้นนำความสุข
มาให้. เพราะในเสนาสนะที่มีลมจะไม่ได้
อุตุสฺปฺปาเย. จะได้อุตุสฺปฺปาเยนั้น ก็ใน
เสนาสนะที่ไม่มีลม. บทว่า วสฺส ความว่า
ฝนตกต้องตามฤดูกาลไม่ขาดสาย. เทว-
คฺคพฺ ในบทว่า เทว นี้ ใช้ในกษัตริย์
สมมติเทพ ในประโยคเป็นต้นว่า อิมานิ
เต เทว จตุราสีติ นครสหสฺसानิ กุสฺวตี
ราชธานีปมฺขานิ, เอตฺถ เทว ฉนฺทํ ชเนหิ
ชีวเต อเปกฺขํ กโรหิ (ข้าแต่สมมติเทพ
เมืองหลวงคือกุสวดีราชธานีนี้ ของ
พระองค์ มีเมืองน้อยถึง ๘๔,๐๐๐ เป็น
บริวาร พระองค์จึงเกิดความยินดี
ในพระนครนี้เกิด จงทรงทำความหวัง
ในพระชนมชีพเกิด พระเจ้าข้า).

"จาตุมหาราชิกา เทวา วณฺณวณฺโต
สฺขพฺพลา"ติอาทิสฺสุ^๒ อุกฺปตฺติเทเวสุ.

มาในอุปบัติเทพ ในประโยคเป็นต้นว่า
จาตุมหาราชิกา เทวา วณฺณวณฺโต

^๑ ที. มหา. ๑๐/๑๘๓/๒๑๙.
^๒ ที. ปา. ๑๑/๓๔๖/๒๗๒.

เถรคาถา.ป-ท.๑-๖

“ตสฺส เทวาทิเทวสฺส, สาสนํ
 สพฺพทสฺสสินโน”ติอาทีสุ^๑ วิสฺสุทฺธิเทเวสุ.
 วิสฺสุทฺธิเทวานํ หิ ภควโต อติเทวภาเว
 วุตฺเต อิตเรสํ วุตฺโต เอว โหติ. “วิทฺุเช”^๒
 วิคตวลาหเก เทเว”ติอาทีสุ^๓ อากาเส.
 “เทโว จ กาเลน กาลํ น สมฺมา ฐารํ
 อนุปฺปเวจฺจติ”ติอาทีสุ^๔ เมฆเม ปชฺุชฺุเน
 วา. อิทาปี เมฆเม ปชฺุชฺุเน वा
 ทญฺุจพฺุโพ. วสฺุสชาติ หิ เต อาณาเปนฺุโต
 เถโร อาลปติ. ยถาสฺุขนฺุติ ยถารุจฺุ. ตว

สุขพหุลา (เหล่าเทพชั้นจาตุมหาราชิกา
 มีวรรณะ มากไปด้วยความสุข). มาใน
 วิสฺสุทฺธิเทพ ในประโยคเป็นต้นว่า ตสฺส
 เทวาทิเทวสฺส, สาสนํ สพฺพทสฺสสินโน
 (คำสอนของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
 ผู้เป็นเทพเหนือเทพ ผู้เห็นไฉยธรรม
 ทั้งปวง). จริงอยู่ เมื่อพูดว่าพระผู้มี
 พระภาคเป็นอติเทพแห่งวิสฺสุทฺธิเทพทั้งหลาย
 ก็ย่อมเป็นอันกล่าวถึงเทพนอกนี้ที่เดียว.
 มาในอากาศ เช่นในประโยคว่า วิทฺุเช
 วิคตวลาหเก เทเว (ขณะที่อากาศ
 ปลอดโปร่ง ปราศจากหมู่เมฆ). มาใน
 เมฆหรือเมฆฝน ในประโยคเป็นต้นว่า
 เทโว จ กาเลน กาลํ น สมฺมา ฐารํ
 อนุปฺปเวจฺจติ (ก็ ฝนย่อมไม่ตกต้อง
 ตามฤดูกาล). แม้ในคาถานี้ ฟังเห็นว่า
 ใช้ในเมฆ หรือในเมฆฝน จริงอยู่
 พระเถระเมื่อจะ संबังคับเมฆฝนเหล่านั้น
 จึงกล่าวว่า “วสฺุส” ดังนี้ บทว่า ยถาสฺุข
 ความว่า ตามชอบใจ. อันตรายใน

^๑ ปรีเยสฺสิตพฺุ.

^๒ โป. วิสฺสุทฺุ.

^๓ ม. มุ. ๑๒/๕๓๔/๕๗๔, ส. ส. ๑๕/๓๑๐/๙๔,

ช. อิติ. ๒๕/๒๐๕/๒๔๕.

^๔ อญ. จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๙๗.

วสุสเนน มยฺหํ พาทิโร ปริสุสโย นตฺถิ,
ตสฺมา ยถากามํ วสุสาติ วสุสฺสปีชิวิสตฺเต
อนุคฺคณฺหนฺโต วทติ.

ภายนอกย่อมนไม่มีแก่เรา เพราะการตก
ของท่าน, เพราะเหตุนั้น พระเถระ เมื่อ
จะอนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้อาศัยฝนเลี้ยงชีพ
จึงกล่าวว่า "ท่านจงตกลงมาตามความ
ต้องการเถิด".

อิทานิ อพฺภนฺตเร ปริสุสยาภาวํ^๑
ทสฺเสนฺโต "จิตฺตฺนุ"ติอาทิมาห. ตตฺถ
จิตฺตํ เม สฺสมาหิตนฺติ มม จิตฺตํ สฺสุจฺ
อติวิย สฺมมา สฺมมเทว เอกคฺคภาเวน
อารมฺมณฺเ จปีตํ. ตณฺจ โข น
นีวรณาทีวิกฺขมฺภนฺมตฺเตน, อปีจ โข
วิมุตฺตํ โอรฺมภาคิยอุทฺธมฺภาคิยสงฺคเหหิ
สพฺพสํโยชเนหิ สพฺพกิเลสธมฺมโต จ
วิเสเสน วิมุตฺตํ, สฺมจฺเจทปฺปหानวเสน
เต ปชหิตฺวา จิตฺตฺนุติ อตฺถเ.

บัดนี้ พระเถระ เมื่อจะแสดง
ความไม่มีอันตรายในภายใน จึงกล่าว
คำว่า "จิตตํ" ดังนี้ เป็นต้น. ในคานานั้น
คำว่า ข้าพเจ้าตั้งจิตไว้ดีแล้ว ความว่า
จิตของข้าพเจ้าตั้งไว้ในอารมณ์ด้วยดี คือ
โดยชอบอย่างยิ่ง โดยความมีอารมณ์
เป็นอันเดียวโดยชอบแท้จริง. ก็จิตนั้นแล
มิได้ตั้งไว้โดยอาการเพียงชมบาปธรรม
มีนิวรรณเป็นต้น โดยที่แท้ จิตนั้นหลุดพ้น
คือพ้นโดยพิเศษแล้วจากสังโยชน์ทั้งปวง
อันสงเคราะห์ด้วยโอรัมภาคิยสังโยชน์
และอุทฺธมฺภาคิยสังโยชน์ และจาก
กิเลสธรรมทั้งสิ้น หมายความว่า
ละกิเลสเหล่านั้น ด้วยอำนาจการละได้
โดยเด็ดขาด ตั้งอยู่แล้ว.

อาตาศีติ วีริยา. ผลสมาปตฺตฺติอตฺถํ
วิปฺสุสนารมฺภวเสน ทิฏฺฐธมฺมสุข-
วิหารตฺถณฺจ อารทฺธวีริโย หุตฺวา วิหรามิ.

บทว่า อาตาศี ได้แก่ เป็นผู้มีคามเพียร
อธิบายว่า เราเป็นผู้มีความเพียร
อันปรารถนาแล้ว เพื่อผลสมาบัติและเพื่ออยู่

^๑ โป. ส. ปริสุสยสุสาปี อภาวํ.

ทิพพิหาราที่หิ อตตภาวิ ปวตฺเตมิ, น
ปน กิเลสปฺปหานตฺถิ ปหาตพฺพสุเสว
อภาวโตติ อธิปฺปาโย. “ยถา ปน
พาหิรปริสฺสยาภาเวน เทว มยา ตฺวั
วสุสเน นิโยชิต, เอว อพฺภนฺตรปริสฺสยา-
ภาเวนปี”^๑ ทสฺเสนฺโต ปฺนปี “วสุส
เทวา”ติอาห.

อปโร นโย : **ฉนฺนาติ** ฉาติตา
ปีหิตา. **กฺฎิกาทิ** อตตภาโว. โส หิ
“อเนกาวยวสุส สมฺทายสุส อวิชฺชา-
นีวรณสุส ภิกฺขเว ปุคฺคฺลสุส
ตณฺหาสํยุตฺตสุส อยญฺเจว กาโย
สมฺทาคโต, พหิทฺธา จ นามรูปนุ”^๒ติอาทีสุ
กาโยติ อาคโต. “สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ,

เป็นสุขในทิฏฐุธรรม ด้วยอำนาจการ
ปรารภวิปัสสนาอยู่ ยังอัตภาพให้เป็นไป
ด้วยทิพวิหารธรรมเป็นต้น. แต่มิใช่เพื่อละ
กิเลส เพราะไม่มีกิเลสที่จะพึงละนั่นเอง.
พระเถระ เมื่อจะแสดงว่า ดูกรฝน ท่าน
อันเราชักชวนแล้วในการให้ตกลงมา
เพราะไม่มีอันตรายในภายนอก ฉนฺโต,
แม้เพราะความไม่มีอันตรายในภายใน
ก็ชักชวน ฉนฺตํ ดังนี้ จึงกล่าววว่า
“วสุส เทว” อีกครั้งหนึ่ง.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ฉนฺนา** ความว่า
มุงแล้ว คือปิดแล้ว. บทว่า **กฺฎิกาทิ**
ได้แก่ อัตภาพ. ก็อัตภาพนั้น ใช้ในความ
หมายว่า กาย ในประโยคเป็นต้นว่า
อเนกาวยวสุส สมฺทายสุส อวิชฺชานีวรณสุส
ภิกฺขเว ปุคฺคฺลสุส ตณฺหาสํยุตฺตสุส
อยญฺเจว กาโย สมฺทาคโต, พหิทฺธา จ
นามรูป (ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็กายนี้
ของบุคคล เป็นที่รวมแห่งอวัยวะ
น้อยใหญ่มากมาย มีวิชาเป็นเครื่อง
ห่อหุ้ม ประกอบด้วยตณฺหา เกิดขึ้นแล้ว
และมีนามรูปในภายนอก) ใช้ในความ

^๑ ส. ปริสฺสยาภาเวน ปีตี.

^๒ ส. น. ๑๖/๕๗/๒๘.

สิตฺตฺตา เต ลหุเมสุสฺสตี"ติอาทีสุ^๑ นาวาติ
 อาคโต. "คหการก ทิฏฺฐโงสิ, คหภูมฺ
 วิสงฺขตฺนุ"ติ^๒ จ อาทีสุ คหฺนฺติ อาคโต.
 "สฺตฺโต คุหายํ พหุณาภิชนฺโน, ติฏฺฐจํ
 นโร โมहनฺสุมิ ปคาโพห"ติอาทีสุ^๓ คฺหาติ
 อาคโต.

"เนลฺงฺโค เสตปจฺฉาโท, เอกาโร วตฺตตี
 รโถ"ติอาทีสุ^๔ รโถติ อาคโต. "ปฺนฺ เคนฺ
 น กานฺสี"ติอาทีสุ^๕ เคนฺติ อาคโต.

หมายความว่าเรือ ในประโยคเป็นต้นว่า สิตฺตฺจ
 ภิกฺขุ อิมํ นาวํ, สิตฺตฺตา เต ลหุเมสุสฺสตี
 (ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอจง วิดเรือลำนี้
 เรืออันเธอวิดแล้ว จักถึงฝั่ง ได้เร็ว).
 และใช้ในความหมายว่าเรือใน ใน
 ประโยคเป็นต้นว่า "คหการก ทิฏฺฐโงสิ
 คหภูมฺ วิสงฺขตฺ" (ดูกรนายช่างผู้ทำเรือ
 เราเห็นท่านแล้ว ยอดเรือ เราก็รื้อเสีย
 แล้ว) ใช้ในความหมายว่าถ้า ในประโยค
 เป็นต้นว่า สฺตฺโต คุหายํ พหุณาภิชนฺโน,
 ติฏฺฐจํ นโร โมहनฺสุมิ ปคาโพห (นรชน
 ผู้ชั่งอยู่ในถ้ำคือกาย ถูกกิเลสเป็น
 อันมากปกปิดไว้ ดำรงอยู่ หยั่งลงใน
 กามคุณอันเป็นเครื่องทำจิตให้ลุ่มหลง)".

ใช้ในความหมายว่ารถ ในประโยค
 เป็นต้นว่า "เนลฺงฺโค เสตปจฺฉาโท,
 เอกาโร วตฺตตี รโถ" (รถคืออัฐภาพ มีสี่ล
 อันหาโทษมิได้ มีหลังคาคือบริวารชาว
 มีกำคือสติอันเดียว เล่นไปอยู่). ใช้ใน
 ความหมายว่าเรือใน ในประโยคเป็นต้นว่า

^๑ พุ. ธิ. ๒๕/๓๕/๖๕.

^๒ พุ. ธิ. ๒๕/๒๑/๓๖.

^๓ พุ. สฺ. ๒๕/๔๐๙/๔๘๕.

^๔ พุ. ญ. ๒๕/๑๕๑/๒๐๑.

^๕ พุ. ธิ. ๒๕/๒๑/๓๕.

“วิฏฐา กุฏี นิพพุโต คินี”^๑ติอาทิสฺสู กุฏีติ
 อาคโต. ตสฺมา อธิธาปี โส “กุฏีกา”ติ
 วุตฺโต. อตฺตภาโว हि กฏฺฐาทีนิ
 ปฏิจฺจ ลพฺภมานา เคหนามิกา^๒ กุฏีกา
 วีย อฏฺฐิอาทิสฺสญฺญิตเต ปจฺจวิธาทฺฐาทิกเก
 ผสฺสาทิกเก จ ปฏิจฺจ ลพฺภมาโน
 “กุฏีกา”ติ วุตฺโต จิตฺตมกฺกฏฺฐสฺส
 นิवासภาวโต จ. ยถาห

“อฏฺฐิกงฺกฏฺฐกุฏีเวสา
 มกฺกฏฺฐาวสโธ อิติ
 มกฺกฏฺฐโฆ ปญฺจทวาราย
 กุฏีกาย ปสฺสกุฑิย
 ทฺวารเณนานุปริยาติ
 สมฺมญฺญนฺโต ปุณฺนปฺปุณฺน”ติ จ.

สา ปเนสา อตฺตภาวกุฏีกา
 เถรสฺส ตินฺนํ ฉนฺนํ อฏฺฐนฺนญฺจ
 อสฺสวทวารานํ วเสน สมฺมิตฺติวิชฺฌนฺนสฺส

“ปุณฺน เคหํ น กาทสิ” (เจ้าจะทำเรือนอีก
 ไม่ได้). ใช้ในความหมายว่า กระท่อม
 ในประโยคเป็นต้นว่า “วิฏฐา กุฏี นิพพุโต
 คินี” (กระท่อมมีหลังคาอันเปิดแล้ว
 ไฟดับแล้ว) เพราะเหตุนั้น แม้ในที่นี้
 อรรถภาพนั้น ท่านก็เรียกว่า “กุฏีกา” ดังนี้.
 แท้จริง อรรถภาพได้อาศัยปฐฺฐวิธาทฺฐเป็นต้น.
 ที่รู้กันว่ามีกระดุกเป็นต้น และผัสสะ
 เป็นต้น เหมือนกระท่อมน้อย ที่มีชื่อว่า
 เรือน ก็ได้อาศัย ไม่เป็นต้น ท่านกล่าวว่า
 “กุฏีกา” เพราะเป็นที่อาศัยอยู่แห่งถึง
 คือจิต เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

“กระท่อมคือโครงกระดุกนี้ เป็นที่อยู่
 ของถึงคือจิต เพราะฉะนั้น ถึงคือ
 จิต จึงกระเสือกกระสนจะออกจาก
 กระท่อม ที่มี ๕ ประตู พยายาม
 วิ่งวนไปมาทางประตูอยู่บ่อย ๆ”.

ก็กระท่อมคืออรรถภาพนั้นนั้น ท่าน
 เรียกว่า อันพระเถระปิดบังแล้ว เพราะ
 จิตอันเป็นเครื่องรู้แจ้ง ถูกราคะเป็นต้น

^๑ พ. ส. ๒๕/๒๙๕/๓๒๘.

^๒ ส. เคหสามินี นิปาเต.

^๓ ฉ. สมถ....